

مرجع معماری و عمران آرک دانلود

www.arcdownload.ir

قالار گفتمان و حل مشکله

www.arcdownload.ir/forum

جامعه مجازی معماری و عمران

www.arcdownload.ir/arcsocial

هنر و معماری در جهان پهناور اسلام دارای چهار دبستان با شیوه بنیادی است :

- ۱- شیوه مصری
- ۲- شیوه شامی
- ۳- شیوه مغربی
- ۴- شیوه ایرانی

اصلی را که در هنر ایران و به ویژه در معماری وجود داشته، می‌توان به پنج اصل تقسیم کرد .

- مردم‌واری
- پرهیز از بیهودگی
- نیارش
- خودبستندگی
- درون‌گرایی

مردم‌واری ، یعنی داشتن مقیاس انسانی به عبارت دیگر رعایت تناسب میان اندام‌های ساختمانی با اندام‌های انسان و توجه به نیازهای او در کار ساختمان سازی است ، و آن را می‌توان در عناصر مختلف معماری ایران مشاهده کرد . به طور مثال اگر سه دری را که همان اتاق خواب است ، در نظر بگیریم ، اندازه آن بر حسب نیازهای مختلف یک زن و مرد ، بچه یا بچه‌های آنها ، لوازم مورد نیاز و ... در نظر گرفته شده است .

به طوری که عملکرد اتاق و طرز قرارگیری عناصری چون درها ، روزندها و ... نیز بر همین اساس و به دقت انتخاب شده است . جهت قراردادن وسایل مثل تشك ، لحاف و ... پستویی می‌ساخته و برای وسایل ضروری نیز طاقچه‌هایی تعییه می‌شده است . در دیگر عناصر نیز این تلفیق ، منطق و زیبایی مشاهده می‌شود . به طور مثال برای جلوگیری از گزند گرمای زیاد ایران ، دیوار را دو پوسته می‌ساختند و یا نور را از سقف می‌گرفتند و دهها مثال دیگر .

پرهیز از بیهودگی ، بر این تأکید فراوانی شده است ، زیرا کار بیهوده علاوه بر سرمایه . به وقت و حتی به چشم (از دیدگاه معماری) لطمه می‌زند ، و در واقع هنرمندان ما در هر زمانی ، متوجه این مورد بوده‌اند و از آن پرهیز کرده‌اند . نصب مجسمه‌ها که در اغلب بناهای سرزمینهای دیگر معمول است ، در معماری ایرانی وجود ندارد . زیرا مورد استفاده‌ای برای آن نیست .

نیارش ، اصطلاحی است در معماری و به کلیه کارهایی اطلاق می‌شود که برای ایستایی و پایداری بنا انجام می‌گیرد . به عبارت دیگر ، نیارش مجموعه‌ای است از امور محاسباتی و استاتیکی به انضمام مصالح‌شناسی و انتخاب و استخباره از مناسبتین و کمترین مصالح . در گذشته بیشتر تکیه معماران بر مهندسی بوده است و به نظر آنان هنگامی بنا زیبا بوده که از لحاظ ایستایی نیز نمایانگر ایستا بودن خود باشد . از مقیاسی به نام پیمون در نیارش استفاده می‌شده است . پیمون یکی از ضوابطی بود که برای تعیین تناسب بین اجزای بنا رعایت

می‌شد . به عنوان مثال قطر دیوار یک اتاق $\frac{5}{5}$ اندازه دهانه محاسبه می‌شد . به این ترتیب یک معمار بزرگ در ساخت یک بنای عالی و یک معمار گمنام در ساخت یک بنای عادی از یک اندازه و مقیاس استفاده می‌کردند . پیمون بدین صورت در معماری تنوع ایجاد کرده ، و به همین دلیل در هیچ‌کدام از بناها اثری از تقلید مطلق مشاهده نمی‌شود هر بنا شامل دنیایی از نکات مخصوص خود است . با استفاده از نیارش و پیمون ، سه مرحله مهم طرح ، محاسبه و اجرا به بهترین نحو انجام می‌یافت . به طوری که در طرح زیبا ، محاسبات صحیح و اجرا نیز ساده می‌شد .

خودبستندگی ، بنا به عبارتی ، خودکفایی است و به مفهوم استفاده حداکثر از امکانات موجود و در دسترس و مصالح بوم‌آورده است بدین معنی که سازندگان سعی کرده‌اند مصالح مورد نیاز را از نزدیکترین مکان و با ارزانترین بها به دست آورند ، بدین ترتیب کار با سرعت بیشتر انجام شده و مصالح با طبیعت اطراف خود هماهنگی بیشتری داشته است . همین‌طور بناهایی که در طول زمان باید ترمیم می‌شوند ، با دسترسی داشتن به مصالح اصلی در محل ، امکان تعمیر آن در تمامی دوره‌ها میسر بوده است .

معماران ایرانی بر این باور بودند که ساختمانیه باید «بوم آورد» یا «ایدری» (اینجایی) باشد .

یکی از نکات مهم در معماری ایران این است که اساساً یکی از انگیزه‌های بنیادی در ساخت آسمانه خمیده تاقی و گنبده و بهره‌گیری گسترشده از آنها ، این بوده که چوب مناسب برای ساختمان سازی در همه جا یافت نمی‌شده است . ولی فرآوردن خشت و آجر ساده بود .

دروونگرایی ، از اصول دیگر معماری ایرانی است . در ساخت یک بنا و تجوہ ارتباط آن با فضای خارج در کل می‌توانیم دو حالت داشته باشیم . در حالت اول ، بنا به صورتی است که از داخل آن بتوان مستقیماً با فضای بیرون ارتباط برقرار کرد ، مثل آنچه در اکثر خانه‌ها در غرب یا شرق آسیا مثل ژاپن و ... ساخته می‌شده است . این نوع بناها در ایران «کوشک» نامیده می‌شود . حتی اگر دورناتادر این بنا را نیز

حیاط فراگرفته باشد ، باز به بنای «برون‌گرا» مصطلح است . در شرق و غرب کشور ایران مثل کشورهای اندونزی و هند بناهای مسکونی به این صورت ساخته شده است . در خود ایران نیز در کردستان و لرستان خانه‌های برونگرا ، که شامل چند اتاق و احتمالاً ایوانهایی است ، ساخته می‌شود .

اما به دلیل وضع جغرافیایی خاص بسیاری از مناطق ایران ، یعنی خشکی ، بادهای مختلف ، شنهای روان و ... امکان ساخت بناهای برونگرا نبوده است .

معمار بوسیله درونگرایی و قرار دادن اندامهای معماری و ساخت دیوارهای خارجی ، ارتباط مستقیم بنا را با فضای خارج در درون خود با عنصری به نام حیاط میسر می‌کند . در داخل این فضا در طول تاریخ معماری ایران ، معماران ، بهشتی را در دل خشکی ساخته‌اند . فضای درونگرا مثل آغوش گرم بسته است و از هر سو توجه به فضای داخلی معطوف است .

اصولاً در شکل‌گیری فضاهای مختلف و بخصوص فضاهای مسکونی ، مسائل اعتقادی و خاص ایرانیان تأثیرگذار بوده است . یکی از آن خصوصیات ، احترام به زندگی خصوصی و حرمت قائل شدن برای آن است . دیگر عزت نفس ایرانیان است که این مورد نیز به نحوی در شلک فضاهای یک خانه درونگرا تأثیرگذار بوده است .

شیوه‌های معماری ایرانی

واژه «شیوه» در ایران به جای آنچه در هنر غربی به نام «استیل» خوانده می‌شود ، استفاده می‌شده است . در معماری ، خط ، شعر ، نقاشی و ... سایر هنرها نیز از واژه شیوه استفاده شده استن .

اصولاً هر قسم از هنر بر مبنای خواستگاه خود خوانده می‌شده و بر همین اساس است که به طور مثال در شعر شیوه عراقی ، خراسانی و ... را داریم ، در قالب ابفی بافت‌های کاشان ، اصفهان و ... را داریم . در معماری ایران نیز شش شیوه داریم که دو شیوه آن مربوط به قبل از اسلام و چهار شیوه بعدی مربوط به بعد از اسلام است . این شش شیوه با هم پیوستگی و عجیبی دارند .

یکی از ویژگیهای ایرانیان ، از آراییان تا اقوام مهاجر بعدی ، و بخصوص هنرمندان ایرانی ، اعتقاد به تقلید خوب بوده که آن را بهتر از ابتکار بد می‌دانسته‌اند . تقلیدی که منطق داشته و مطابقت با وضع زندگی مقلد داشته باشد ، و چون از ابتدا مردمی کشاور بوده‌اند و در سرزمینی آباد با درختان زیاد و هوایی معتدل می‌زیسته‌اند ، اینها خود تأثیراتی در شکل زندگی آنها گذاشته است . آنها به این نتیجه رسیده بوده که برای داشتن محسولی بهتر باید عمل پیوند صورت گیرد .

در مجموع این گفتار «آزموده را دوباره آزمودن خطاست» از طرف آراییها عمل شده و ابداعات دوباره را انجام نداده‌اند . البته ابتکارات در روند همان عناصر موجود صورت گرفته است . همانگونه که قبلاً اشاره شد ، معماری ایران دارای شش شیوه است که دو شیوه قبل از اسلام آن عبارتند از :

۱- شیوه پارسی : از زمان مادها تا حمله اسکندر (از قرن ۸ قبل از میلاد تا قرن ۳ قبل از میلاد) .

۲- شیوه پارتی : بعد از حمله اسکندر با تأسیس سلسله اشکانیان و تا اواخر دوره ساسانی که در بعضی مناطق تا قرن دوم و سوم هجری ادامه پیدا می‌کند .

قبل از شرح اولین شیوه پارسی ، مطالب مختص‌ری را در ارتباط با بعضی از عناصر معماری موجود در ایران می‌آوریم . همان‌طوری که قبلاً ذکر شد ، در جنوب غربی ایران قوم عیلامی می‌زیسته‌اند . این قوم دارای تمدن پیشرفته‌ای نسبت به زمان خود بوده ، و در شهرهای خود ساختمنهای مجلل می‌ساخته‌اند . در بنای چغازنبیل اولین نمونه‌های پوشش طاقی را می‌توان مشاهده کرد .

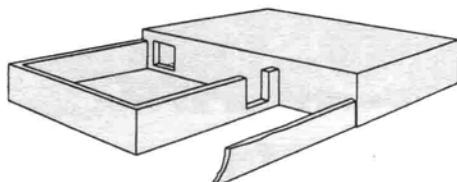
در شمال غرب ایران اورارتوها در اطراف ماکو و شمال آذربایجان مستقر بودند و ساختمنهای خود را از سنگ می‌ساختند . می‌توان گفت که شیوه پارسی عناصری را از اورارتوها الهام گرفته بوده است . به‌طور مثال در اطراف دریاچه ارومیه خانه‌های روزتایی برج مانندی را می‌ساختند . این خانه‌ها ارتفاع زیادی داشته که از طبقه همکف آن استفاده نمی‌شده است . آنها برای در امان بودن از حیوانات وحشی و رطوبت با قرار دادن نرdbانی به طبقه بالا می‌رفته‌اند . این نرdbان بعد از استفاده برداشته می‌شده است . از خانه‌ها به شکلی دیگر در شیوه پارسی در منطقه فارس استفاده می‌شده است .

به‌طور مثال شکلهایی شبیه به ستونهای دوریک و ایونیایی را در دخمه‌های داو دختر فارس (دوا به معنی مادر یا دایه) از زمان مادها و قزقاپان در سلیمانیه کردستان عراق ، سکاوند در کردستان فعلی ، فخرگاه در کردستان ، به صورت نقشه‌ایی بر روی سنگ مشاهده می‌کنیم . شاید بتوان منطق این شکلهای را دو روش ساخت آنها یافت . معمولاً برای سوار کردن دو تیر بر روی یک ستون و نگهداری آنها به وسیله گنف خرما آنها را به هم بسته و سپس تخته‌ای روی آنها می‌گذاشته‌اند .

در تخت جمشید این شکل چند جا تکرار شده است . سر ستونها به صورت کله گاو ساخته شده سپس با همین روش تیر سقف به آنها وصل گردیده است . یعنی در فاصله بین دو کله گاو تیری قرار داده شده سپس تیرچه‌ها روی آن قرار گرفته‌اند . به عبارت دیگر سر ستون های کله گاوی در گودی پشت آنها سر تیرها جای می‌گرفته‌اند و از رانش آنها نیز جلوگیری می‌شده است . پس هرکدام از این آرایه‌ها

در عین اینکه یک آذین بشمار می رفتند، دارای منطق نیارشی هم بوده اند. این مثالها تداوم را در معماری ایرانی نشان می دهد چنانچه این روش ساخت ساختمانهای ستوندار با پوشش تیر بعد از اسلام نیز ادامه پیدا کرد.

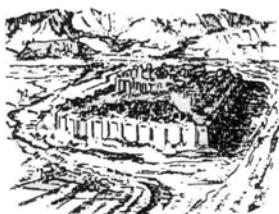
معماری پیش از پارسی

محوطه تاریخی زاغه

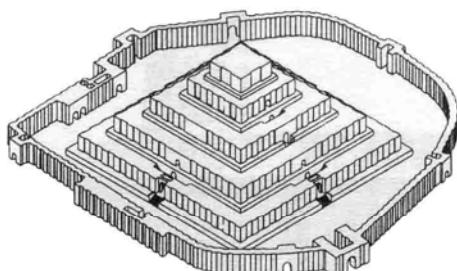
(دشت قزوین)

۶۵۰۰ پیش از میلاد

سیلک

۴۰۰۰ تا ۳۰۰۰ پ.م

چغازنبیل

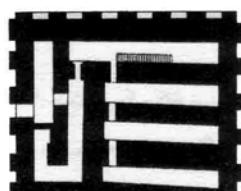
۱۲۵۰ پ.م

ایلام

۱۲۰۰ تا ۱۳۰۰ پ.م

ورود آریاییها

۱۹۰۰ پ.م

هگمتانه

نوشیجان

مارها

قرن ۸ تا ۷ پ.م

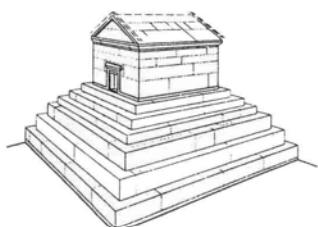
۸۲۵-۵۵۹ پ.م

معماری پارسی

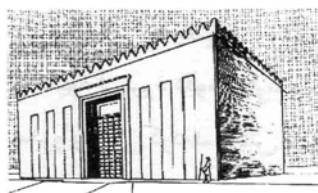
پاسارگاد

۵۲۱ تا ۵۰۵ پ.م.

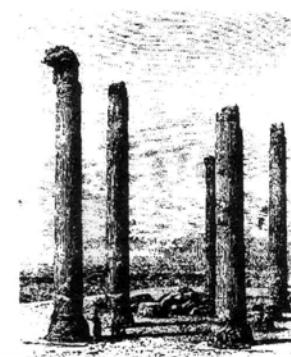
آرامگاه کوروش در پاسارگاد

۵۲۹ پ.م.

کاخ شوش

۵۲۱ پ.م.

تخت جمشید

(آغاز)

۵۱۶-۵۱۸ پ.م.

آرامگاه های نقش رستم

۵۱۸ پ.م.

شیوه پارسی

نام این شیوه از تیره (قوم) پارس برگرفته شده که در این روزگاران بر کشور پهناور ایران فرمانروایی می کردند. دولت مادر در سال ۵۵۰ قبل از میلاد منقرض و جزء دولت پارس شد. دولت پارس از سال ۳۳۰ تا ۵۵۰ قبل از میلاد مسیح (ع) بر قسمت بزرگی از نواحی شرق هندوستان و آسیای مرکزی تا ممالک شمال آفریق و تمام بالکان فرمانروایی می کرده است. از مادها و پارسها نیز آثاری در شمال غرب ایران دیده شده و این طور تصور می شود که آنها به هنگام مهاجرت به مناطق مرکزی در مسیر خود از تمدن های موجود در منطقه نکات مثبت را گرفته سپس برساو کرده اند. دیدیم که در آن منطقه اورارتوها معماری سنگی همراه با روش ساختمانی

تیرپوش را داشتند . در قسمت مرکزی ایران نیز عیلامیها دارای معماری پیشرفته‌ای بوده‌اند که همان‌طور که درباره معبد چغازنبیل مختصری گفته دش ، در همین مکان آثاری از فن و ساخت طاقها را به روشهای رومی و ضربی می‌بینیم . بنیاد شیوه پارسی از همان بناهای ساده که در مناطق غرب و شمال غرب و دیگر مناطق بوده ، گرفته شده است ، اما مسأله تازه‌ای که با قدرت گرفتن حکومت پارسها اتفاق می‌افتد ، همکاری هنرمندان مختلف از سرزمینهای گوناگون است . بدیهی است کشوری با بزرگی ایران دوره هخامنشی با سرزمینهای مختلف زیر سلطه خود این کار را باید انجام دهد .

اهم مشخصات و خصوصیات این شیوه به شرح زیر است :

۱- استفاده از سنگ بریده و منظم پاکتراش و گاهی صیقلی و تهیه بهترین نوع مصالح از لحاظ مرغوبیت و رنگ و دوام از هر جا که میسر بوده است .

۲- آماده کردن پی بنا با سنگریزه و سنگ لاسه و بنای ساختمان بر روی سکو و تختگاه .

۳- نهادن ستونها در حداکثر فاصله ممکن و تا ارتفاع بسیار چشمگیر و آرایش سرستونها با جزئیاتی که برای بردن بار سقف چوبی کاملاً مناسب و منطقی باشد .

۴- پوشش با شاهتیر و تیرچه چوبی سخت و بریده و درودگری شده .

۵- آرایش دیوارهای اطراف پلکانهای کوتاه و مالرو با نقشهای برجسته و کنگره‌های زیبا و مناسب .

۶- ساختن دیوارهای جدا کننده با خشت خام و آرایش داخلی و خارجی آن با رنگ کاشی لعابدار .

۷- پرداختن فرش کف با بهتری مصالحی که در آن روزگار یافت می‌شده است .

۸- تعییۀ سایبان و آفتابگیر منطقی و ضروری برای ساختمانها .

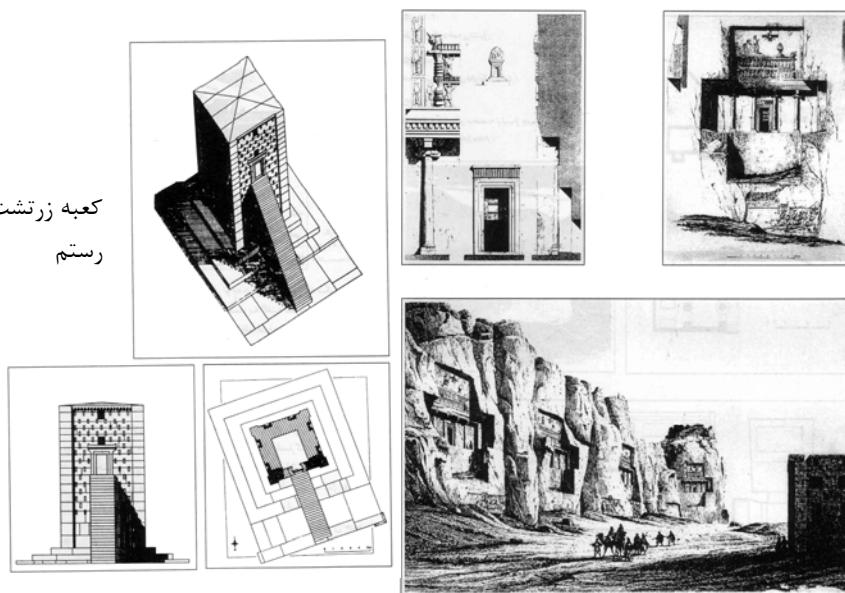
۹- در معماری پارسی آسمانه تخت با تیرو ستون اجزاء اصلی ساختمان بوده است .

هر کدام از این اصول را در صفحات بعد مورد بررسی قرار خواهیم داد .

همین کافی است که مورد دقت سازندگان بگوییم در ریسمان کشی ستونهای تخت جمشید ، آنقدر این نشانه‌ها دقیق هستند که میلیمتری با هم اختلاف ندارند .

نقش رستم

آثار معماری نقش رستم در بر گیرنده استودان‌های کنده شده بر دیواره کوه و کعبه زرتشت است . در ساختمان کعبه زرتشت ، از کلاوه‌های کردی الگو گرفته شده است . گفته شده این ساختمان برای نگهداری اوراق کتاب اوستا ساخته شده بوده است . همچنین گمان می‌رود نیایشگاهی بوده و در زیر آن سرداد داشته است .

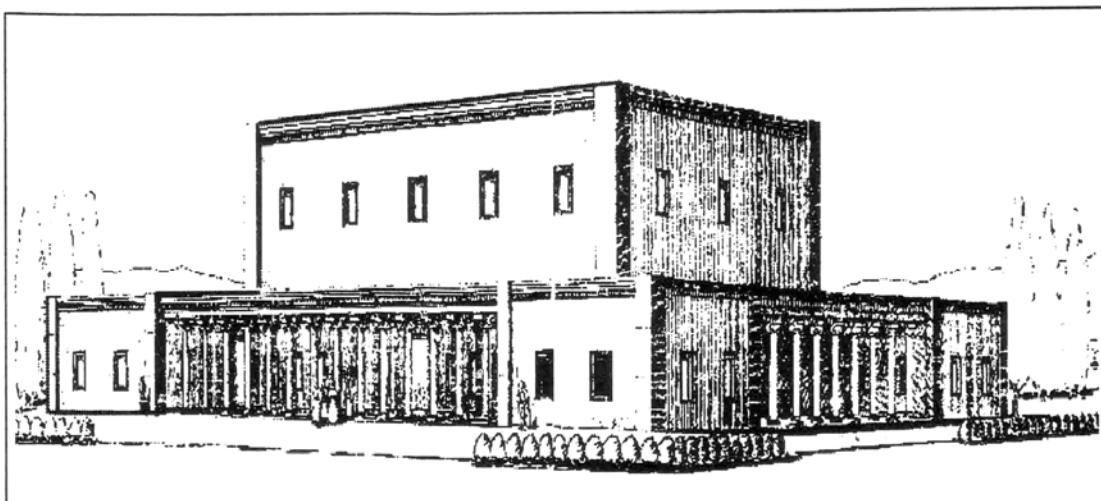

مقهه پادشاهان هخامنشی در نقش رستم

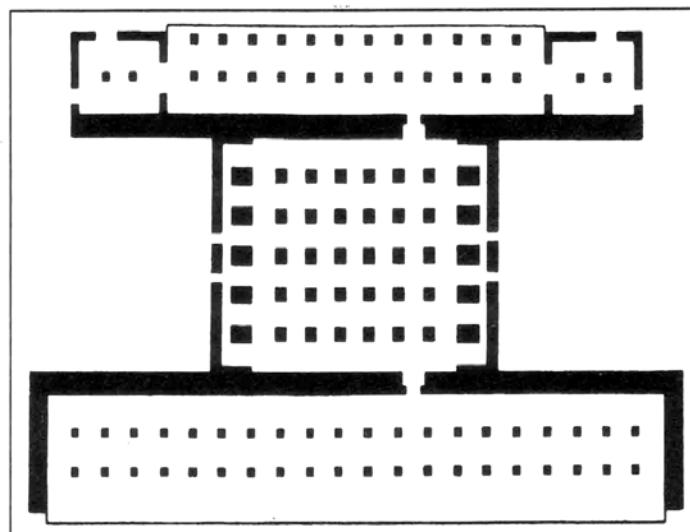

قبل از اینکه به توضیح بنای مهم تخت جمشید بپردازیم ، به بیان مختصراً درباره اینیّة موجود در پاسارگاد می‌پردازیم . پاسارگاد یا شهر مادر سلیمان ، بین راه شیراز و اصفهان قرار دارد و کلاً باعی بوده شامل چندین بنا ، دو کاخ با طرح کاملاً ایرانی ، که شامل تالاری وسیع و دو عنصر شبیه به ایوان در دو طرف آن دارد . نقشه کل شبیه حرف *H* لاتین است و در دو طرف یکی از ایوانها دو اتاق نیز وجود دارد و در مرکز آن تالاری با تعداد زیاید ستون قرار دارد . در محوطه آن انواع آبنماهای فوق العاده زیبا با فواره و حوض وجود دارد .

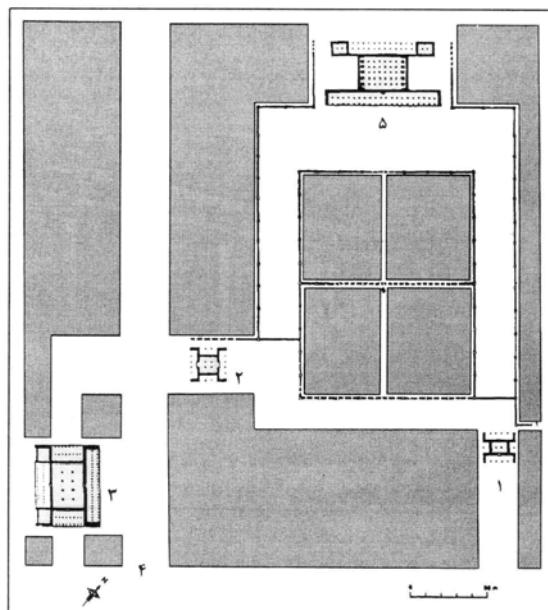
کاخ شرقی این مجموعه به نام «دروازه پاسارگاد» مشهور است . از درگاه شمال شرقی این کاخ تنها یک جرز سنگی باقی مانده که بر آن نقش برجسته معروف به «نقش انسان چهاربال» حجاری شده است . این نقش قدیمی‌ترین حجاری از دوران هخامنشی است که تا کنون یافت شده است .

پاسارگاد بازسازی کاخ

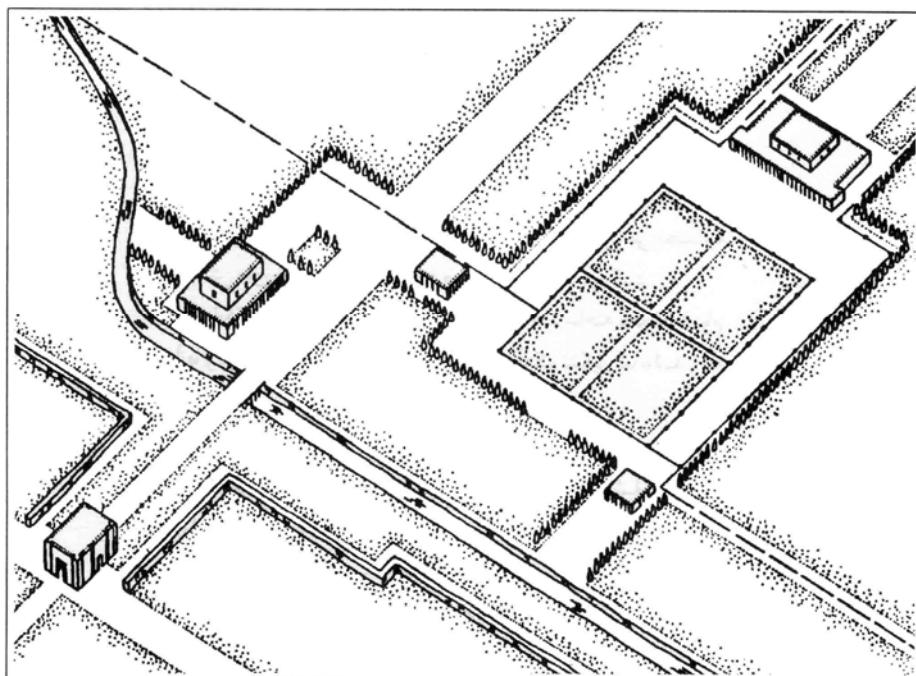

پاسارگاد نقشه کاخ اختصاصی کوروش

پاسارگاد نقشه
بانو سلطنتی کوروش
(ز جوید لسترانج برگرفته از مجله آر).

- ۱ کوشک
- ۲ کوشک
- ۳ کوشک
- ۴ دروازه
- ۵ کاخ

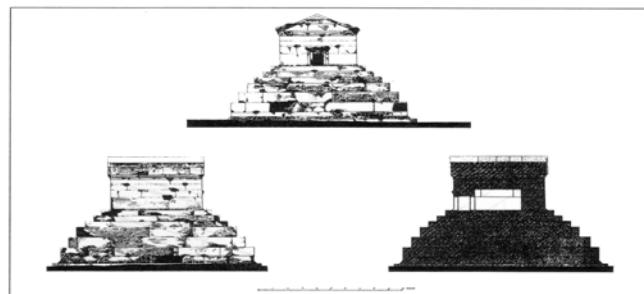

پاسارگاد سه بعدی
از مجموعه باغ و کاخ ها
(برگرفته از مجله آر).

الگوی چهار باغ
الگوی چهار باغ به عنوان یکی از ماندگار ترین ابداعات هخامنشیان در عرصه طراحی یادمانی باغ، برای نخستین بار در نیمة دوم قرن ششم ق.م در پاسارگاد پا به منصه ظهور گذاشت.

مقبره گوروش از بنایهای پابرجا در نزدیکی پاسارگاد است. مقبره دارای ساختمانی از سنگ با سقفی شبیدار و پیشانی سنگی سه گوش است.

بنای مقبره بر سکوی بلندی که از شش سطح تشکیل شده قرار دارد. هر سطح نسب به سطح پایین‌تر عقب نشسته و ارتفاعش نیز کمتر می‌شود. ارتفاع مقبره از رأس تا سطح زمین نزدیک به یارده متر است. در ساختمان سکوی آرامگاه و همچنین در قسمت قرینز از ملات گچ استفاده شده است. در بنای اصلی آرامگاه سنگهای آهکی سفید بزرگ به وسیله بستهای آهنه دم چلچله‌ای بر روی یکدیگر استوار شده‌اند.

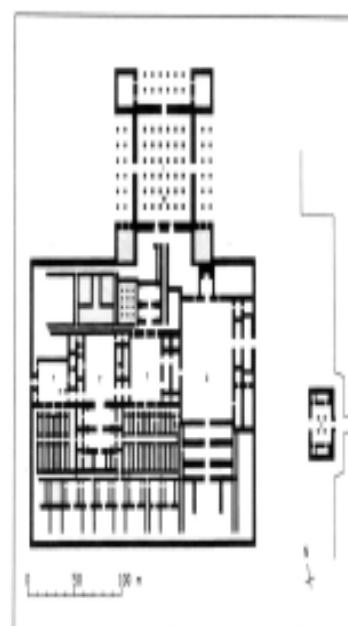
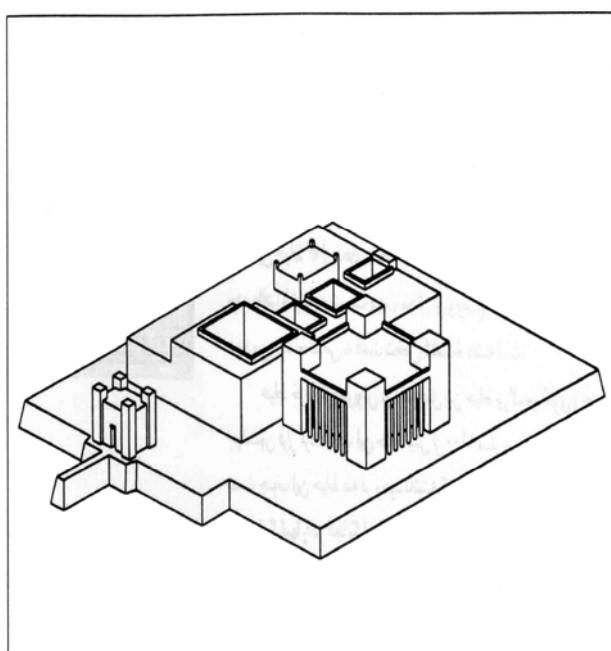

پاسارگاد، برش و نمای از ارگهای کوروش، (از کتاب مجموعه آثار میراثی، سنتی ایران).

پس از مرگ کوروش و کمبوجیه پادشاهی به داریوش اول رسید. داریوش ابتدا کاخ سلطنتی خود را در شوش برمی‌آورد. در کتیبه‌ای که از این زمان یافت شده است، داریوش از چگونگی احداث کاخ شاهی، نوع مصالح ساختمانی و استفاده کاران و دستاندرکاران به آیندگان گزارش می‌دهد.

کاخ آپادانا (آپادانا) در شوش مجموعه کاخ داریوش ترکیبی است از چند بنای گوناگون کل مجموعه جهت شرقی و غربی دارد و کاخ آپادانا (آپادانا) در شمال مجموعه واقع شده است.

طرح کاخ بنایی کوشک مانند با سه ایوان ستوندار در سه جبهه شمالی، شرقی و غربی آن است.

نقشه کاخ شوش:

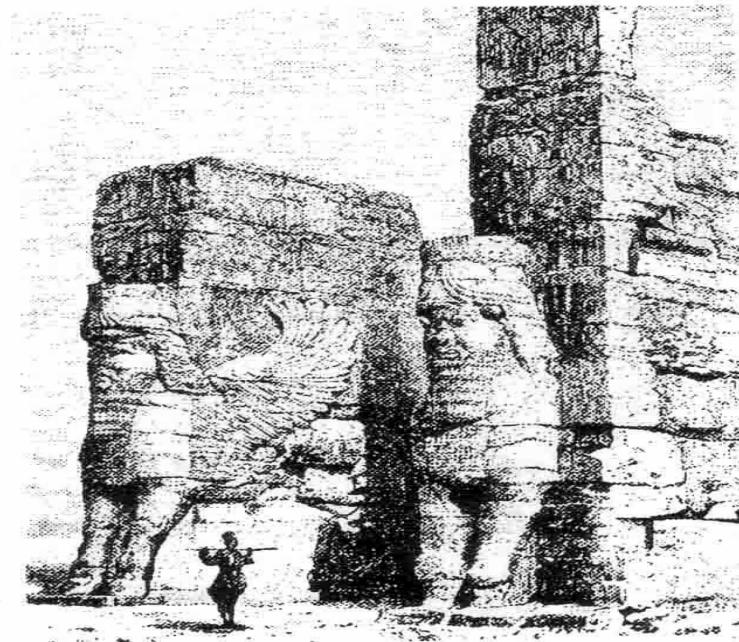
- ۱- کاخ آپادانا
- ۲- کاخ چهلستون
- ۳- خزانه داری
- ۴- حیاط مینا کاری
- ۵- حیاط خدمه
- ۶- دروازه

قصر هخامنشی در شوش پیش درآمدی بود برای احداث مجموعه سلطنتی در تخت جمشید که به احتمال قوی به دست همان استادکاران شروع شد . داریوش بنای مجموعه تخت جمشید یا پرسپولیس را شروع کرد و پس از آن خشایار شاه و اردشیر دراز دست در توسعه و تکمیل آن کوشیدند . هنگامی که اسکندر مقدونی در سال ۳۳۰ قبل از میلاد تخت جمشید را به آتش کشید ، مجموعه هنوز در حال گسترش و تکمیل بود .

تخت جمشید در هشتاد کیلومتری جنوب غربی پاسارگاد بر کوه تنومند رحمت تکیه دارد و با عظمتی خاص مشرف به جلگه وسیع مرودشت است .

تخت جمشید مجتمعی است از تالارهای اجتماعات و پذیرایی ، بناهای اداری و تشریفاتی . کاخهای مسکونی ، ساختمانهای نگهداری و خدماتی ، حیاطها و ایوانهای مربوط به هر بخش . این مجموعه بزرگترین بنای معماری سنگی در ایران است .

تخت جمشید بر روی صفه یا سکویی سنگی بنا نهاده شده است . ورودی تخت جمشید دو پلکان از دو طرف است . ارتفاع پلهای کم و از سنگهای بزرگ تراشیده شده‌اند . بعد از ورودی و پلهای ، ابتدا به سر در بزرگ قصر خشایارشا می‌رسیم که به نام دروازه ملل معروف است . در طرفین این سردر دو گاو بالدار با سر انسان با تقلیدی از آشوریها قرار دارد . در جنوب این سردر تالار بزرگی قرار دارد که به آپادانا معروف است .

کاخ داریوش در جنوب این تالار قرار گرفته و در مقایسه با تالار آپادانا ، کوچک و مختصر می‌باشد . در طرفین درگاه این کاخ تصویر پادشاه که به کشنن دیوی مشغول است حجاری شده است .

در مشرق کاخ آپادانا بنایی است به نام کاخ صد ستون ، این کاخ از آپادانا بزرگتر است اما ستونهای آن کوتاه‌تر از آپادانا است . در سر در ورودی این کاخ نیز دو گاو نر عظیم حجاری شده است .

داریوش اول در همان جلگه تخت جمشید جایگاهی را برای مقبره خویش انتخاب کرد و آن را بر صخره‌ای در نقش رستم در نزدیکی تخت جمشید حجاری کرد . این آرامگاه که تقلیدی از معماری تخت جمشید و شوش دارد ، از لحاظ ایوانها و ستونها شبیه بناهای هخامنشی است .

همانگونه که در نقشه تخت جمشید به چشم می‌خورد ، در آن درونگرایی کامل دیده می‌شود . هر یک از فضاهای مورد استفاده خود دارای فضاهای خدماتی ، راهرو و ... دیگر عناصری بوده که نیاز به دیگر فضاهای نداشته است . این به دلیل اعتقاد خاصی است که در آن زمان به حجاب داشته‌اند .

حتی در نقشهای حکاکی شده بر روی سنگها ، تصویر یک زن دیده نمی‌شود . آنها بی که بر روی صورت خود نقاب دارند ، مرد هستند (به دلیل نرساندن نفس خود به وسایل شاهی از نقاب استفاده کرده‌اند) . از طرف دیگر به دلیل اقلیم خاص این منطقه فضاهای باید بسته باشند و این در کاخهای ساخته شده در شوش نیز دیده می‌شود .

از نیارش و ایستایی این بنا مطالبی آورده شد آنها در ساختن تیر پوشاهای تالارها از چوب استفاده می کردند . دیوارها نیز قطعه بوده و بر روی آن از سنگ تراش روکش شده است . نمای بیرونی از تخته سنگ و داخل کاشی لعاب دار بوده است .

ستونهای تخت جمشید از بلندترین ستونهای ساخته شده در بنای دنیا هستند . نقشهای آن ریشه ایرانی دارد . اروپاییان اصرار دارند که بگویند ، غیر از یونانیها هیچ کس نمی توانسته به این صورت ستونی را بسازد و مسائل دیگری که ظاهرآ منطقی به نظر نمی رسدند .

سرستونهای کله گاوی هستند و سرستونهای کله شیری و کله عقابی نیز پیدا شده اند ، که دو نوع آخر را به دلیل به کار نبردن آنها ، در آن زمان در خاک دفن کرده اند .

بر روی این سرستونها تیرهای اصلی و روی آن فرسیها (شاه تیرها) قرار می گرفته اند . در مجموع پلان این بنا دارای نظم دقیقی است که با شیوه ای خاص و با دیوارهای ساده فاضهای مختلف از هم جدا شده اند .

هنر و معماری ایرانی در دوره هخامنشی ترکیب عالی و استثنایی از بسیاری عناصر گوناگون بود که چه در بنای سنگین و بزرگ و چه در اشیاء کوچک و قابل حمل به چشم می خورد . این هنر قرنها ، حتی در زمانی که ایران در زیر سلطه یونانیان یا مورد تهدید و رقابت رومیان قرار داشت ، به حیات خود ادامه داد .

معماری

- بهره گیری از شیوه ارارتو در طرح فضاهای راستگوش، تالارهای ستوندار و کلاوه ها.
- ساخت ساختمان روی سکو و تختگاه.
- درون گرایی (بویژه در تخت جمشید و شوش).
- ارتباط دادن بخشهای فرعی (همچون آشپزخانه) با راههای پنهانی به ساختمان اصلی.
- ساخت سایبان و آفتابگیر در جاهای ضروری.
- زیبا سازی پیرامون ساختمان ها، تپه، هدش، آپادانا با استخر ، آبنما و پرديس.

نیارش:

- روش آسمانه (سقف) تخت چوبی و شیبدار با تیر ریزی عمود بر هم و دهانه های بزرگ با تیرچه چوبی سخت بریده و درودگری شده.
- دیوارهای جدا کننده با خشت.
- بهره گیری از آسمانه خمیده و تاق در زیر زمین ها
- سنگ بریده و منظم و پاکتراش و گاه صیقلی از بهترین و مرغوب ترین ساختمایه ها استفاده می شد. کافی است که در مورد دقت سازندگان بگوییم. در «ترکشی» (ریسمان کشی) ستونهای تخت جمشید، انقدر این نشانه ها دقیق هستند که میلیمتری با هم اختلاف ندارند.

- بی سازی با سنگ لاشه و گاورس
- نمازی سازی بیرونی با سنگ تراش و نمازی درونی با کاشی لعاب دار
- پرداخت کف با بهترین ساختمایه ها

آرایه :

- بهره گیری از پایه ستون و سر ستون. آرایش سرستون ها با جزیاتی که برای بارگذاری فرساب (تیرچه) های چوبی کاملاً متناسب و منطقی باشد.
- آرایش درگاه ها و سردرها با بهره گیری از زعیره ها و پتکانه ها.
- آرایش فضاهای درونی کاشی لعاب دار.
- آرایش تارمی پلکان ها کوتاه و مالو با نقش های برجسته و کنگره های زیبا.

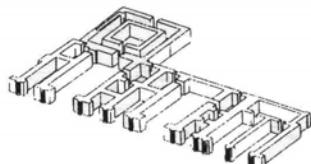

در ساختمان هایی که برای نیایش ساخته شده اند، مانند مهرابه ها (نیایشگاه آینه مهری) و کاخهای پذیرایی که می بایست در آنها دید انسان به یک نقطه معطوف و متوجه شود از جفت یا قرینگی بهره بری ولی برعکس در ساختمان هایی با کارکرد مسکونی مانند خانه و کاخ ها که باید تنوع ایجاد کرد ، از پد جفت بهره برده اند.

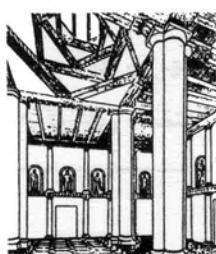
شیوه پارتی

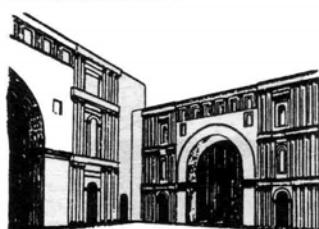
نیایشگاه آناهیتا گنکاور
۲۲۴-۲۵۳ پیش از میلاد

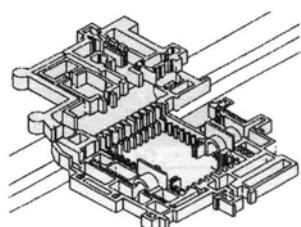
کاخ الحضرا
۱۲۳ پ.م

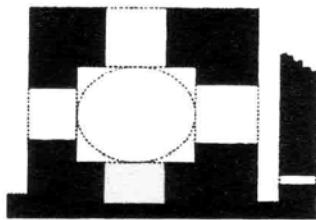
مجموعه نسا
۱۳۶-۱۷۳ پ.م

کاخ آشور
۱-۱۰۰ میلادی

کوه خواجه
سدۀ نخست میلادی

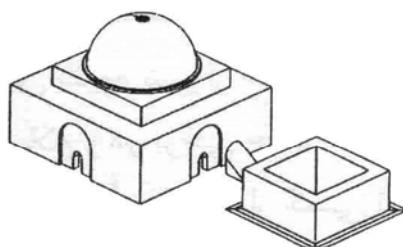
بازه هور
(احتمالاً نخستین چهارتاقی
پیش از ساسانی)

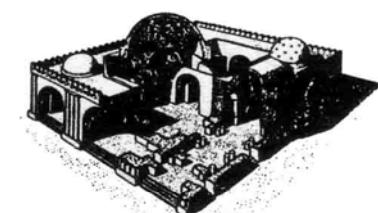
آتشکده فیروزآباد
قلعه دختر
آتشکده نیاسر
۲۲۴ میلادی

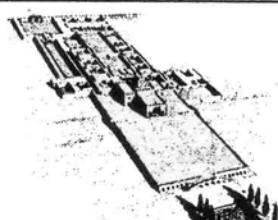
تاق کسری
۲۴۱ م

بیشاپور
۲۴۱ م

کاخ سروستان
۴۲۰-۴۳۸ م

کاخ قصر شیرین
۵۹۰ م

شیوه پارتی (اشکانیان)

دومین شیوه معماری ایرانی شیوه پارتی است . قوم پارت یکی از شعب نژاد آریایی ایرانی است که سرزمین آنها ابتدا شمال خراسان بوده است .

این شیوه به معماری گفته می شود که بعد از حمله اسکندر در ایران معمول شده و در دوره اشکانی ، ساسانی صدر اسلام و در بعضی نقاط حتی بعد از اسلام تا قرن سوم و چهارم هجری ادامه داشته است که متأسفانه آثار کمی از دوره اولیه آن در ایران به جای مانده است . بعد از حمله اسکندر ، یونانیها سعی داشتند که به نحوی سلیقه و فرهنگ خود را بر ایرانیان تحمیل کنند . اسکندر برای نیل به این هدف مخصوصاً در ایران فرمان داد تا ده هزار تن از سربازان و سرداران او با زنان ایرانی وصلت کنند و خود نیز از میان شاهزادگان ایرانی دو دختر را به همسری برگزید . اما در عمل می بینیم که این اقدام مطلقاً انجام نگرفت و بر خلاف اقامی که در این شرایط فرهنگ حاکم را می پذیرفتند ، ایرانیان در غالب موارد تن به این عمل نداند .

همان طور که می دانیم ، معماری و هنر یونانی به خاطر ظرافت و نظم و تزیین آن در طول تاریخ معماری اروپا در چندین دوره مورد تقلید قرار گرفته است ، البته این خصوصیات کمکی به تنوع نمی کرد و در نهایت ، از فرمولهای به دست آمده ، عدول نمی کرده و به همین دلیل حالت تکرار را در پلان و شکل بنایی یونانی می بینیم .

پروفسور امیه ، خاورشناس بزرگ فرانسوی گفته بود که «به کسانی که دوستدار هنر هستند ، توصیه می کنیم اول به یونان بروند و بعد به ایران ، چون در ایران تنوع در بنایها حتی در یک دوره تاریخی به خوبی مشاهده می شود . بر عکس آنچه که در یونان به صورت تکرار دیده می شود ». البته این فقط یک تنقید هنری است .

در معماری بنایی ایران نیز گاهی این حالت دیده می شود . معماران از لحاظ منطق ساخت به جایی می رسد که یک پلان و یا یک شکل کلی تثبیت می شود و مثلاً همه خانه ها در دوره ای از تاریخ تقریباً شبیه به هم می شوند و فقط در جزئیات تفاوت هایی پیدا می کنند . البته این یک عبیب در تفکر یونانیان است که این روش را بهترین دانسته و به همین بسنده می کنند .

شاید بتوان یکی از دلایل عدم انتخاب شیوه های یونانی را در نوع مصالح دانست . همان طور که می دانیم در یونان و روم معادن سنگ ساختمانی ، خوب و بدون رگه بوده است .

البته در سکوی کنار پله های رودی تخت جمشید نیز سنگ های بزرگی دیده می شوند ، اما فقط به دلیل عدم هماهنگی با اقلیم ، خانه های روستایی را از سنگ نساخته و ساختمنها از خشت است .

در کل می بینیم که کاربرد سنگ با اقلیم ایران هماهنگی نداشته و این خود یکی از دلایل عدم استفاده از سنگ در ادوار مختلف است . از طرف دیگر قبل از این دیدیم که نقشه های ستونهای یونانی را قرنها قبل در کردستان و فارس داشته ایم ولی در عمل بعدها کمتر به کار گرفته شده اند .

تنها چیزی که از شیوه یونانی در ایران موجود است ، مربوط به بنایی در نزدیکی محلات به نام «معبد خُورُه» است که اشتباهاً آتشکده نیز گفته می شود و ستونهای به کار رفته در این معبد از نوع یونیک است . این معبد را شاید سلوکیان (جانشینان اسکندر) ساخته باشند . اما در هر حال پلان آن بیانگر آتشکده بودن آن نیست .

در مجموع با وجود جاذبه های تمدن یونان ، پارتها دنبال آن تمدن نرفته و حتی از معماری هخامنشی نیز تقلید نکرده اند . از طرف دیگر برای رسیدن به خودبستگی و استفاده از مصالح بوم آورد نمی توانسته اند مصالح را مثل دوره هخامنشی از راههای اردوگاه بیاورند . به همین دلیل اختراع بزرگی را در طول تاریخ معماری بشر که همان پوشش های طاقی در دهانه های بزرگ و در سطوح چهارگوش است شکل داده اند .

البته در معماری دوره های قبل از آن نیز از پوشش های طاقی در ایران استفاده شده است . ولی به نظر می رسد که پارتها ، به دلیل ضرورت های مختلفی که در آن زمان ایجاد می کرده ، به معماری و هنر قدیم ، خصوصاً معماری زمان مادها و حتی پیش از آن یعنی عیلامیها (چغازنبیل) بازگشته ، و با توان بسیار بالایی پوشش هایی با دهانه بزرگ را از مصالح موجود پوشانده اند .

قبل از اینکه به بحث بر روی چند بنای این دوره بپردازیم ، کلیاتی از خصوصیات شیوه پارتی را به شرح زیر می آوریم :

۱- حداقل استفاده از مصالح محلی (بوم آورد) مثل استفاده از سنگ لاسه ، خشت خام یا پخته و ...

۲- استفاده بسیار خوب از تکنیک پیشرفته طاق و گنبد ،

۳- تنوع فوق العاده در طرحها ،

۴- پرهیز نکردن از شکوه ارتفاع زیاد .

در رابطه با ویژگی تنوع می توان گفت به طور مثال در دوره ساسانی تقریباً دو بنا را نمی توان یافت که با هم شباهتی کامل از نظر عملکرد و یا نقشه داشته باشند و هر کدام تنوع خاصی دارند . این از ویژگی های معماری ایران خصوصاً شیوه پارتی است .

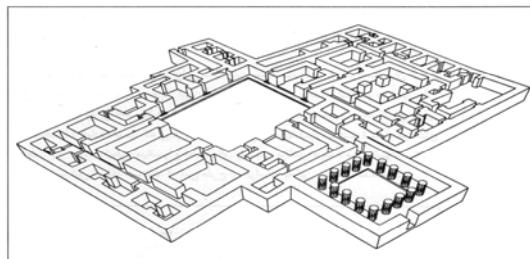

در ایران بنایی که کاملاً منسوب به اشکانیان باشد موجود نیست تنها یکی دوجا را با دید مشکوک از اواخر اشکانی و اوایل ساسانی می‌دانند. ولی در خارج ایران در آشور در سده اول میلادی کاخ پارتی داریم و نیز در الحضرا بسیاری از ساخته‌های عهد پارت و از آن جمله کاخ پارتی به همین نام محفوظ مانده است. کاخ آشور یک بنای چهار ایوانی است. البته چهار ایوان آن در یک زمان ساخته نشده است.

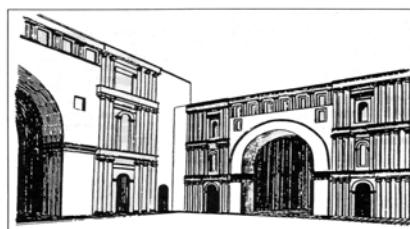
نقشه کاخ آشور (زیب)

- ۱. میقنا
- ۲. ایوان
- ۳. میقنا
- ۴. میقنا
- ۵. قلعه سور
- ۶. حمام

کاخ آشور، سه بعدی

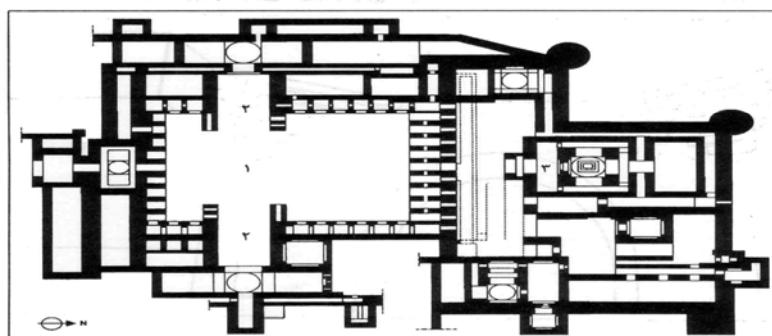
کاخ آشور، طرحی از ایوان های میقناز اصفهان (زیب).

نسا

قدیمی ترین محل سکونت پارتیها که تا کنون یافت شده در نسا یا پارتانیسا است که فاصله چندانی با عشق آباد امروزی (ترکمنستان) ندارد. روسها در داخل ارگ تعداد زیادی بنای عمومی از جمله یک کاخ ، موسوم به (خانه مربع)، و تعدادی معبد کشف کردند. طاق‌گرا سر راه کرمانشاه و قصر شیرین و کوه خواجه و قسمت اصلی معبد کنگاور و بسیاری از بنای‌های دیگر از این دوره هستند . بنای کوه خواجه در سیستان ، در نزدیکی زابل و دریاچه هامون ساخته شده است . قسمتی از بنای‌های آن مربوط به دوره اول شیوه پارتی (اشکانی) و قسمتی نیز مربوط به دوره‌های بعد و از زمان ساسانی است .

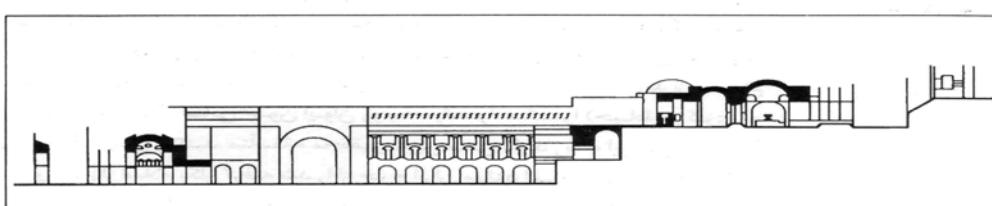
مسئله بسیار مهم در بنای‌های این کوه ، وجود فضاهایی است که بعدها در کلیه مدارس ، کاروانسراها و مساجد بعد از اسلام نیز ساخته شده است و درونگرایی در آن به خوبی به چشم می‌خورد . حیاط و قرار گرفتن فضاهای مختلف در اطراف آن از همین درونگرایی سرچشم می‌گیرد ، که بعدها نیز در معماری ایرانی مورد استفاده قرار گرفته است . از دیگر فضاهای این مجموعه ، ایوان است . این بنا معمولاً پشت به آفتاب و رو به شمال بوده است . در مناطق سردسیر این ایوانها معمولاً رو به جنوب قرار می‌گرفته‌اند . احتمالاً در تکامل ایوان متدابول دوره پارتی دو مرحله وجود داشته است . در مرحله اول تنها یک تالار باز دارای سه دیوار یا سقفی متسلک از تیرهای چوبی متکی بر ستون یا دیوارهای تالار ساخته می‌شد . مرحله دوم زمانی آغاز شد که زدن سقف این تالارها با استفاده از تاقهای ضربی آغاز گردید . ساخته‌های پارتی پیوستگی خویش را با سenn سکونت طبیعی چادرنشینان حفظ کردند . خیمه‌های یک طرف باز چاردنشینان و ایوانهای یک طرف باز و مرتبط با فضای بیرونی در معماری موطن پارتیان به شکل تکامل یافته‌تری در کاخ‌سازی آنان ظهرور کرد و همراه با حیاطهای چهارگوش و مرکزی با ایوانهای چهارطرف آن ، با آنان به فارس ، بین‌النهرین و آشور برده شد .

نقشه ارسن کوه خواجه
(بر اساس کتاب سپرآتویی، پارتها).

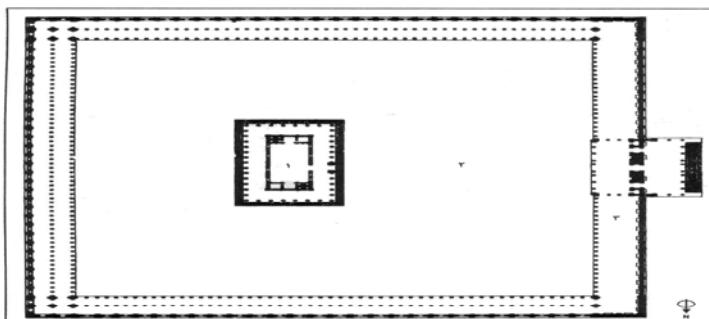
- ۱. میقنا
- ۲. ایوان
- ۳. نیایشگاه

ارسن کوه خواجه، پرش محلولی
(از کتاب سپرآتویی، پارتها).

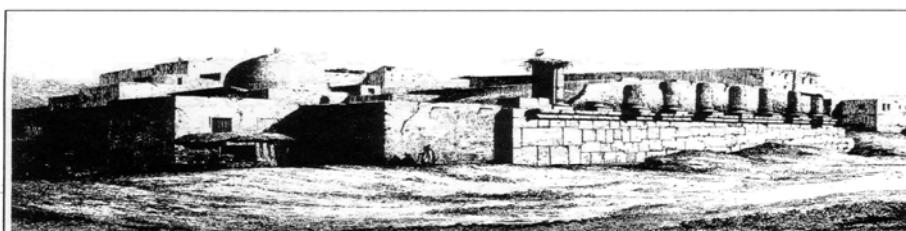

معبد آناهیتا یا ایزدآب در کنگاور در نزدیکی کرمانشاه واقع شده است. پلان آن مانند تخت جمشید و ستونهای آن همه از سنگ تراش است که روی آن با سنگ لاشه کار شده است. اصل بنا از شیوه پارتی در دوره اشکانی است که در دوره ساسانی مرمت شده است.

کنگاور، نقشه معبد آناهیتا.
از اولین دوران اشکانی
(از کتاب، محمود امیر
معماری، سنتی ایران.)

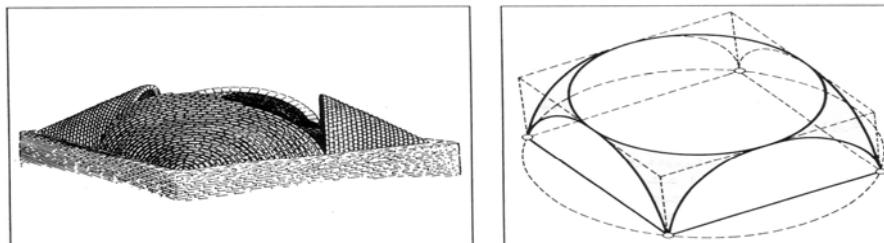
معبد
۱- میدوسو در بخشی از
دروار

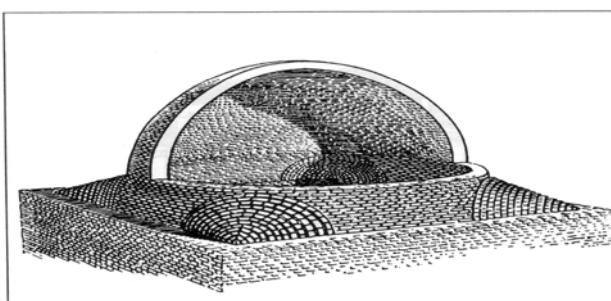
کنگاور، طرحی، از معبد آناهیتا (از کتاب، محمود امیر، سنتی ایران.)

بازه هور

در بازه هور میان تربت حیدریه و نیشابور نیایشگاهی احتمالاً پیش از ساسانی بجا مانده است این چهار تاقی برروی تپه ای جای گرفته است. از ویژگیهای آن گنبد سنگی آن است که گوشه سازی در آن (تبديل مربع به هشت ضلعی) توسط چوب انجام گرفته است.

پوشش گنبد بر فضای مکعب شکل در اینجا از روش گوشه سازی لجکی استفاده شده است و ونه این روش را می توان در آتشکده نیزار مشاهده کرد.

روش اجرای یک نوع تاق بر یک فضا با نقشه چهار گوش

ساسانیان

ساسانیان خود را از اعقاب پارسی‌ها می‌دانستند و همواره به عظمت و اعتلای ایران و قدرت و اعتبار حکومت خود توجه داشتند. هر چند که به علت جنگهای متوالی که با رومیان همسایه غربی ایران داشتند قادر به احداث ساختمانها و کاخهای بزرگ مانند پارسها نشدند، لکن سعی کردند که بنایی با ارزشی را با استفاده از مصالح ساختمانی اطراف هر کاخ هب وجود آورند که خوشبختانه بسیاری از این آثار در ایران کنونی باقیمانده است.

از آنجا که دین رسمی کشور در زمان ساسانیان دین زرتشتی بوده لذا برای آتش احترام خاصی قائل بودند و آنرا مقدس می‌شمرندند و برای نگهداری و نگهبانی از آتش پرستشگاه یا جایگاه‌های مخصوصی می‌ساختند، آتش مقدس در این پرستشگاه‌ها طبق سنن مذهبی ساسانیان توسط کاهنان و پنهان از پرستش‌کنندگان عام حفاظت می‌شد که از آن آتش‌های دیگری می‌افروختند و خارج از پرستشگاه درون چهار طاقیهای باز در معرض دید و پرستش عموم قرار می‌دادند. آتشکده نیاسر در نزدیکی کاشان از بنایی این دوره است که حدود

۵۰ سال قبل ، با سعی در حفظ و اصلاح آن بازسازی شده است در این بنای چهار طاقی که نشان دهنده یکی از تحولات معماری در عصر ساسانی است شیوه‌های طاق‌زنی مانند طاق رومی و ضربی دیده می‌شود .

اردشیر بر قله یکی از تپه‌های مرتفع نزدیک فیروز آباد در نزدیکی فارس کاخ مستحکمی بنا کرد . این کاخ که قلعه دختر نام دارد در منطقه‌ای کوهستانی و بر بالای گردنی‌ای مشرف بر جاده شیراز قرار دارد . دیوارهای خارجی قلعه ، بارو مانند و مرتفع ساخته شده بودند و ستونهای چهارگوشیس در درون دیوارها به کار رفته بود .

کاخ قلعه دختر در سه طبقه ساخته شده بود . در سه طرف حیاط مرکزی اطاقهای چهارگوش با سقفهای هلالی ساخته شده بودند . یکی از تالارهای کاخ ، گنبد بزرگی داشته که در بالای گنبد سوراخی تعییه شده بود . این بنا عظمت زیادی دارد .

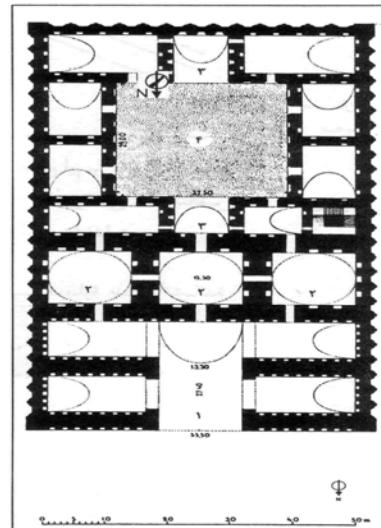
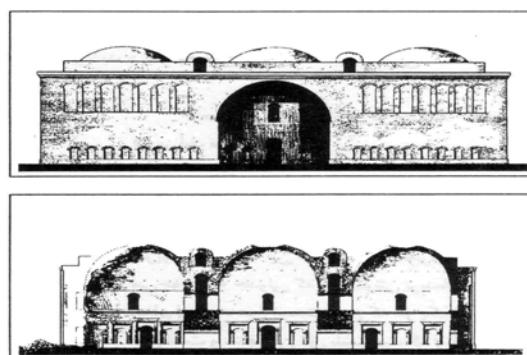
فیروزآباد، آتشکده بزرگ
(نقشه‌های مختلف از پوپ و از کتاب مجموعه آثار معماری سنتی ایران)

۱- ایوان بزرگ رویه آیگور یا برقه

۲- گنبدخانه به دهانه محدود ۱۳۰.۵ متر

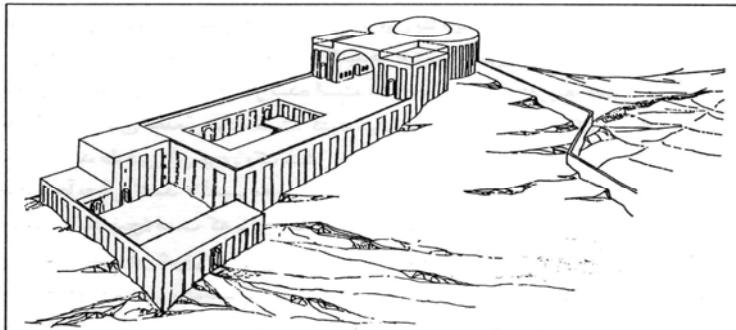
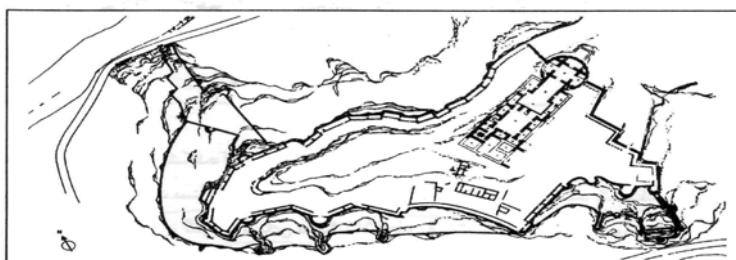
۳- ایوان های رو به میانسره

۴- میانسره

آتشکده فیروزآباد، نمای اصلی.

آتشکده فیروزآباد، برش از سه گنبدخانه.

فیروزآباد
قلعه دختر، نقشه مجموعه
(از کتاب معماری ایران، دوره اسلامی،
محمد یوسف کیانی).

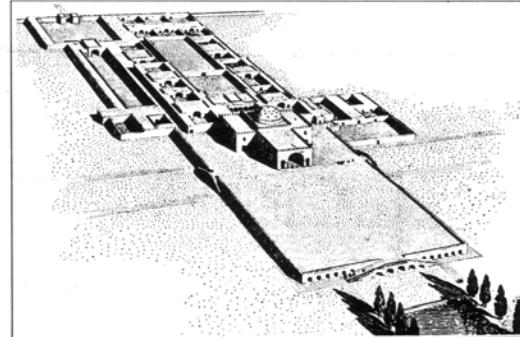
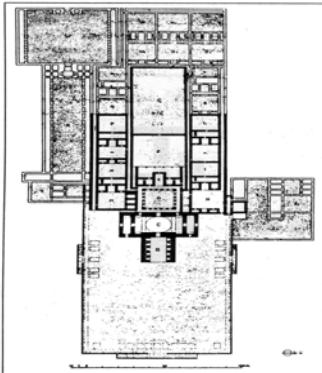
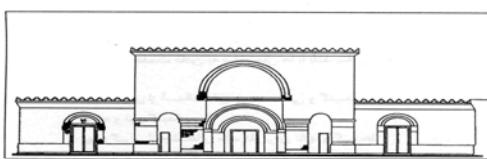
قلعه دختر،
سه پدیدی از ساخته‌مان بنا
(از کتاب معماری ایران، دوره اسلامی،
محمد یوسف کیانی).

کاخ بیشاپور در نزدیکی کازرون به وسیله شاپور ساسانی ساخته شده است . در مرکز مجموعه بناها یک ارگ سلطنتی با دهانه زیاد ساخته شده است در سمت راست آن تالار موزاییک است . در این قسمت بر روی زمین نقشهای مختلف را با موزاییکهای بزرگی ساخته‌اند که نمونه آن در جای دیگری دیده نشده است . در فیروزآباد نمونه‌های پیشرفته‌ای از آن ساخته شده است . تزیینات گچبری آن نیز تنوع زیاد دارد و هیچ‌کدام از نقوش شبیه به هم نیستند و می‌توان آن را مادر تمام گچبریها و نقاشیهای ایران دانست . در سمت چپ بنا ، حیاط ایوان داری بوده است . در بالای آن معبد آناهیتا یا محل نگهداری آب قرار داشته است . این معبد نشان می‌دهد که مربوط به زمان

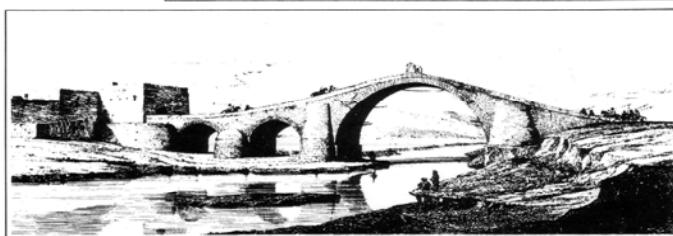

اشکانیان بوده و قبل از بنایی دیگر وجود داشته است . این معبد از سنگ تراش و بقیه بنایها از سنگ لاشه ساخته شده‌اند . قطعات سنگ به وسیله بستهای آهنی دُم چلچله‌ای و خردمنگ به یکدیگر قفل و بست شده‌اند . دور تادور مجموعه بنای را با رویی از سنگ لاشه با تعداد زیادی برج در بر گرفته بوده است .

کاخ خسرو در قصر شیرین از کاخ‌های بزرگی بوده که از بین رفته است . در اینجا نیز به دلیل ویژگی‌های اقلیمی قصر شیرین ، درونگارایی به خوبی مشاهده می‌شود . این عمارت بر فراز ارتفاعی مصنوعی به بلندی حدود هشتاد متر احاطه شده بود و پلکان بزرگی شبیه به پلکان تخت جمشید صفوی را با سطح باغ اطراف آن مرتبط می‌کرد . برخی از سیاحان در سفرنامه‌های خود از کاخ خسرو به عنوان یکی از عجایب دنیا نام برده‌اند . این بنا طبق سنن زندگی آن زمان به بخش‌های اندرونی و بیرونی تقسیم شده بود . بخش رسمی یا بیرونی شامل ایوان طویل و وسیعی بود که به جای دیوار جانبی بر روی ستون‌ها شده بود و رو به حیاط باز می‌شد و از طرف دیگر به تالار چهارگوش کنبداری منتهی می‌شد . در امتداد محور اصلی بنا دو حیاط بزرگ داخلی به دنبال یکدیگر قرار داشتند . در دو جناح جانبی بنا و پشت آخرین حیاط درونی ، عمارت‌های مسکونی کوچک و ساده‌ای بنا شده بودند که هر یک مستقلًا حیاطی اختصاصی و ایوانی رو به غرب داشته است . واحدهای مستقل مسکونی به وسیله دالانی طویل به یکدیگر مرتبط می‌شدند . در زمان خسرو دوم و عمارت‌های مسکونی دیگری به مجموعه اضافه شدند . خصوصیت ویژه این کاخ امکان توسعه و گسترش آن بر اساس نظمی از پیش فکر شده است .

قصر شیرین، کاخ خسرو،
سه بعدی از این کاخ (زیوب).

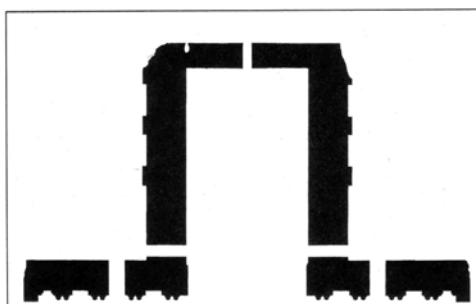
پل ساسانی، در این دوره معماری ایران روش‌های گوناگون ساخته‌اند . اول از گذرهای بر سطح چهارگوش.

تاق‌های گوآگون و روش‌های امروز آنها را به جهان معماري عرضه می‌کنند (زیوب، مجموعه اثر میراثی سازی ایران).

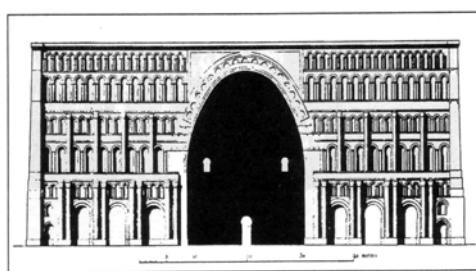
ایوان مدائی یا طاق کسری یا کاخ تیسفون واقع در شهر مدائی در کشور عراق از بنای‌های مهم شیوه پارتی است . متأسفانه این بنا تا کنون مورد مرمت قرار نگرفته و حتی یونسکو نیز موفق به این کار نشده است . مهمترین قسمت ایوان مدائی ، مدخل اصلی آن است که به شکل ایوانی عریض و مرتفع ، رو به خارج ساخته شده بود و تالار مستطیل شکلی در پشت آن قرار داشته است . طاق بزرگ هلالی قسمت مرکزی را می‌پوشاند . در طرفین بخش مرکزی که محور اصلی بنا را تشکیل می‌داد ، راهروها ، اتاقها و تالارها با پوشش گنبدی و گهواره‌ای قرار داشتند . نور تالار اصلی به وسیله یکصد و پنجاه دریچه تأمین می‌شده است . طاق بزرگ ایوان مدائی بر روی دیوارهای سرتاسری و بدون ستون‌ها شده بود . قسمت جلویی هلالی بزرگ و بخشی از نمای اصلی کاخ هنوز پابرجا است .

نمای بدون روزنه کاخ تیسفون به چهار طبقه تقسیم شده و به وسیله طاقیها و نیم ستونهایی در اطراف آنها تزیین شده بود . در ترکیب نمای خارجی کاخ ، تأثیر معماری آشور به چشم می‌خورد .

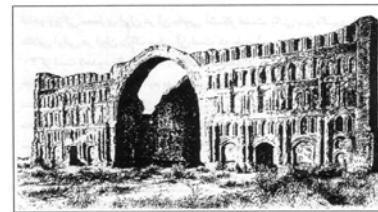
خصوصیات زیادی در این بنا مشاهده می‌شود . اما دو ویژگی معماری ایران در آن به خوبی آشکار است . یکی استفاده از تناسب طلایی ایرانی است که از آن مسطیلی به اندازه ۲۴ گز در ۴۰ گز به دست آمده ($25/30 \times 42/60$ متر) و در وسط آن طاقی ساخته شده است . دیگری هم استفاده از مصالح معمولی یا مصالح خشتی است و نه سنگ تراش . پیشرفتگیها و بقیه نکات همه و همه به صورت محاسبات دقیق بوده است . محاسبات فنی دقیقی که قبل از کار ساخته شده در ساخت این بنا به خوبی مشاهده می‌شود .

ابون مدنان
نقشه ابون (زیوب)

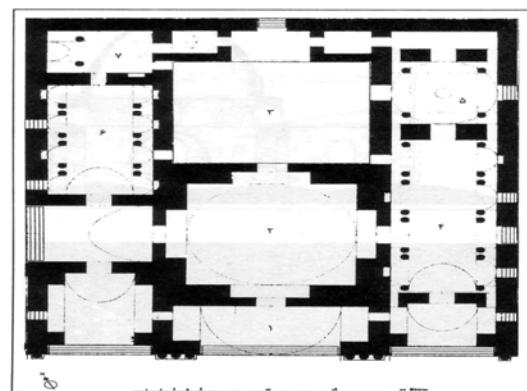

ابون مدنان، نمای
اصلی (از مجموعه اثر
معماری سنتی ایران).

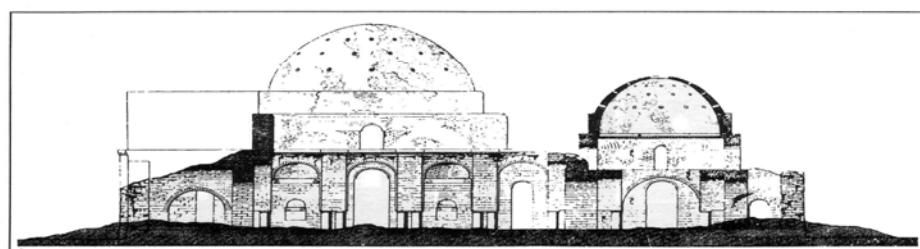
چهره ابرون مدنان
(پدر: میرزا طهماسب).

از دیگر بناهای معروف ساسانی که شیوه پارتی دارد کاخ سروستان در فارس است این بنای کوشک مانند در وسط حیاط بزرگی قرار گرفته و خود نیز دارای حیاط مرکزی است در اطراف این حیاط فضاهای گوناگونی به ابعاد و اندازه‌های مختلف با عملکردهای خاص قرار گرفته است. شکل ظاهری بنا و قوسهای آن به شیوه‌ای است که مدت‌ها بعد از اسلام نیز مورد تقلید قرار گرفته است.

نقشه کاخ سروستان (زیوب).

- ۱- ابون اصلی
- ۲- اتاق بزرگ گنبد دار
- ۳- میانسر
- ۴- اتاق پذیرایی یا سفره خانه
- ۵- اتاق گنبد دار
- ۶- اتاق (حتماً پخش خصوصی)
- ۷- اتاق (استفاده پخش خصوصی)

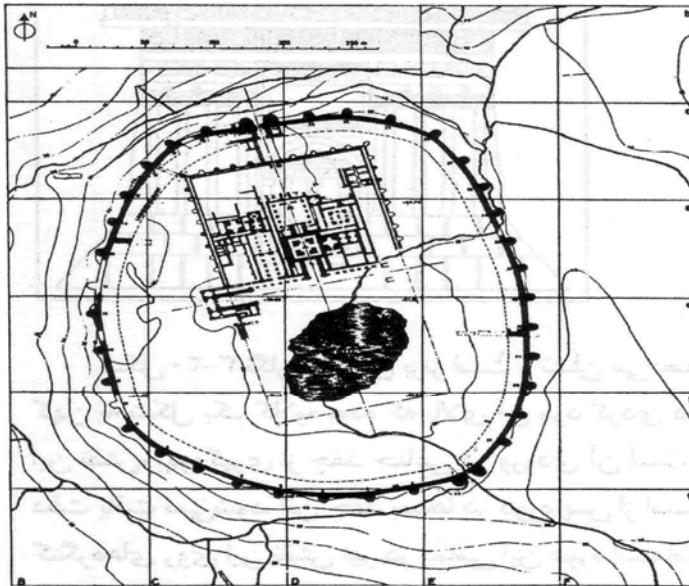
کاخ سروستان، بر از اتاق گنبد دار کوچک (از مجموعه اثر معماری سنتی ایران).

تخت سلیمان

محوطه باستانی تخت سلیمان در دره عمیقی مابین بیجار و میاندوآب در شهرستان تکاب قرار دارد. تخت سلیمان ابتدا از قرن پنجم میلادی از نقطه نظر منطقه اهمیت یافته است.

منابع تاریخی تأیید می‌کنند که آتشکده آذرگشسب در محل تخت سلیمان و در اواخر دوره ساسانی بویژه در زمان خسرو اول و دوم یکی از با اهمیت‌ترین و مهمترین آتشکده‌های ایران بوده که همواره به عنوان زیارتگاه مد نظر پادشاهان قرار داشته است. حدس زده می‌شود معبد اصلی آتشکده آذرگشسب در تأسیسات بزرگتر قرار داشته است بنای اصلی آن که یک چهار طاق بزرگ و راهروهای مربوط بدان است مرکز اصلی بنا را تشکیل می‌دهد. داخل آن به واسطه استفاده‌های بعدی به شدت ویران شده، سرسراها و سه حیاط بیرونی از شمال به بنای اصلی می‌بیوندند که از طریق آنها راه اصلی حصار استحکامات بنا تأمین می‌گردد.

امرازهای عظیم ساسانی سرانجام به دست اعراب منقرض گشت. پس از پیروزی اسلام بر ایران، از قرن هفتم به بعد شهرها و بناهای مذهبی ساسانیان، مت روک مانند و از هم پاشیده شدند، ولی مکتب معماري مشتق از پیشرفت‌های فلسفه و فنون معماري عصر ساسانیان، روش معماري دورانهای بعد از آن را در ایران اسلامی پایه‌گذاري کرد.

نقشه مجموعه تخت سلیمان
شامل آبگیر یا برکه، دیوار دور و
ساختهای گوناگون (از پوب).
طاق بستان

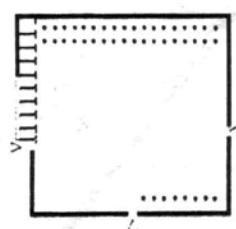
آثار طاق بستان در ۱۵ کیلومتری کرمانشاه و در کنار چشمهای قرار گرفته این آثار شامل حجاریهای بسیار زیبا و هنرمندانه از عهد ساسانی است که صحنه‌های شکار و پیروزی پادشاهان ساسانی را نشان می‌دهد. حجاریها در بدنه دو ایوان سنگی که در دل کوه حفر شده‌اند تراشیده شده‌اند.

به طور کلی، معماری ایران را به شش شیوه متداول تقسیم می‌کنند که دو شیوه پارسی و پارتی در بحث معماری قبل از اسلام ذکر شد. چهار شیوه دیگر مربوط به معماری اسلامی است. باید توجه داشت که تغییرات سبک‌های معماری و تکامل آن به صورت معماری کنونی، بویژه در گذشته به صورتی نیست که از مقطع خاصی شروع شده و پایان دقیقی داشته باشد. بلکه هر سبک و شیوه‌ای سالها به طول می‌انجامد تا جایگزین یا تکامل یافته سبک‌های گذشته شود. بنابراین، هر شیوه یا تکینک خاص، ممکن است سالها در دوره‌های بعدی ادامه داشته باشد. برای مثال استفاده از ایوانهای رفیع از زمان پارتیها شروع و در عهد ساسانیان تکامل یافته (ایوان مدائی) و در دوره‌های اسلامی نیز متداول بوده است. و یا استفاده از گنبدهای رُک هنوز هم ادامه دارد.

گنبدها به سه دسته تقسیم می‌شوند: الف: گنبدهایی که بدنه آنها انحنا دارد و به نام گنبد نار معروفند مانند: گنبد حضرت امام رضا (ع) در مشهد. ب: گنبدهایی که به شکل هرم یا مخروطند که بنام گنبد رُک معروفند مانند گنبد اکثر امامزاده‌ها و برجهای مقبره‌ای مثل گنبد قابوس. ج: گنبدهایی که در جنوب ایران متداول بوده و تعداد آنها محدود است به نام گنبد اورچین. این گنبدها شکل پله پله دارند مانند گنبد دانیال نبی (ع) در شوش.

چهار شیوه معماری اسلامی ایران عبارتند از: ۱- شیوه خراسانی ۲- شیوه رازی ۳- شیوه آذری ۴- شیوه اصفهانی.

شیوه خراسانی

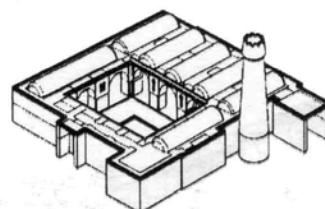

مسجد مدینه

۶۲۲ میلادی

۶۴۲ میلادی

اسلام در ایران

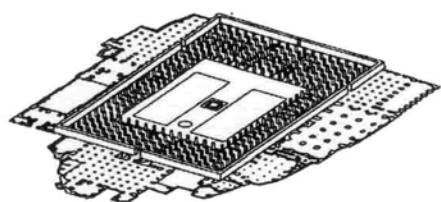
مسجد جامع فهرج

۵۰-۶۰ هجری

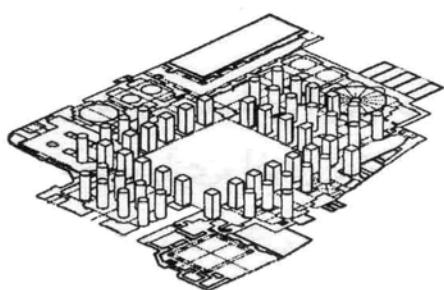

تاریخانه دامغان

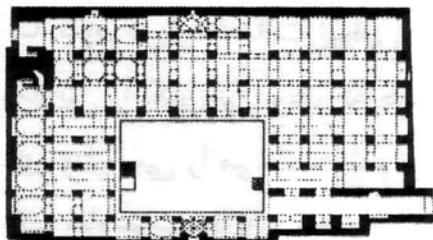
۱۵۰ هجری

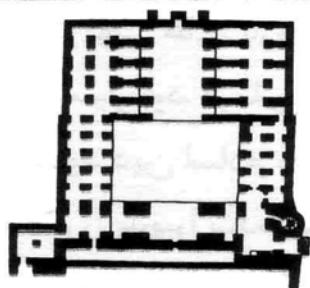
مسجد جامع اصفهان
(طرح شبستانی)
۴۰۴ هجری
آل بویه

مسجد جامع اردستان
(طرح شبستانی)
قرن ۳ و ۲ هجری

مسجد جامع نایین
۳۴۹ هجری

مسجد جامع نیریز
قرن ۴ هجری

اولین نمونه‌های هنر و معماری اسلامی ایران در منطقه خراسان شکل گرفت . شیوه خراسانی در قرن اول هجری و از ابتدای پذیرش دین مبین اسلام از سوی ایرانیان شروع شد و تازمان آل بویه و دیلمیان (قرن چهارم هجری) ادامه داشت . گروهی آن را ادامه شیوه پارتی دانسته و در مورد مساجد به نام سبک شبستانی می‌شناسند . باید توجه داشت که الگو و طرح مساجد اولیه اسلام تقليیدی از مسجد نبی اکرم (ص) در مدینه است . برای ساختن این مسجد، رسول گرامی (ص) دستور می‌دهند سنتکهای لاشه را از نزدیکترین کوه تهیه کرده و آنها را به صورت خشکه‌چین (بدون ملات) بر روی هم بچینند . ارتفاع دیوارها به اندازه قد بلندترین مرد عرب در حالی که دستهایش را بلند کرده باشد ، تعیین می‌شود . پوشش سقف شبستان آن از عناصری ساده مانند پوست چهارپایان بوده که در ضمن ، سایبانی در برای نور شدید آفتاب بوده است . از نخلهای خشک و درختان بی‌بار به عنوان ستون و تیر استفاده می‌شده است . مساجد اولیه اسلام در خراسان با الهام از مسجد مدینه (مدینة النبی) در یک فضای چهارگوش با شبستانی در جهت قبله به وجود آمد و سقف تنها شبستان آنها نیز برای ایجاد سایبان و بعدها جلوگیری از آب باران با مصالح ساده پوشیده شد (شبستانی).

در مجموع خصوصیات شیوه خراسانی عبارتند از :

- سادگی تا مرز امکان

- استفاده از مصالح بوم آورد (ساختمایه‌ای که درین شیوه بکار رفته «بوم آورد یا ایدری» بوده است یعنی آنرا از خود محل ساخت بدست می‌آورند)

- پرهیز از بیهودگی

- مردم‌واری فوق العاده

مهمنترین بنایی که در حال حاضر در این سبک در دسترس هستند ، به شرح زیر می‌باشند :

مسجد جامع فهرج از نیمه اول قرن اول هجری

مسجد تاریخانه دامغان : تاری به ترکی یعنی خدا (خدای خانه)

در خرانق در نزدیکی بزد نیز آثار مختلفی از شیوه خراسانی به جای مانده است .

اصل مسجد جامع اصفهان (مسجد اولیه)

مسجد جامع ابرقو

مسجد جامع نایین

مسجد جامع میبد

اصل مسجد جامع اردستان

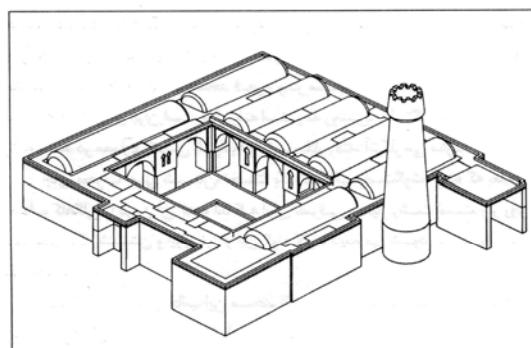
مسجد جامع نیریز - اصل آن

از میان بنایی که در بالا آورده شدند ، به بررسی چند بنا می‌پردازیم .

یکی از اصیل‌ترین بنایی این دوره ، مسجد جامع فهرج بزد است .

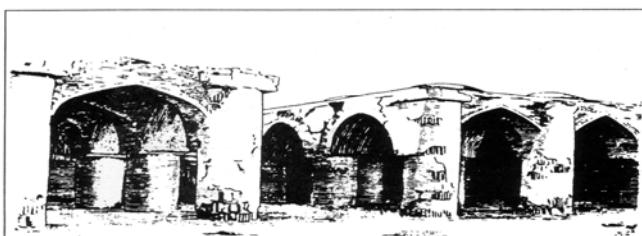
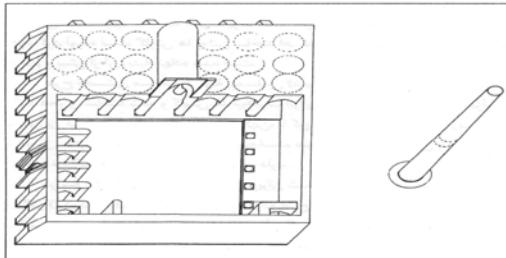
مسجد فهرج - یکی از اصیل‌ترین ساختمانهای شیوه خراسانی است که این مسجد در ۲ کیلومتری بزد در قریه‌ای به نام فهرج سر راه قدیمی بزد به کرمان است و تک منار گلی آن از فاصله دور دیده می‌شود بنای مسجد مربوط به قرن اول هجری و مانند مساجد صدر اسلام دارای طرحی بسیار ساده و بی‌پیرایه است و احتمالاً جزو نخستین مساجدی است که تا کنون در ایران شناخته شده ، سبک و شیوه معماري آن را بین شیوه پارتی و خراسانی می‌دانند . بنا تماماً از خشت خام ساخته شده و پوشش دیوارها از کاهگل است .

نقشه مسجد بسیار ساده است و شبستانی سه دهانه دارد . دهانه میانی که بزرگتر از دو دهانه چپ و راست است قوس ناری دارد و طاق‌ها نیز ناوی و طاق آهنگ است در قسمت شمالی مسجد مناره‌ای از خشت و جدا از بنا ساخته شده که به مسجد راه دارد قسمت‌هائی از مسجد که در حال ویرانی بوده مرمت شده است . یکی از ویژگیهای جالب این مسجد ، نقش درهای ساسانی است که با گچ ، ببروی دیوار شرقی ، نگاشته شده . بطور کلی معماری این مسجد بجز نقشه آن چیز تازه ایست معماري ساسانی است.

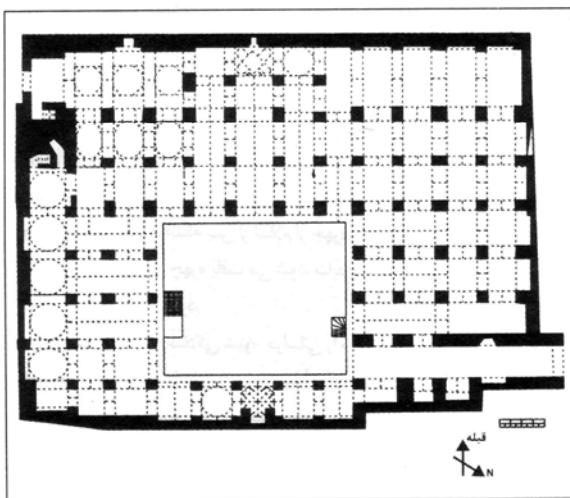
مسجد جامع فهرج

تاریخانه دامغان - این مسجد یکی از مساجد اولیه اسلامی (قرن دوم هجری) و باشیوه خراسانی بنا شده است . نقشه ساختمان بر پایه همان شبستان ستوندار است که بعدها در آن تغییراتی داده اند. بخشی از این مسجد چندین بار ، دوباره سازی شد . یک صحن بزرگ تقریباً چهارگوش دارد که در اطراف آن رواقهایی با طاق ضربی روی پایه های مدور قرار دارد. نقشه کلی مسجد ساده و مردموار است و شبیه یک حیاط اندرونی است . طرح کلی ساختمان و مصالح آن و نوع آجرچینی و ابعاد آجرهای قرمز رنگ و ستونها شبیه طرح بناهای ساسانی است . در رواقهای اطراف دهانه وسط ، نسبت به دهانه های دیگر ارتفاع بیشتری دارد . قوسهای آن ابتدا بدون تیزه و صاف بوده اند و قوسهای جناقی (تیزه دار) را بعدها زده اند .

تاریخانه دامغان

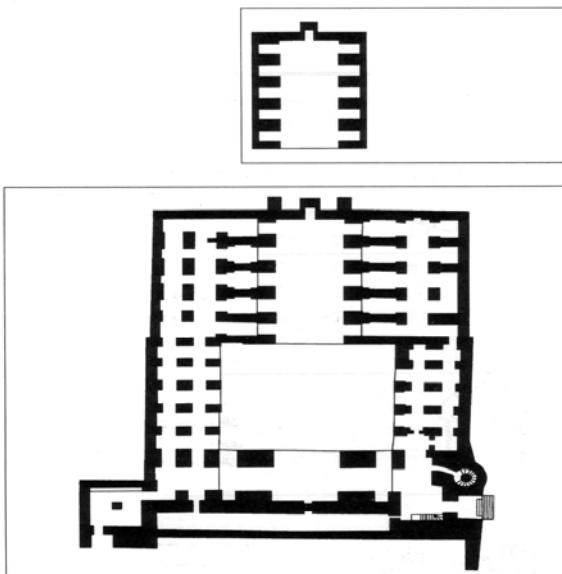
مسجد جامع نایین - یکی از بنایهای شیوه خراسانی (شبستانی) است . قدیمی ترین قسمت مسجد مربوط به شبستان جنوبی است . تغییرات زیادی در دوره های بعد ، از جمله در زمان آل بویه در آن داده شده ، لذا مسجد ، ترکیبی از شیوه خراسانی و رازی دارد .

مسجد جامع نائین

مسجد اولیه جامع اصفهان - با کاوش هایی که اخیراً انجام شده ، نسبت بردگاه نه طرح اصلی و ابداعی مسجد جامع اصفهان ، سبسبایی (بومسلمی یا شبستان ستوندار) است . این مسجد بزرگ ، تاریخی کهن دارد و در دوره های مختلف ، تغییرات کلی در آن داده شده است و تقریباً از تمامی پادشاهان سلسله های ایرانی بعد از اسلام در آن اثر و کتیبه های دیده می شود . به ویژه در عهد سلجوقی ، تیموری و صفوی ، نظر به اینکه مسجد کنونی دارای شیوه ای رازی است ، لذا در بخش شیوه رازی به تفصیل از آن صحبت شده است .

مسجد جامع نیریز - این مسجد در اصل ، شیوه خراسانی داشته و بعدها ملحقاتی به آن اضافه شده است . طرح اولیه مسجد ، شبستانی در جنوب و ایوانی در مقابل شبستان داشته که یک ایوان بوده است به این ایوانهای تکی « گیری » می گفتند و گروهی از کارشناسان عقیده دارند که قبل از آن این محل یک آتشکده بوده است .

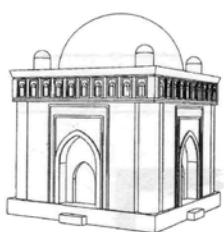

مسجد جامع نیریز

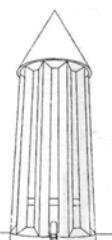
معماری در عصر سامانیان

همان طور که در گذشته بیان شد ، سبک و یا شیوه معماری در مقطع خاصی پایان نمی‌گیرد و پذیرش آن نیز ناگهانی نبوده و شروع معینی ندارد . منطقه خراسان صاحب شیوه خراسانی است اما همین شیوه بتدريج گرايش به شیوه بعدی یعنی رازی پيدا كرد و لذا بسياری از آثار از نيمه دوم قرن سوم هجری دارای دو شیوه خراسانی و رازی با هم بودند و اين موضوع در شیوه‌های بعدی نيز تکرار می‌شود . معماری در عصر سامانیان نیز چنین وضعی داشت و بنهاها تلفیقی از شیوه خراسانی و رازی بودند و به مرور زمان شیوه رازی جایگزین شیوه خراسانی شد . پذیرش نهايی اسلام امنیت مناسبی را به وجود آورد و موجب شد که شالوده اقتصادی لازم برای نیروهای خلق فراهم آيد . مقارن با نيمه دوم قرن سوم يك دگرگونی اصيل ايراني در خراسان (در آن زمان مواراءالهر و افغانستان کنونی جزء خراسان بود) تکوين یافت . در اين منطقه با وجود حکومت سامانیان که در بخارا و سمرقند فرمان می‌راندند ، فرهنگ تازه‌های با ویژگیهای اصيل ايراني پديد آمد . در اين دوره ، تنها يك بنای تاریخی باقی ماند که از زیباترین بنهاهای ايراني است . آرامگاه امیر اسماعیل سامانی که مدتی قبل از مرگ او در اوایل قرن چهارم در بخارا ساخته شد ، بنایی است با قدرت و اصالتی مؤثر . اين بنا که شیوه خراسانی - رازی دارد ، از نظر پیشرفت در طرح و نقشه و به کارگیری مصالح تزیینی مناسب ، در معماری ایران سهم بسزایی دارد . ساختمان آن مکعبی شکل است که هر ضلعش تقریباً ۱۰ متر است با گنبد نیمکرهای که در چهار گوشه آن چهار گنبد کوچک تخم مرغی به سبک و شیوه بنهاهای ساسانی است . چهار گوشه دیوارها که اندکی به داخل شیب دارد ، با ستونهای عظیم سه ربیعی تقویت شده است . بنا ، مناسب يك بنای یادبود است و سادگی و گیرایی اندازه‌ها و نسبتهای هماهنگ با آرایش قوی و ابتکاری ، آن را از سایر بنهاهای اسلامی متمایز ساخته است . در این بنا ، آجر با مهارتی استادانه به کار رفته و برتری آجرچینی‌های ايراني را به خوبی نشان می‌دهد . بافت سایه‌دار دیوارها يادآور سبد بافته است که از تابش نور شدید خورشید جلوگیری می‌کند . اين شیوه معماری بعدها ، در سرزمین‌های توران (ترکمنستان کنونی) سرمشق بسیاری از بنهاها قرار گرفت .

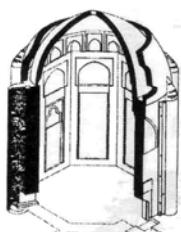
شیوه رازی

مکبره امیر اسماعیل سامانی
بخارا
۲۹۵ هجری

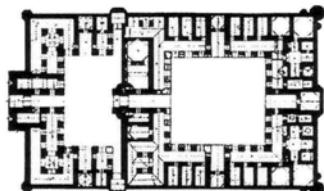
گنبد قابوس
۳۹۷ هجری

برج های خرقان
۴۸۶-۴۶۰ هجری
معمار: استاد ابوالمعالی زنجانی

مسجد جامع اصفهان
۴۷۳ هجری
آغاز طرح چهار ایوانی

رباط شرف

۵۰۸ هجری

معمار: استاد محمد طرانقی سرخسی

مسجد جامع زواره

۵۳۰ هجری

معمار: استاد محمود اصفهانی

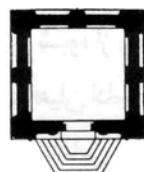

مسجد جامع اردستان

(افزوده های رازی)

۵۵۳ هجری

معمار: استاد محمود اصفهانی

کندسرخ مراغه

۵۴۲

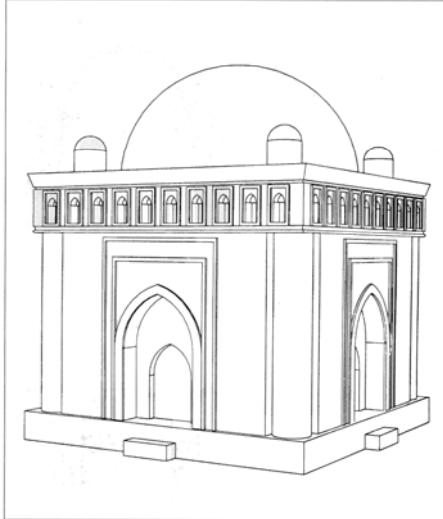
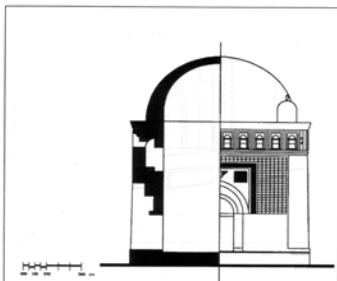
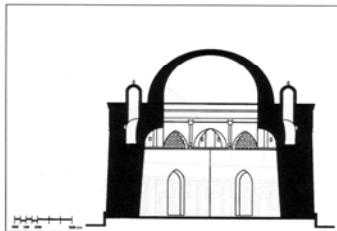
معمار: استاد محسن

شیوه رازی

این شیوه چهارمین شیوه معماری ایران است که تمامی ویژگیهای خوب شیوه‌های قبلی را به بهترین صورت دارد است . در این شیوه ، تأثیرپذیری از شیوه پارسی و شکوه شیوه پارتی و دقت شیوه خراسانی دیده می‌شود .

آغاز شیوه رازی هر چند مربوط به شمال ایران است ، اما در ری رواج می‌یابد و بهترین آثار در آنجا ساخته می‌شود . شهر ری یا «راز» محل رشد و ترقی شیوه رازی است . در این دوره ، بنابر نوشتة مورخان و سیاحان ، ری شهر بسیار آبادی بوده و آنطور که می‌گویند ، این شهر دارای شش هزار مدرسه و چهارصد حمام و هفتصد مناره و ... بوده است . این ارقام ، دلالت بر بزرگی و عظمت این شهر دارد و به دلیل آنکه ری قبل و بعد از سلاجقه مورد تاخت و تاز و تخریب و غارت قرار گرفته به ویژه زمان مغول و تیمور ، لذا بسیاری از آثار ارزشده شیوه خراسانی و رازی به دست مهاجمان غارتگر تخریب و ویران شده است .

شیوه رازی از زمان آل زیار ، شروع و در زمانهای آل بویه - سلجوقیان و اتابکان و خوارزمشاهیان تا زمان حمله مغول ادامه داشته است . همانطور که قبلاً اشاره شد ، چون هر شیوه جدید متأثر از شیوه‌های قبلی است ، لذا در آغاز ، شیوه رازی بعضی از بناها مانند گور امیر اسماعیل سامانی و مزار و مناره ارسلان جاذب در ۳۷ کیلومتری مشهد (گنبد خانه‌ای دواشكوبه (دو طبقه) دارد) وجه مشترکی بین شیوه خراسانی و رازی دارد .

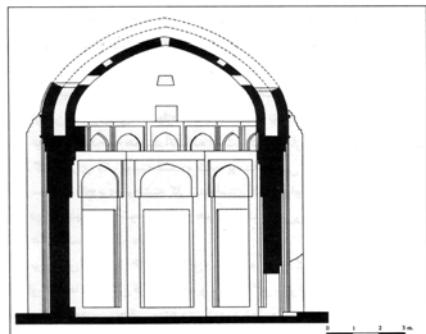

مقبره امیر اسماعیل سامانی

اوج شکوفائی و ترقی شیوه رازی در عهد سلجوقیان است . معماری سلجوقی نیرومند و حساب شده و دارای ساختاری پیچیده بود و این همه اتفاقی نبود مگر تحلی یک تحول شگرف که در اوخر قرن چهارم با سامانیان آغاز شد . پادشاهان سلجوقی با همت و علاقه وزیر با تدبیر خود ، خواجه نظام‌الملک ، آثار و بناهای بسیاری را در گستره ایران زمین آن روز که از ماوراء‌النهر (آسیای میانه کنونی) شروع و تا آسیای صغیر و آناتولی (ترکیه) ادامه داشت ، با عملکردهای گوناگون ساختند . در این زمان ، برجهای آرامگاهی ، مناره‌ها ، مساجد ، مدرسه‌ها و کاروانسراها و موارد متنوع بسیاری احداث شدند که خوشبختانه بسیاری از آنها هنوز باقی است . طرحهای دایره ، هشت‌گوش ، شش‌گوش ، چهار‌گوش ... و مربع و مربع مستطیل ، در بناهای این دوره مورد استفاده قرار گرفت . میلهای راهنمای که بعضی از آنها محل دفن بانی آن نیز بوده ، تبدیل بناهای مساجد شبستانی به بناهای چهار ایوانی نیز در این دوره صورت گرفت .

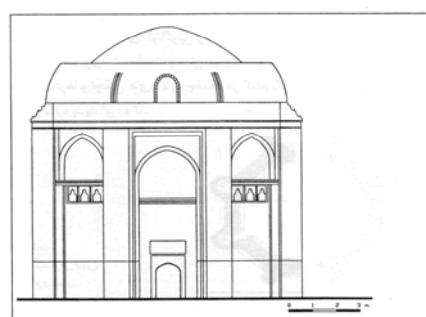
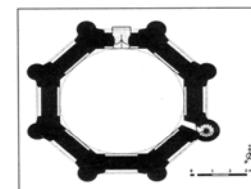
در شیوه رازی تاق و گنبد بسیار پیشرفت کرد و گونه‌های چند تیزدار برای تاق و گنبد بکار رفت بجای تاق ساده آهنگ [که در شیوه خراسانی باب بود] از تاق‌های چهار بخشش ، کاربندی ، تاق کلنبو و تاق چهار ترک بهره گیری شد .

اولین نمونه‌های گنبدهای گستته نار در برجهای خرقان در نزدیکی قزوین مشاهده می‌شود و نوع کاملتر آن نیز بعدها به صورت ترکدار ساخته می‌شود .

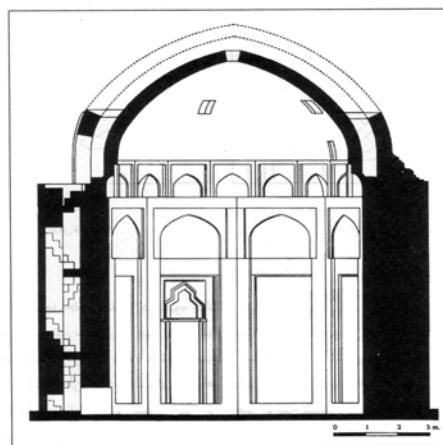
برج دوم خرقلن، قزوین، ۴۸۶ هجری قمری

برج دوم خرقلن، قزوین، ۴۸۶ هجری قمری،

برج خرقلن، قزوین، ۴۸۶ هجری
قمری، پوشش پیکر از قدسیه قزوین
گندلهای گسسته در جهان

برج قادمهی خرقلن، نما - ایران
شکل پوسته دورقی و بیرونی
گلبد دیده می شود

گنبد گسسته رُك نیز که از ویژگیهای معماری شمال ایران بود ، به ری و سپس به مرکز ایران انتقال می یابد . بهترین نمونه آن ، گنبد یا میل قابوس است .

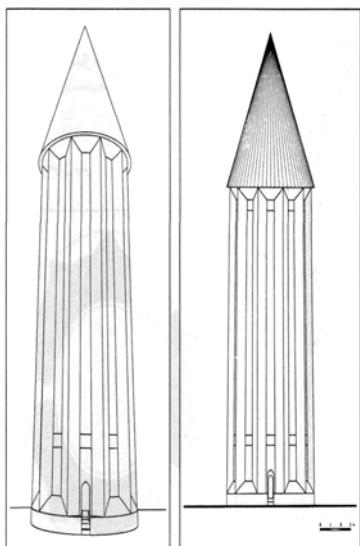
انواع گنبدهای خاگی در بناهای مختلف ساخته شده اند . انواع گنبدهای دو پوسته پیوسته نیز در بناهای مثل مسجد بر سیان و مسجد جامع اردستان و مسجد جامع زواره ساخته شده اند .

در شیوه رازی ، ساختمان از بنیاد و پای بست با مصالح مرغوب احداث می شد و خشتاهای پخته کوچک و بزرگ و نازک و ستبر نماهای بنا را می آراست .

انواع نقشهای شکسته (نقشهایی که خطوط مستقیم دارند) ، به روشهای مختلف در این دوره ایجاد شده است . گره سازی با آجر و کاشی یا گره سازی در هم از این دوره آغاز می شود . در این نوع گره سازی ، قطعاتی از کاشی را به صورت نگین و یا ساده در میان قطعات آجری به کار می برند که خود موجب جلوه و زیبایی می شده ، قدیمترین نمونه این کار در برج اتابک کرمان است که قطعات کاشی به وسیله گچ دور سازی شده و سپس با گره سازی آجر ، آن را تکمیل کرده اند . اینک به شرح چند بنای معروف شیوه رازی می پردازیم :

گنبد قابوس : در اوایل قرن چهارم هجری ، یکی از بهترین بناهای برج مقبره ای ایران یعنی گنبد قابوس در نزدیکی گرگان ساخته شد . این برج مدفن بانی آن ، قابوس بن وشمگیر از آل زیار است . این بنا ، در شهری به همین نام قرار دارد . این بنا که از هزار سال پیش تا کنون بر روی تپه ای خاکی خودنمایی می کند ، در عین سادگی یکی از غرورانگیزترین بناهای آرامگاهی است که نه تنها در خاک ایران بلکه در سرتاسر جهان اسلام ساخته شده است . با روی کار آمدن شهریاران دیلمی ، آل زیار و آل بویه ، مجدداً عظمت معماری اصیل ایران در سرتاسر ایران آن روز جلوه گر شد و سبک و شیوه رازی را در معماری اسلامی ایران پدید آورد . بنای گنبد قابوس دارای شکوه و عظمت و اندازه های متناسب است . تپه ای که پای بست (پی بنا) بر آن نهاده شده و اکنون در حدود ۱۵ متر عمق دارد ، خود تپه ای باستانی است . درون این پای بست ، سردادی بوده است که آثار طاق آن هنوز باقی است . بدنه برج را ده پا پیل مضرس مثلثی شکل احاطه کرده است .

ارتفاع این مضرس ها ۳۷ متر تا زیر گنبد است و با آجر ساده کار شده است . گنبد دو پوسته بوده و گنبد درونی خاگی و نیم تخم مرغی و از آجر معمولی است و پوسته بیرونی گنبد مخروطی شکل است .

میل گنبد قابوس

برج لاجیم رستگَتْ و برج رادکان (نژدیک گرگان) از لحاظ زمانی فاصله نزدیکی از هم و جدا از میل گنبد قابوس ساخته شده‌اند. برج لاجیم نقشه‌ای دایره شکل دارد. گنبد آن مرور زمان خدمات زیادی متحمل شده و از شکل اولیه خارج شده است. نمای آن هیچ گره‌سازی ندارد و دارای کنگره است. دو برج مقبره‌ای خرقان در جاده همدان به روی و ساوه است که به فاصله زمانی کم از یکدیگر ساخته شده‌اند. این دو برج مقبره‌ای، یکی متعلق به پدر و دیگری متعلق به پسرش است. طرح و نقشه هر دو برج، هشتگوش است که در همه گوشه‌های آن هشت برجستگی وجود دارد. گنبدهای آن نیز از قدیمی‌ترین گنبدهای دو پوسته گسسته (میان‌تهی) است. قسمت اصلی مسجد جامع گلپایگان (گنبد و زیر‌گنبد) نیز شیوه رازی است و بقیه قسمتهای آن الحاقی است. این مسجد قبل‌آتشکده (چهار طاقی) بوده و بعداً تبدیل به مسجد شده است.

مسجد برسیان که در اواخر قرن پنجم ساخته شده و در فاصله ۴۲ کیلومتری شرق اصفهان قرار دارد. از بنای شیوه رازی است. بنا، طرح و نقشه‌ای چهارگوش دارد، گنبد آن دو پوسته پیوسته و مناره و ایوان آن بعدها الحاق شده است. یکی دیگر از بنای شیوه رازی، مسجد جامع اردستان است که گنبد و ایوان آن مربوط به شیوه رازی است که بر روی یک بنای شبستانی ساخته شده است. در تزیینات آجر کاری آن، نهایت دقت و ظرافت به کار رفته، ستونهای شبستان آن ابتدا به صورت مربع بوده و سپس هشت ضلعی شده‌اند.

از نمونه‌های دیگر شیوه رازی رُباط شرف است. این بنا در موقعیتی نژدیک سرخس در شاهراه بغداد به مرو پیش از آن در سر راه مدائن به مرو یعنی دقیقاً در محلی که نیاز به ساخت یک رباط حسن می‌شود قرار گرفته است. با این بنا را مادر سلطان سلجوقی می‌دانند و تاریخ آن مربوط به اوایل قرن ششم هجری است. طرح و نقشه بنا شامل دو حیاط چهار ایوانی است که هر دو در یک زمان ساخته شده‌اند. ولی معماری حیاط دوم بهتر است. احتمالاً دو خانه خصوصی نیز در طرفین ایوان انتهایی ساخته شده است. بنا تنها یک ورودی دارد که شامل یک سر در زیبا و دو اطاق در طرفین آن و یک ایوان ورودی است که به وسیله دالنهایی به حیاط اول می‌رسد. به‌طور کلی، محور اصلی بنا از جنوب شرقی به شمال غربی است و بنا با توجه به قبله ساخته شده است که دارای سه محراب است. به علت تنوع زیاد آجر، رباط شرف را می‌توان موزه کار با آجر دانست، آجرهای گوناگونی که در آن به کار گرفته شده را می‌توان به پنج گروه طبقبندی کرد.

۱- آجرچینی‌ها-۲- فرم‌های آجری-۳- طرحهای هندسی (گره‌سازی)-۴- کتیبه خط آجری-۵- آجرهای تراش دار پوشش‌های مورد استفاده از نوع طاق آهنگ است. تنوع آجرهای مختلف در بنا، شکل ویژه‌ای به بنا داده است. یکی از کارهای بسیار خوب در اینجا، تأمین آب آن است که به دلیل دور افتاده بودن محل و عدم دسترسی به قنات، تأمین آب مشکل بوده است. در این محل، اصلاً آب روی گذر ندارد. بنابراین، باید آب خوردن، از آب باران تأمین شود. لذا در این محل، پشت‌بام را شیب داده، ناوادنهای شُرهای را به طرف حیاط قرار داده‌اند. در زیر ناوادنهای، لگچه‌هایی سنگی گذاشته بودند که مجرای آنها آب باران به آب ابار رباط هدایت می‌شده و به این ترتیب آب سالیانه آن از آب باران پشت‌بامها تأمین می‌شده است.

مسجد جامع کبیر قزوین

این مسجد، در محل دباغان و در حاشیه غربی خیابان امام خمینی قرار گرفته است. مسجد با مناره‌های باشکوه و ایوانهای بلند و گچبریهای ممتاز از آثار نفیس دوره اسلامی شهر قزوین است. قدیمی‌ترین قسمت این مسجد طاق هارونی است. هارون‌الرشید (خلیفه

عباسی) در قرن دوم هجری در موقع عزیمت به خراسان که به قزوین آمده بود فرمان ساختن باروی شهر و این مسجد را داد. بنا به گفته مورخان ، این قسمت صدر مسجد کبیر را تشکیل می داده و طاق هارونی را مقصوره کهن نیز می نامند. در پایان قرن چهارم هجری ، فخرالدوله دیلمی شروع به کشیدن دیوار مسجد کرد ولی ناتمام ماند . به علت آسیبدیدگی مسجد در اواخر قرن چهارم توسط افراد ، خیز منارة مسجد تعمیر و تجدید بنا شد . طاق هارونی در قسمت شرقی مسجد قرار گرفته و به فاصله ای از طاق هارونی در قسمت جنوب صحن مسجد بر روی چهار طاقی آتشکده مقصوره بزرگ یا مقصوره خُمارتاشی ساخته شده . این مقصوره را امیر خمارتاش در اول قرن ششم هجری آغاز به ساختمان کرد و طی نه سال به پایان رسانید . بر فراز مقصوره خمارتاشی ، گنبد عظیمی است . گنبد یک پوسته و شنگه آن برای این منظور بوده که پوسته دوم بر روی آن سوار شود که بعدها از پوسته دوم منصرف و پوسته اول را کاشیکاری کرده اند . ایوان جلوی آن در زمان صفویه ساخته شده و بقیه بنایها در دوره های مختلف الحق شده اند .

مسجد جامع اصفهان - این مسجد که عمری هزار ساله دارد ، موزه ای از تاریخ معماری اسلامی در ایران است . زیرا آثار و تزیینات و بنای مسجد از سبک خراسانی و احتمالاً فرات از آن شروع و تا فاجاریه ادامه می یابد و چون سبک یا شیوه رازی در آن غالب است ، لذا آن را جزو بنایهای شیوه رازی می دانند . ابتدا تصور می رفت که این مسجد در زمان سلجوقیان بی ریزی شده ولی با کاوش هایی که در گوش و کنار این مسجد به ویژه در قسمتهای جنوبی آن به عمل آمده ، معلوم شده که مسجد ابتدا شیوه خراسانی ساخته و سپس مسجد که آسیب دیده بود ، در زمان آل بویه با تغییراتی مجددآ دوباره سازی شد و در زمان سلجوقیان مسجد جدیدی احداث گردید . این مسجد تا کنون از حادث روزگار در امان مانده است . مسجد به صورت چهار ایوانی (یکی از شیوه های رازی) است و اطراف و پشت ایوان های آن را شبستانهایی که در دوره های مختلف به ویژه سلجوقی احداث شده ، احاطه کرده است . اوج هنر و زیبایی شیوه آذری مخصوصاً کاشیهای معرق بسیار جالب و محراب گچبری شبستان اولجایتو (سلطان محمد خدابنده) از شاهکارهای هنری این مسجد است . مسجد دارای دو گنبد شمالی و جنوبی است . گنبد جنوبی مربوط به خواجه نظام الملک وزیر با تدبیر ملکشاه سلجوقی است و متعلق به قرن پنجم است . گنبد آن دو پوسته و ارتفاع پوسته داخلی آن ۲۳ متر است و دارای محرابی در زیر گنبد است که بر روی محرابهای قبلی ساخته شده است . گنبد و زیر گنبد آن ، فاقد کاشیکاری است و منحصرآ از آجر تزیین شده که یکی از مشخصات سبک رازی است . در جلوی گنبد جنوبی ایوانی اضافه شده که به نام صفه یا ایوان صاحب معروف شده است .

در قسمت شمالی مسجد با فاصله ای دورتر از حیاط مسجد ، گنبد دیگری است به نام تاجالملک وزیر دیگر ملکشاه که احتمالاً برای رقابت با گنبد خواجه نظام الملک ساخته شده است . این گنبد ، عملکرد تشریفاتی داشته و ملکشاه قبل از نماز جمعه در این محل تشریفات را انجام می داد . این گنبد و زیر گنبد آن (گنبدخانه) را یکی از شاهکارهای معماری اسلامی ایران می دانند که در ساخت آن دقت بسیار به کار رفته ، گنبد آجری است و کاشیکاری ندارد و از نوع خاگی و دو پوسته است و برای تبدیل فضای مربع زیر گنبد به دایره از اجزای هندسی مانند لوزی ها و اشکال هندسی مختلف استفاده شده است . در زیر گنبد کتیبه آجری با خط کوفی است که تاریخ ۴۸۱ هجری دارد . مسجد دو ایوان دیگری در طرف شرق و غرب دارد که ایوان غربی که دارای تزیینات بسیار است ، به نام ایوان استاد و ایوان شرقی که توسط شاگرد او ساخته شده ، به نام ایوان شاگرد معروف است . صحن و حیاط مسجد مستطیل شکل و دارای دو حوض است . مسجد دارای محرابهای متعدد در شبستانها و ایوانها و زیر گنبد است که عالیترین آنها محراب اولجایتو در شبستانی به همین نام و در قسمت شمال غربی مسجد است . تزئینات آن خط نوشته و گل و بوته و شکلهای هندسی است .

قسمت انتهای محراب دارای یک نوار فرعی جدا شده مركب از نوشته های به هم بافته شده کوفی است . تاریخ محراب که ۷۱۰ هجری قمری می باشد ، در لوح مرکزی و پیشانی محراب نوشته شده است . مسجد دارای هشت محراب دیگر است که در زمانهای مختلف به ویژه در عهد صفوی احداث شده اند . همچنین دو مناره دارد که در طرفین ایوان جنوبی قرار گرفته اند که ساقه یا بدنه مناره ها با کتیبه های کاشی بر زمینه آجر تزیین شده است . مسجد دارای شبستانی به نام بیت الشتاء (دار الشتاء یا تالار زمستانی) است که در زمان سلطان محمد خدابنده ساخته شده و دارای قوسهای مغلولی است . این شبستان که به شکل خیمه در پشت ایوان استاد قرار گرفته است .

در دوره فرمانروایی آق قویونلو در مناره ایوان جنوبی ساخته و در دوره صفویه ، تغییراتی اساسی در مسجد داده نشد . تنها بنایی که در این دوره ساخته شد شبستانیست در غرب چهلستون غربی ایوان جنوبی که شاه عباس بزرگ منصب و به چهلستون شاه عباسی معروف است . میانسرا

میانسرا مسجد جامع اصفهان دارای دو حوض است، یکی به شکل مربع در مرکز صحن ، و دیگری چند ضلعی در قسمت شمالی آن . ایوان

مسجد جامع اصفهان دارای چهار ایوان است، که در طی دوره های مختلف در پیرامون صحن آن اضافه شده اند. ایوان شمالی به نام «صفه درویش» خوانده می شود. سرچشم می شود. سرچشم آن به دوره سلجوقی می رسد، و در طی دوره صفویه نیز بازسازی و مرمت هایی در آن صورت گرفته است. تزیین آن از آجر کاری و گچبری است.

صفه درویش دقیقا در مقابل ایوان‌جنوبی مسجد، که به «صفه صاحب» معروف است و به فضای گنبد نظام الملک راه می‌دهد، قرار دارد. مناره‌های طرفین آن تأکید مزیدی بر این بخش مهم از مسجد می‌نهند. قاب پیرامون این ایوان با کاشیکاری‌های مربوط به دوره های صفویه تزیین شده است. ایوان مذبور از سه ایوان دیگر کوتاهتر و عریض تر است.

از بین ایوان‌های شرقی و غربی، آنکه در مشرق واقع شده و به نام «صفه شاگرد» شهرت دارد، به خصوص در قاب پیرامون این ایوان با کاشیکاری‌های اصیل دوره سلجوقی تزیین گردیده است، و ایوان غربی که به نام «صفه استاد» مشهور است، از تزیین آجری همین دوره برخوردار است.

هیچیک از این ایوانها ضلع کاملاً مسدود ندارند. ضلع باز اصلی شان البته به طرف میانسرای مسجد گشوده شده است، و دیوارهای سه ضلع دیگران به شبستان‌ها و تالارهای پیرامون‌شتراء می‌دهند. یک عنصر مهم تزیینی در معماری اسلامی یعنی مقرنس کاری به صورت ابتدایی در ایوان‌ها و بعد هم بشكل کاملتر در نقاط دیگر مسجد دیده می‌شود. شبستان

شبستان‌های مختلفی در مسجد جامع به فراخور ساخت و وظیفه ای که دارند، نظیر شبستان چهلستونی که شاه عباس اول به گوشه جنوب شرقی مجتمع مسجد جامع اصفهان افزود. وجه تسمیه اینگونه شبستان‌ها ان است که ستون‌های فراوان دارند. شبستان تاقداری که در زمان بایستغیر میرزا در ضلع غربی این مسجد افزوده شد، و به نام بیت الشتا عماد معروف است، فضای منزولی و محفوظی است که برای مراسم نماز در زمستان از آن استفاده می‌شود. این فضا ۵۰ متر طول و ۲۵ متر عرض دارد. تاق‌های خیمه‌ای آن بر ستون‌های کم ارتفاع استواراند. در هریک از اتاق‌های آن حفره‌ای پیش‌بینی شده که با یک قطعه مرمر سفید تعبیه گردیده است، به طوری که نور خورشید را به فضای شبستان باز می‌تابد. گنبد.

مشهور ترین گنبدی‌های مسجد جامع، گنبد معروف به گنبد نظام الملک و گنبد شمالی مسجد، معروف به گنبد خاکی، هستند که همه اجزاء فضای زیر این گنبد در سوق دادن چشم بیننده به سوی گنبد هماهنگ هستند. محراب

مسجد جامع اصفهان از مساجدی است که محراب‌های متعددی دارد. بلند آوازه ترین محراب آن نه در زیر گنبد جنوبی نظام الملک، بلکه در ضلع شمالی ایوان غربی آن، در شبستانی که به وسیله الجایتو، فرمانروای ایلخانی، ساخته شد قرار دارد. این محراب، نمونه نفیسی از تزیین گچبری است.

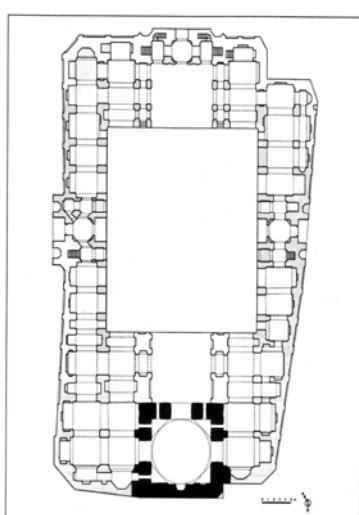
مناره‌ها

مسجد جامع اصفهان دارای دو مناره است، که در طرفین ایوان جنوبی قرار دارند. بر آنها مقرنس کاری‌هایی همراه با کتیبه‌ها کاشی بر زمینه آجر کاری دیده می‌شود.

مسجد جامع گلپایگان

مسجد جامع گلپایگان (۴۹۸-۵۱۲ق) از نخست همانند گنبد دوازده امام و مسجد جامع بروجرد تنها دارای یک گنبد خانه بوده و بخش‌های دیگر بعدها به آن افزوده شده است. گنبد خانه تهرنگ آتشکده‌ای دارد.

معمار مسجد جامع زواره (۵۳۰ق)، استاد محمود اصفهانی معروف به غازی است و آنرا بر روی بنایی کهن تر ساخته است. آسمانه شبستان جنوبی تاق آهنگ تیزه دار است. یکی از کهن ترین چفدهای کلیل در این مسجد یافت می‌شود.

مسجد جامع گلپایگان

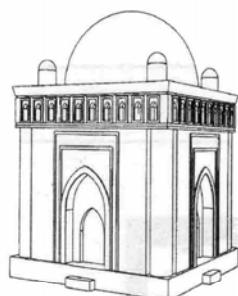
مسجد جامع اردستان

بخشهایی از مسجد جامع اردستان در شیوه خراسانی ساخته شد و در شیوه رازی به یک ایوانه تبدیل شد. این بنا آجر کاری دقیقی دارد.

گنبد آن دو پوسته پیوسته است.

نکته: ساختمان مدرسه متصل به مسجد و واقع در گوشه شمال غربی را نیز در زمرة اقدامات ساختمانی همین دوره باید دانست.

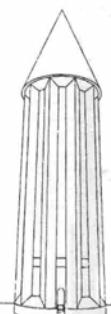
شیوه رازی

مقبره امیر اسماعیل سامانی

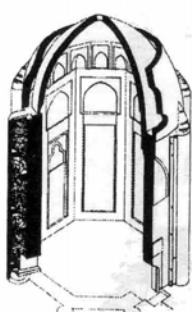
بخارا

۲۹۵ هجری

گنبد قابوس

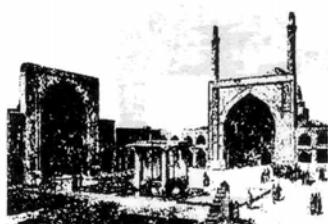
۳۹۷ هجری

برج های خرقان

۴۸۶-۴۶۰ هجری

معمار: استاد ابوالمعالی زنجانی

مسجد جامع اصفهان

۴۷۳ هجری

آغاز طرح چهار ایوانی

گنبد علویان

این بنا به گنبد علویان موسوم است و شیوه‌ای رازی و آذری دارد و در مرکز شهر همدان قرار گرفته و نقشه آن مربع شکل است . در مورد اینکه آیا این ساختمان در زمان سلجوقیان ، یا در دوره مغول ساخته شده ، اختلاف عقیده وجود دارد .

ساختمان دارای خصوصیاتی است که بی‌شباهت به دوره سلجوقی نیست . طرحهای هندسی سفالی و کتیبه‌های دارای حروف سفالی و طرح آجرچینی شبیه کار سلجوقی در مراغه است و حتی شباهت بیشتری به جزئیات تزیینی مقبره مؤمنه خاتون در نخجوان دارد .

در این ساختمان طرحها و تزیینات مفصلتر و پرکارتر از دوره سلجوقی به شرح زیر دیده می‌شود : اول نحوه شکستن صفحه دیوارهای داخلی و خارجی و در آوردن طاق نما و طاقچه‌های سه بعدی آنها است . دوم کثربت نیم ستونها و قالبگیرها ، سوم تزیینات گچبری است که در آن نقشهای معمولی دوره سلجوقی به طریقی شبیه به نقشه‌های دوره مغول مانند نقشهای مقبره پیر بکران نزدیک اصفهان به کار برده شده است . گچبری برجسته در انحنای معکوس زیاد مانند آن است که از حاشیه خارج می‌شود و با مقایسه با دقت و ظرافت و نازک‌کاری سلجوقی ، سست به نظر می‌آید .

این ساختمان طوری ساخته شده است که مستقل باشد و از همه سمت دیده شود و به طور کلی حالت و طرح محلی دارد . عجیب‌ترین خصوصیت این ساختمان استفاده از لبه‌های ستاره‌ای در گوشه‌های طرح مربع است و در داخل ساختمان یک دسته نیم ستون و قالبگیری عمودی دیده می‌شود که قشری گچی است که روی سطح صاف دیوا قرار داده شده است . و تزیینات آن آجر معمولی و تراش دار است .

مسجد گوهرشاد

٨٠٨ تا ٨٢١ هجری

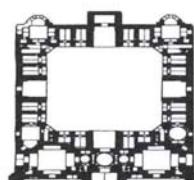
معمار: استاد قوام الدین شیرازی

مدرسه غیاثیه خرگرد

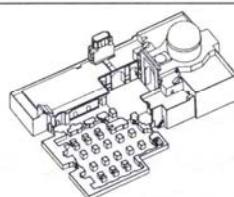
٨٤٢ تا ٨٤٨ هجری

معماران: استاد قوام الدین شیرازی
و غیاث الدین شیرازی

مسجد میرچخماق یزد

٨٤١ هجری

مسجد بی بی خانم سمرقند

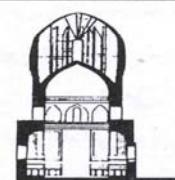
٨٠٨ تا ٨٠٢

گور امیر سمرقند

٨٠٨ هجری

معمار: استاد محمد اصفهانی

مسجد کبود تبریز

٨٦٧ هجری

مقبره سلطانیه

۷۰۳ تا ۷۱۰ هجری

مسجد علیشاه تبریز

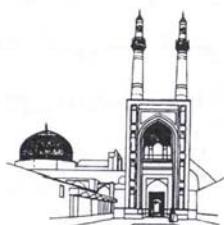
۷۲۲ هجری

معمار: استاد فلکی تبریزی

مسجد جامع ورامین

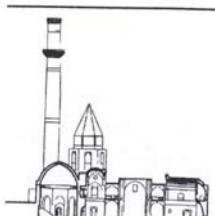
۷۲۲ تا ۷۲۶ هجری

مسجد جامع یزد

۷۲۵ هجری

معمار گنبد: استاد سعد کدوک یزدی

خانقاه شیخ عبدالصمد نطنز

۷۲۵ هجری

معمار: استاد ابراهیم بناء اصفهانی

شیوه آذربایجانی

این شیوه از زمان ایخانان مغول، شروع شده و تا زمان صفویه ادامه می‌یابد. شیوه آذربایجانی دارای دو دوره است: دوره نخست از زمان هولاگو و پایتخت شدن مراغه و دوره دوم آن از زمان تیمور و پایتختی سمرقند آغاز می‌شود. در دوره دوم که معماران بزرگی چون قوم الدین شیرازی و پسرش غیاث الدین و زین العابدین شیرازی، در خراسان بزرگ بکار گمارده شدند.

اما لازم است بدانیم که شیوه رازی بهترین و متنوع‌ترین شیوه معماری اسلامی ایران است که بعدها مثل آن به وجود نیامد. با ورود مغولها از خراسان که با ویرانکری بنیادی همراه بود، بسیاری از شهرها و آثار و بناهای بسیار با ارزش ایران تخریب و ویران شدند. برای آنکه بدانیم حمله مغولها چه بر سر ایران آورد، کافی است سفری به سنگان و زوزن (سر راه سمنان به مشهد) داشته باشیم. این مناطق از مکانهایی است که در مسیر حمله مغولها واقع نشده‌اند و تا حد زیادی بناهای آنها سالم مانده است. در این مناطق شیوه رازی به حد

اعلای اوج و شکوه خود رسیده بود . سنگان بالا دو مسجد دارد که بسیار قابل تحسین است . برای اوج هنر و زیبایی آن همین کافی است که مشاهده می کنیم در قسمهایی از این مسجد با گل توریافی کرده اند و نکات ظرفی بسیار دیگر .

پس از حمله مغول و ویرانیهای بسیار ، هنر معماری ایران دچار رکود و سکون شد و آن همه تنوع و تزئین و هنرمنایی معماران در احداث گنبدها و ایوانهای گوناگون خاموش شد تا آنکه جانشینان چنگیز که خود مفتون این زیباییها شده بودند ، اسلام را پذیرفتند و به تدریج معماران گریخته و پراکنده که هنوز حیات داشتند جمع شدند و بناهای اسلامی کم کم جان تازهای یافتند اما نه مانند قبل .

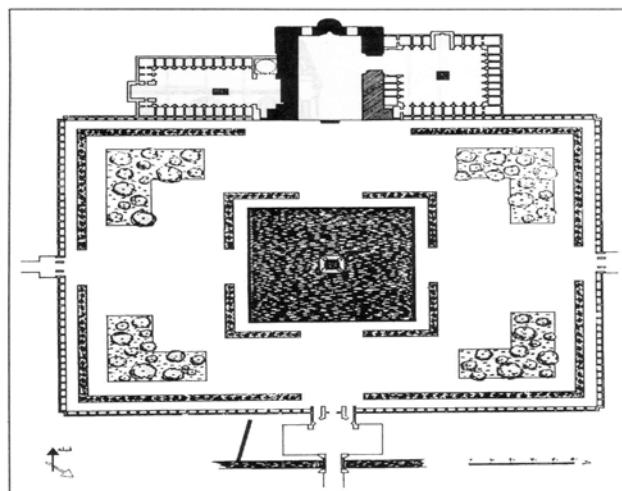
یکی از ویژگی های دیگر معماری این شیوه بهره گیری بیشتر از هندسه در طراحی معماری است . گوناگونی طرح ها در این شیوه از همه بیشتر است.

انواع نقشه با میانسرای چهار ایوانی برای مساجدها و مدرسه ها بکاررفت آرامگاهها همچون گذشته برونگرا و بیشتر با تهرنگ چهارگوشه ساخته شده اند از نمونه های آن ارسن شاه زند سمرقند بود که آرامگاه بسیاری از فرمانروایان تیموری است . بیشتر آنها چهار گوشه و دارای گنبدهای دو پوسته گسسته ناری هستند .

آرایه

در شیوه رازی ، آجر کاری نمازی همراه با سفت کاری انجام می شد و ساختمان پایدار تر و نمازی آن ماندگارتر در می آمد . اما در شیوه آذری ، نخست ساختمان با خشت و یا آجر و شنگ لاسه یا کلنگی ، با شتاب و بگونه زبره (بدون نما) سفت کاری می شد . سپس آمدو نمازی به آن افزوده می شد که یا با پوسته ای از آجر ، گره سازی آجری و گل انداز و گچین بود یا با گچ اندود و نقاشی روی آن می شد . کم کم از کاربرد آجر کاسته شد و جای آن را کاشی (سفال لعابدار) و سفال نگارین با نگاره برجسته (مهری) گرفت . یکی دیگر از گونه های آمود ، کاشی تراش یا « معرق » بود .

شكل نقشه های بنایها ، همچنان که در ویژگیهای این شیوه گفته شد ، از تنوع خاصی برخوردار است . در دوره اول این شیوه ، نقشه های تعدادی از بنای علاوه بر ویژگیهای محلی ، از نظر اندازه و ابعاد نیز نسب به شیوه های قبلی بعد از اسلام ، بزرگتر ساخته شده است . در ارگ علیشاه در تبریز دهانه ایوان آن چهار گز از ایوان مدائی بزرگتر است . مقبره اولجاپتو نیز با دهانه ای حدود ۲۵/۵۰ متر بوده که در زمان خود بزرگترین گنبد و بنای اسلامی بوده است . در صفحات بعد به تفضیل از آن صحبت شده است .

تبریز، ارگ علیشاه
(از مقدمه دیلانوا) .

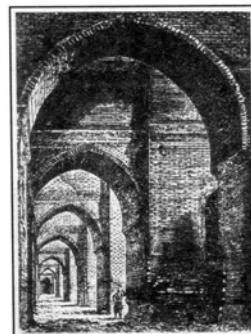
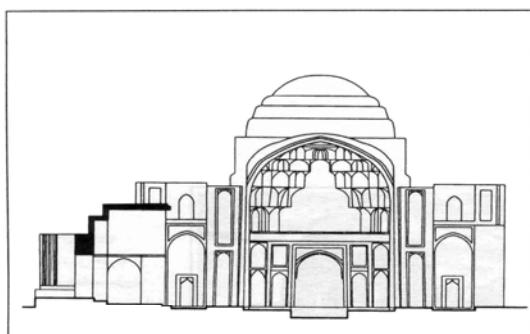
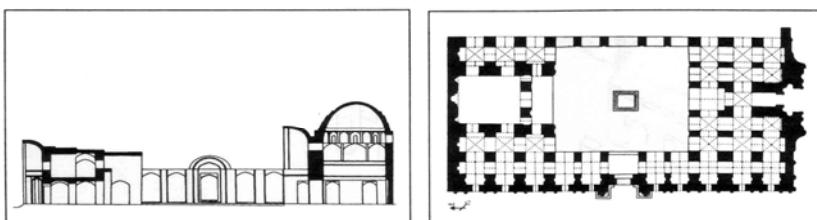
نقشه ایوان بزرگ ارگ یا مسجد
جامع علیشاه و ساختمان های
مجاور آن، (از جواب و پیر) .

در این زمان ، انواع نقشه‌های چهار ایوانی ، طرحهای مختلف برای ساخت مساجد و مدارس بکار گرفته شده‌اند . تعداد زیادی از مقابر در دوره دوم شیوه آذری به صورت برونگرا و با نقشه‌های چهارگوش ساخته شده‌اند ، مجموعه شاه زند سمرقند که مزار تعداد زیادی از امیران تیموری در آنجا قرار دارد ، با پلان چهارگوش و اغلب با گنبدهای گستته نار ، ساخته شده است . مسجد کبود تبریز نیز بر اساس تأثیرات محلی برونقرا ساخته شده است .

رصدخانه مراغه از دیگر بنایهای است که در ابتدای این شیوه ساخته شده است . تاریخ شروع ساخت آن سال ۶۵۷ هجری قمری است . معمار اصلی مجموعه رصدخانه ، محمد بن عثمان امین مراغی بوده است . در کاوش‌هایی که اخیراً در ارتباط با این رصدخانه صورت گرفته است واحدهای مختلف مشخص شده‌اند . این واحدها عبارتند از : دیوارهای سنگچین نامنظم ، دیوار منظم شمالی - جنوبی ، دیوار سنگچین منظم شرقی - غربی ، برج مرکزی و اصلی رصدخانه مراغه ، واحدهای دایره شکل پنج گانه ، تالار سکودار چهارگوش ، کارگاه ریخته‌گری و ساخت وسایل نجومی .

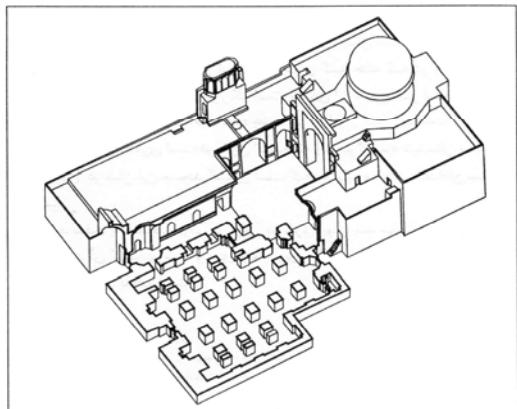
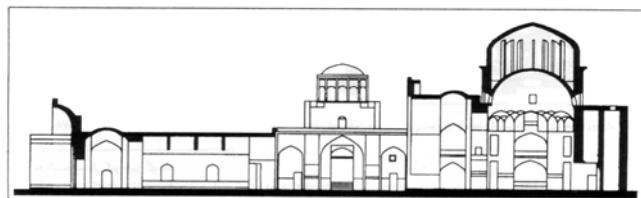
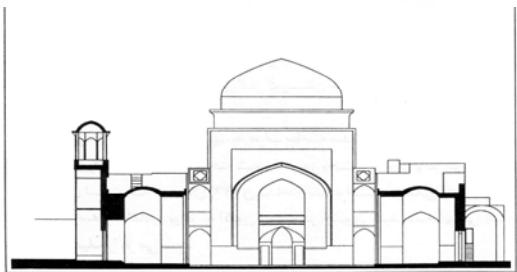
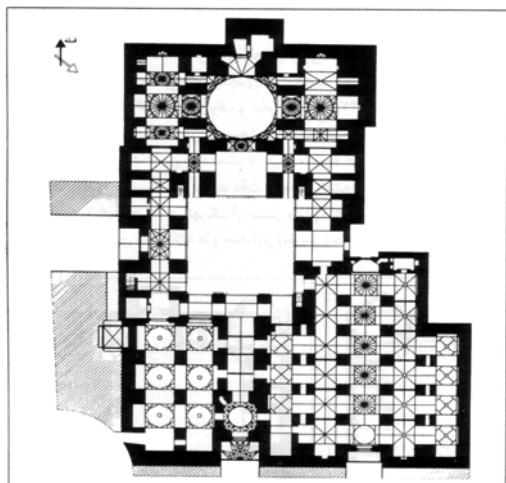
ربع رشیدی در خارج از تبریز به وسیله خواجه رشیدالدین فضل‌الله در اوایل قرن هشتم هجری ساخته شده ، رشیدالدین برای پیشرفت علم و صنعت طرحهای مفصلی در نظر داشت و قبل از آغاز قرن هشتم به ساختمان یک شهر دانشگاهی دست زد . مدارک به جای مانده از ساختمانهای بسیاری چون کاروانسرا ، دکان ، حمام ، آسیاب ، انبار ، کارگاههای صباغی ، ضرابخانه و سی‌هزار خانه زیبا سخن می‌گوید .

مسجد جامع ورامین !
نقشهٔ بنا از نوع چهار
رواقهای این مسجد با
بیضی دارد .

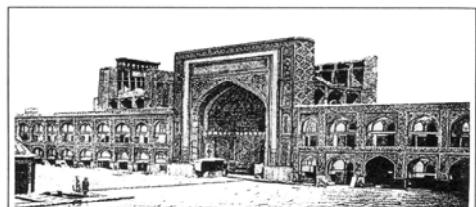
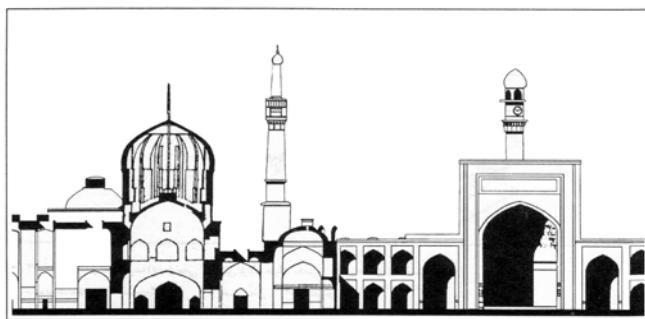
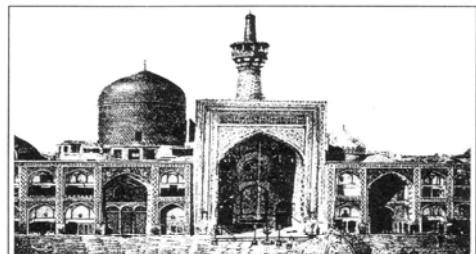
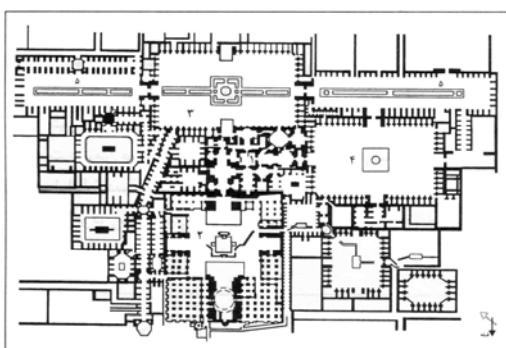
مسجد جامع ورامین، نقشهٔ کوتوبی
مسجد جامع ورامین، نما—برش (از مرکز اسناد دانشکده معلمی و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران).
مسجد جامع ورامین، طرحی از درون رواق ها (از مامن دیوالاوا).

مدرسه امیرچخماق ، گنبد مدرسه ضیائیه قسمتی از مجموعه بنای شاه نعمت‌الله ولی در کرمان و بسیاری بنایهای دیگر از بنایهای دوره اول شیوه آذری می‌باشند .

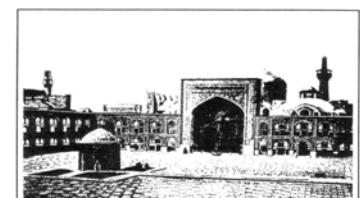
آثاری مشاهده می شود ، اما قسمت اعظم آن از شیوه آذری و اصفهانی است . بسیاری از قسمتهای مجموعه در طول تاریخ از بین رفته که ۲۵ سال قبل بکلی بازسازی شده است . آستان قدس رضوی شامل مجموعه بنایی زیر است .

۱- حرم مطهر که در زیر گنبد طلا قرار دارد . ۲- صحن عتیق . ۳- صحن جدید . ۴- مسجد عظیم گوهرشاد . ۵- مدرسه پریزاد . ۶- مدرسه بالاسر . ۷- مدرسه دو در . ۸- موزه و کتابخانه . ۹- آرامگاه شیخ بهایی . ۱۰- دارالحفاظ . ۱۱- دارالسیاده . ۱۲- توحیدخانه . ۱۳- مسجد بالاسر . ۱۴- گنبد الله وردیخان . ۱۵- دارالضیافه . ۱۶- گنبد حاتم خانی . ۱۷- دارالسلام . ۱۸- سقاخانه زرین .

مشهد، برگاه مطهر امام رضا (ع).

مشهد، برگاه مطهر امام رضا (ع).
طرح هایی از بوتارب، نکارگر دوران
ناصر الدین شاه قاجار (ز سفرنامه ناصر الدین شاه).

حرم بنای چهارگوشی است که هر ضلع آن تقریباً ده متر است . ازاره‌های آن با کاشی خشتی ممتاز (ستاره‌های هشت‌پر) مزین شده است . این خشتهای کاشی با نقش و نگار بدیع و طلاکاری در زمرة نفیس‌ترین انواع کاشی‌ها هستند . روی بعضی از این کاشی‌ها تاریخ ۶۱۲ و ۷۲۰ هجری مشاهده می شود . صحن عتیق که به شکل مربع مستطیل است ، دارای چهار ایوان بزرگ است که اطراف صحن ، طاق‌ناماها یا حجره‌هایی که در پشت آنها قرار دارد ، در دو طبقه احداث شده‌اند . ایوان شرقی و غربی دارای سردر بسیار زیبا و مزین به کاشی کاری

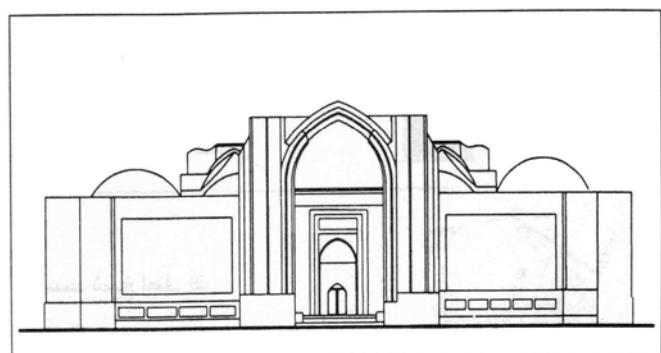
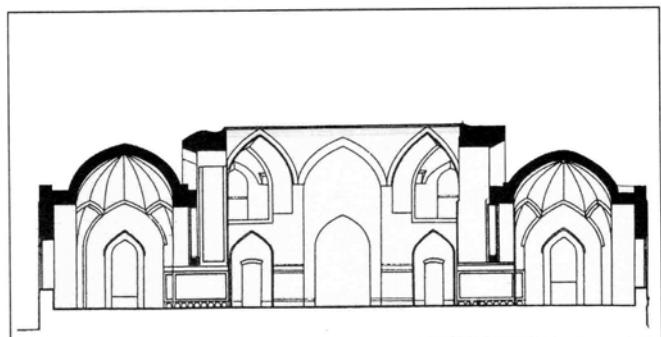
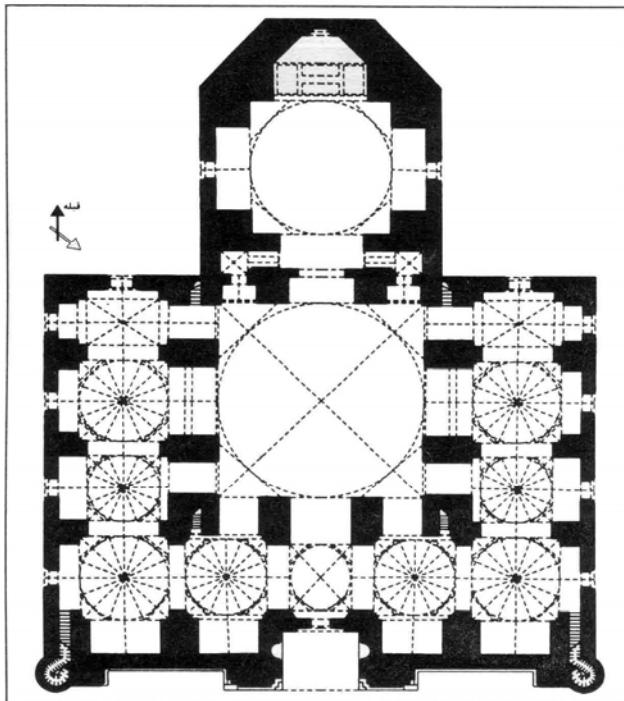
ممتاز است . گلستانهای طلا بر روی ایوان عباسی و ایوان جنوبی قرار دارند . گلستانهای دیگر اسلامی به جای آنکه در دو طرف ایوان قرار گیرند ، عمود بر ایوان هستند . طلاکاری ایوان در سال ۱۱۴۵ هجری قمری به فرمان نادر شاه افشار انجام شده و از این جهت به ایوان نادری شهرت دارد .

تبریز

مسجد کبود تبریز

این مسجد یکی از معروفترین مساجد ایران است و در زمان خود به فیروزه اسلام نام آور بوده است . نام دیگر مسجد کبود مسجد جهانشاه است ، زیرا در زمان ابوالمظفر جهانشاه از طایفهٔ قراقویونلو در قرن نهم هجری قمری ساخته شده . تهرنگ این مسجد که بدون میانسرا می باشد از مسجد شاه ولی تفت برگفته شده و پس از آن نیز در مسجد شیخ لطف الله بکار رفت و بر خلاف بیشتر مساجدها میانسرا ندارد و به دلیل سردی هوای تبریز به گونه برونگرا ساخته شده است . مسجد دارای گنبد خانه‌ای است که گردآگرد آن را شبستان‌ها فرا گرفته‌اند . محراب نخستین مسجد ویران شده و آن را در گاه کرده اند . پیش از آن از دو سوی محراب رفت و آمد می کرده اند . به دلیل کاربرد کاشی به رنگهای لاجوردی و آبی در نمازی ، مسجد نام کبود به خود گرفته و به جهت آب و هوی سرد تبریز این مسجد یکی از مساجد تمام مسقف ایران است . ایوان ورودی آن مانند مساجد دورهٔ مغول و تیموری جلوتر از دیوارهای اطراف آن است . سطح بنای مسجد از کوچه اصلی به ارتفاع ۵ پله بلندتر است . کتبه‌های مسجد با خط ثلث و نسخ بسیار عالی نوشته شده و قبلًا ۹ گنبد بر روی قسمتهای مختلف بنا و بخش‌های گوناگون داشته و بناهای الحقیقی دیگر نیز ضمیمه آن بوده که به دلیل وقوع چند زلزله و عدم توجه سلسله‌های بعدی قسمتهای زیادی از آن تخریب و امروزه اثری از آنها باقی نیست .

جهانشاه و تعدادی از خانواده او که توسط اوزن حسن پادشاه آق قویونلو قتل عام شدند ، در این مسجد مدفون هستند .

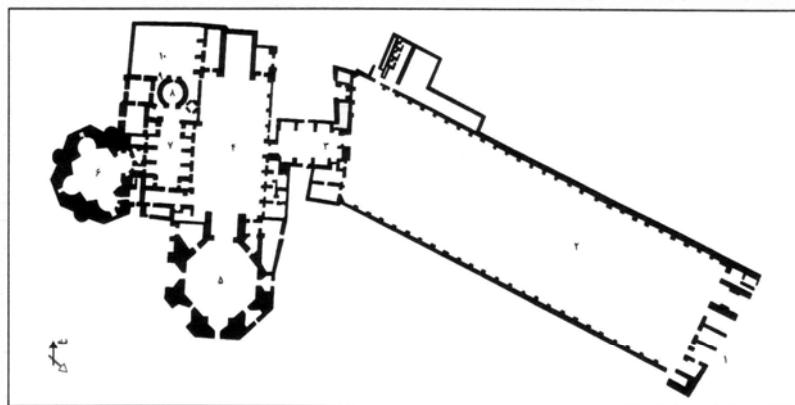

بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی

شیخ صفی الدین اردبیلی ، جد شاه اسماعیل صفوی و از مشایخ و عرفای بزرگ ایران است که پس از وفاتش در همان خانقاہی که در آن زندگی می کرده به حاکم سپرده می شود (قرن ۸ هـ.ق) . شاه اسماعیل صفوی نیز پس از فوت در نزدیکی شیخ صفی دفن می شود و مقبره‌ای برای او ساخته می شود و بسیاری از بزرگان و بستگان سلسله صفوی در اطراف بقعه به تدریج دفن می شوند ؛ به این ترتیب مجموعه‌ای به وجود می آید که پادشاهان صفوی از جمله شاه طهماسب و شاه عباس در توسعه و احیاء این مجموعه کوشش می نمایند . آرامگاه بنای هشت گوش منظمی است که دیوارهای آن تاقنماهای ساده دارد . قسمت خارجی مقبره برج مدوری است که بر روی پایه ای سنگی قرار گرفته و دارای گنبد نوک تیزی است . آثار معروف این مجموعه عبارتند از : ۱- گنبد معروف به (الله ... الله) که بر روی قبر شیخ

صفی قرار دارد . ۲- گنبد مقبره شاه اسماعیل ۳- گنبد مقبره حرم خانه ۴- گنبد چینی خانه . چینی خانه محلی برای نگهداری انواع ظروف چینی است که ابعاد ظروف در دیوار تعییه شده است .

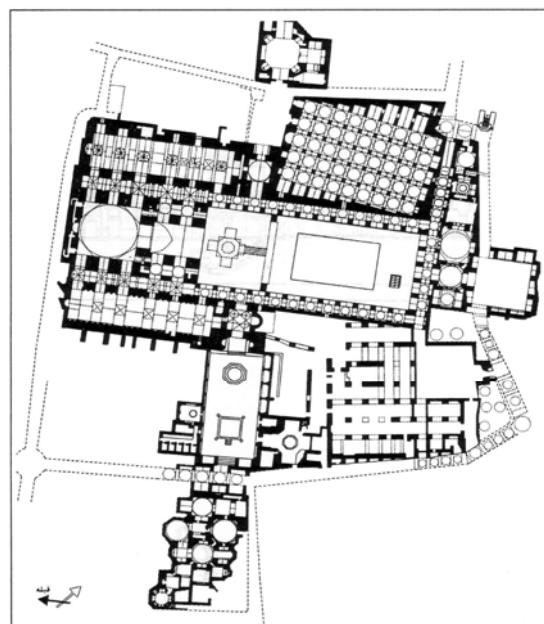

اردبیل نقشه ارسن آرتمگاه شیخ صفی اردبیلی (لوپور).

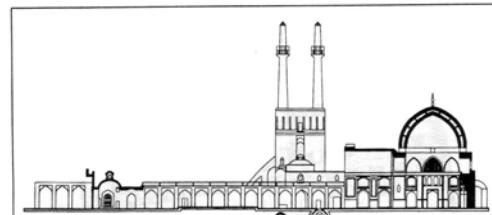
۱- ورودی ۲- حیاط باقمه ۳- حیاط کوچک ۴- حیاط بزرگ ۵- مسجد جنت سر ۶- چینی خانه ۷- قندیلخانه ۸- حرم شیخ صفی ۹- مقبره شیخ صفی ۱۰- شهیدخانه.

مسجد جامع یزد

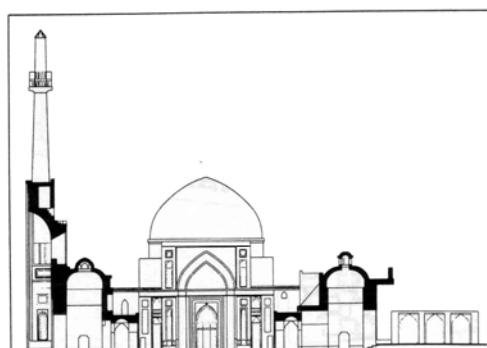
بنای اولیه این مسجد را به دوران آل بویه نسبت می دهند اما آنچه از مسجد کنونی برمی آید ، بنای مسجد از آثار سید رکن الدین محمد است که تاریخ آن مربوط به نیمه اول قرن هشتم است (۷۳۲هـ). به علت تعمیرات مکرر و تغییرات بعضی از قسمتها بنا سبک های مختلف به خود گرفته سردر آن که در دوره شاه رخ اضافه شده یکی از بزرگترین سردرهای ورودی در ایران است که نسبت ۱ به ۳ دارد و برای جلوگیری از رانش تاق آن دو مناره در زمان شاه رخ به آن افزوده اند و در زمان شاه طهماسب صفوی دو منار بلند آن که فرو ریخته بود مجددأً تجدید بنا شد . مسجد دارای شبستانهای غربی و شرقی و شبستانی به نام شاهزاده است . شبستانها و کلیه بناهای مسجد در اطراف صحن مستطیل شکل بلند و کشیده آن قرار گرفته اند ، امیر چخماق که خود بانی مسجدی به همین نام در شهر یزد است ، تزیینات زیر گنبد را تکمیل کرد . مسجد دارای محراب عالی کاشیکاری است . دیواره جرزهای واقع در دالنهای متصل به ایوان اصلی گچ بری با اشکال هندسی است که در میان اشکال هندسی به خط کوفی اسماء الله و نام محمد (ص) و علی (ع) ذکر شده است . آرامگاه سید رکن الدین نزدیک به مسجد جامع یزد ساخته شده است. گنبد خانه ای چهار گوشه است که در گذشته بخش هایی چون مدرسه، میانسرا و ... نیز در کنار آن بوده است.

یزد نقشه مسجد جامع
(براسن شاه ماسکین سیرو)

یزد مسجد جامع، پوش
ونمای (زمینه از).

اسنایه ساحه نعمت الله ولی در ماهان ترمانت

آستانه شاه نعمت‌الله ولی در روستای ماهان در فاصله چهل کیلومتری کرمان و در کنار راه اصلی کرمان به بم قرار گرفته . این بنا در عین سادگی به دلیل جنبه‌های روحانی و عرفانی آن ، دارای ارزش تاریخی است . گنبد فیروزه‌ای آن با نقشه‌های هندسی در حاشیه کویر مانند ستاره‌ای می‌درخشد . دارای دو صحن در امتداد یکدیگر است که گنبدخانه در وسط آنها قرار گرفته است . طبق کتیبه در سمت قبله حرم، ساختمان اصلی آن در ابتدای قرن نهم به هزینه احمد شاه دکنی (از شاهان دکن هندوستان) احداث شده است . فضای زیر گنبدخانه حرم، مربع و از هر طرف دیوارهای آن به وسیله درگاه‌هایی به رواحهایی که پیرامون حرم قرار گرفته‌اند ، راه می‌پاید . در سمت غرب ، رواق بزرگ و بلندی دارد که در زمان شاه عباس ساخته شده و به نا رواق شاه عباسی معروف است . سقف این رواق دارای تزیینات گچ‌کاری ساده ولی زیبا است که به وسیله نورگیرهایی در وسط آن شکل جالبی به وجود می‌آورد . سه رواق دیگر از نظر بلندی و تزیینات ساده‌تر هستند . ورودی مقبره از سمت قبله است . دو مناره کاشیکاری آن که به سبک مناره‌های قاجاریه است ، بر اثر زلزله ، تخریب شد ولی مجددًا بازسازی شده است . تعمیرات و الحاقات بسیاری به ویژه در عهد قاجاریه در بنای مذکور شده است . حیاط با صفاتی آن با سروهای بلند و کهن ایرانی در دل کویر یکی از جاذبه‌های این بنا است .

مسجد جامع عتیق شیراز

بنای اولیه این مسجد را به عمرولیث صفاری (قرن سوم) نسبت می‌دهند . این مسجد به نامهای جامع عتیق ، مسجد جمعه ، مسجد جامع و مسجد آدینه نیز نامیده می‌شود و قدیمی‌ترین مسجد جامعی است که در فارس بنا شده است .

مسجد بنایی رفیع و مجلل و حجره‌ها و شبستانهای متعددی دارد که بعضی از قسمتهای آن دو طبقه بوده و در خارج هم میدانها و ساختمانهایی برای اقامت مسافرین و چاپاران داشته است . مسجد علاوه بر محل نماز و وعظ و خطابه ، مدرسه هم بوده و بسیاری از علماء و عرفانی در آن به تدریس مشغول و طلاب زیادی در حجرات آن تحصیل می‌کردند .

صحن مسجد از سنتگهای مرمر مفروش بوده و هر شب به وسیله آب جاری که از وسط آن می‌گذشت ، حوضهای آن را پر می‌کردند و صحن را می‌شستند . در هر دالان سنگابی بوده که مردم هنگام ورود از آب آن استفاده می‌کردند . یکی از سنگابها اکنون در جلوی در ورودی موزه پارس نگهداری می‌شود . سر در شمالی ، مهمترین قسمت مسجد جامع عتیق است که امروزه آن را دوازده امام می‌نامند زیرا ضمن تعمیرات انجام دشنه اسامی دوازده امام را در چهار کتیبه روی کاشی نوشته و در جزءهای طرفین این سر در نصب کرده‌اند .

مسجد در زمان اتابکان و همچنین در زمان صفویه مورد تعمیر کلی قرار گرفته است . در وسط این مسجد ، عمارت مکعب شکلی است که آن را خدای خانه و دارالمحصف می‌نامند و در قرن هشتم ، به وسیله شاه شیخ ابواسحاق اینجو پادشاه فارس ساخته شده است . اهمیت این بنا علاوه بر معماری و سبک ساختمان آن که به شکل کعبه است که در لبه بالای آن دور تا دور نگاشته شده است . کتیبه را زا سنگ بیرون آورده و میان آن را با کاشی پر کرده‌اند .

مسجد جامع عتیق اکنون یکی از مساجد مهم شیراز است که علاوه بر اینکه خرابیهای آن مرمت شده شبستان بزرگ و مجللی نیز در آن احداث شده است .

شهر سلطانیه

در محل کنونی دهکده سلطانیه و در میان خانه‌های روستایی ، بنای گنبد سلطان محمد خدابنده با عظمت تمام خودنمایی می‌کند . در زمان ایلخانان مغول ، در این ناحیه شهری به وجود آمد که با سرعت شگفت‌آور در شمار یکی از آبادترین شهرهای جهان قرار رگفت . در این منطقه ، مرتع و چمن‌زاری طبیعی سطح زمین را پوشانده که از زمانهای گذشته چراگاه احشام و مرکز پرورش اسب و محل تشكیل اردوگاه بوده است . نام قدیمی این محل را در زمان ایلخانان به ترکی مغولی «ققورآلانگ» یعنی چمن‌زار یا شکارگاه شاهین می‌گفتند و در طول سال و در فصلهای مقتضی ایلخانان و سرداران آنها هنگام رفت و آمد بین آذربایجان و عراق مدتی در آنجام توقف می‌کردند . ارغون خان که از نمیه قرن هفتم حکومت داشت . در صدد برآمد در این محل شهر جدیدی بسازد و با این فکر ساختمان حصار شهر را شروع کرد لیکن عمر وی وفا نکرد و کار بنای شهر ناتمام ماند تا اینکه فرزند کوچکش اولجایتو که در اوایل قرن هشتم هق بعد از برادر خود غازان خان به پادشاهی نشست ، کار پدر را دنبال کرد و به احداث شهر جدید پرداخت . اولجایتو به واسطه نفوذ یکی از زنانش به دین اسلام گروید و نام محمد را بر خود نهاده و در اعتلای شعائر این دین کوشش فراوان کرد . اولجایتو دستور داد تا مهندسان و معماران و بنایان و صنعتگران و سایر اهل فن از تمام کشورهای تابعه او روانه آن جا اقامت کرده و به کار بنای شهر پردازند . طرح و نقشه شهر به وسیله وزیر دانشمند او خواجه رسیدالدین فضل‌الله انجام گرفته بود . او فرمان داد بناهای بسیاری شامل مسجد و کاخ و دارالشفاء و مدرسه و ... بسازند ، مسجدی که به خرج سلطان بر پا گردید ، از مرمر و چینی ساخته شده بود . قصر شاهی شامل یک کاخ اصلی بود به صورت یک کلاه فرنگی بزرگ که اطراف آن را دوازده کاخ کوچکتر احاطه کرده بود . تمام این مجموعه در حیاطی قرار داشت که از سنگ مرمر مفروش شده بود ، از میان تمام ساختمانهای این شهر جدید با شکوه‌تر و عظیم‌تر بنای آرامگاهی است که به دستور سلطان در مرکز شهر برای او ساخته بودند . به این ترتیب ، سلطانیه ، بعد از تبریز بزرگ‌ترین و پر جمعیت‌ترین و با شکوه‌ترین شهر

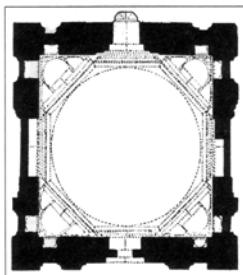

امپراتوری وسیع ایلخانی گردید. شهر سلطانیه به همان سرعتی که بوجود آمد و رونق گرفت پس از سقوط دولت ایلخانی که با مرگ سلطان ابوسعید روی داد، راه زوال پیش گرفت. شهر با عظمت سلطانیه با همه حوادث طبیعی و دگرگونیهای سیاسی تا پایان دولت صفوی هنوز به صورت شهر کوچکی با نعمت فراوان معروف بود.

گنبد سلطانیه

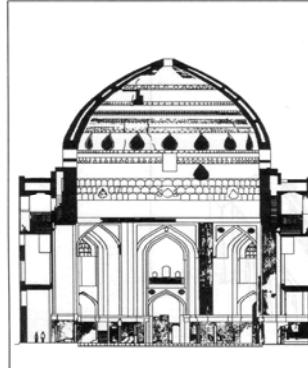
اکنون تنها اثر مهمی که از آن همه بناهای با شکوه اولجايتو در شهر سلطانیه به جای مانده بنای عظیمی است که به گنبد سلطان محمد خدابنده معروف است. اولجايتو پس از طرح سلطانیه فرمان داد تا آرامگاهی به همان عظمت برای او در مرکز شهر بسازند. طرح بنا هشت گوش و در جلوی آن ایوانی بوده است و بنایی که اکنون به نام تربت خانه معروف است، به آن افزوده شد.

ارتفاع بنا از نوک گنبد تا کف زمین در حدود ۵۲ متر و قطر داخلی آن نزدیک به ۲۵ متر و ضخامت دیوارهای اصلی که پایه‌های بنا را تشکیل می‌دهد، به هفت متر می‌رسد گنبد آن دو پوسته پیوسته است. دیوارهای اصلی بنا اگر چه قطور بوده و ضخامت آنها به هفت متر می‌رسد، ولی وجود هشت طاق رفیع وسیع که آنها را از یکدیگر جدا می‌سازد، باعث شده که بنا خشن جلوه نکند، در هشت گوشه فوقانی بنا، هشت مناره ظریف وجود داشته که گنبد را در بر گرفته و این منظره از دور شکل جالی دارد. امروزه، از این هشت مناره فقط بقایایی بر جای مانده است تمام سطح گنبد پوشیده از کاشیهای فیروزه رنگ بوده و قسمت تحتانی و قاعده گنبد با خطوط کوفی مرربع با کاشی گره‌سازی شده و تا زمان ناصرالدین شاه (قریباً یک قرن پیش) تمام تزیینات کاشی کاری گنبد دست نخورده باقی مانده بود. لکن امروزه قسمتهای زیادی از آن فرو ریخته است. تمام بدن مباره‌ها که در اطراف گنبد قرار داشت و همچنین مقرنس کاریهای قسمت فوقانی دیوارهای خارجی از کاشیهای فیروزه‌ای و کبود و لاجوردی تزیین یافته بود که اکنون قسمتهایی از آن که از دسترس خارج بوده محفوظ باقی مانده است. در ضلع جنوبی بنای اصلی، بنایی چهارگوش ساخته شده که امروزه به نام تربت خانه معروف است و اولجايتو در آنجا دفن شده است. به طور خلاصه می‌توان گفت بنای گنبد سلطانیه اوج تکاملی از سیک معماری آذری در ایران است. این بنا جزو بهترین آثار معماری ایران بوده و مورد توجه همه کارشناسان معماری و هنری جهان است.

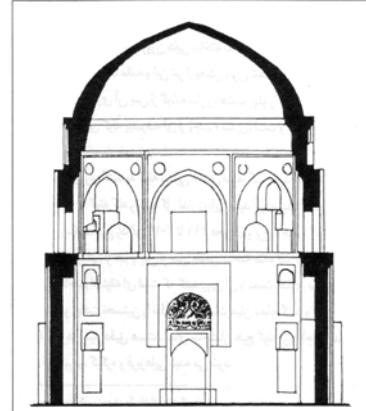
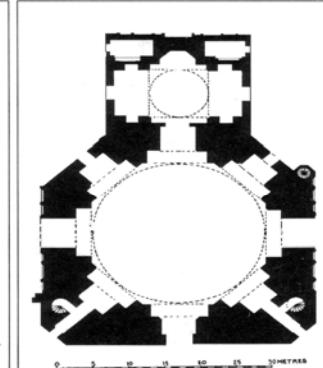

دوازده لام بزرگ ۴۴۰ هجری
قدرتی (بررسی شده بود).

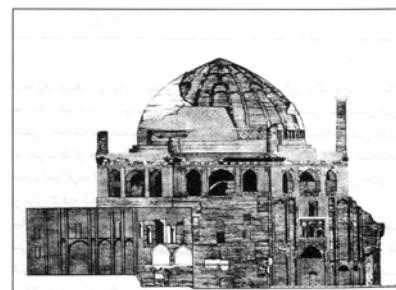
نموده دوازده لام بزرگ
بروش (بزبور).

سلطانیه، نقشه ارسکه اولجايتو (زبور).

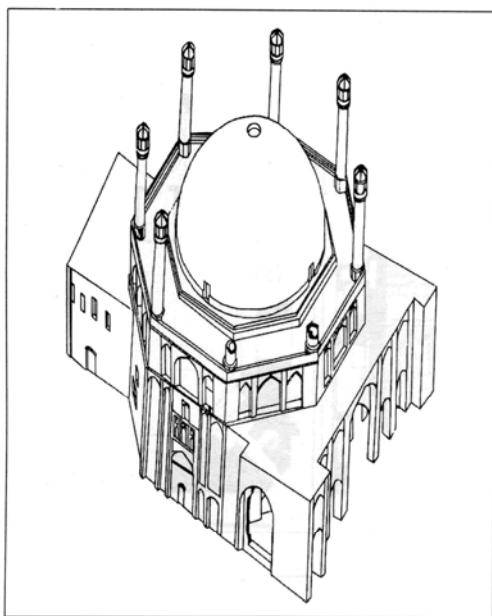

سلطانیه، ارسکه اولجايتو، بروش (از سن پیغمبری).

سلطانیه، ارسکه اولجايتو، نمای پشتی از باریکه
تلی های گنبد دیده می شود (از سن پیغمبری).

گنبد سلطانیه

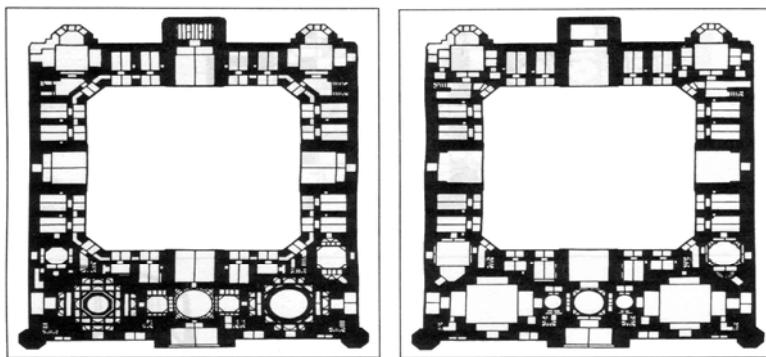
از مگاه الجایتو، سه بعدی
(زیب).

از مگاه الجایتو، از ره گره چینی

دوره تیموری و سبک آذری

همانطور که در بحث شیوه رازی بیان شد ، به دلیل طولانی شدن حکومت سلجوقیان و همچنین وسعت قلمرو آنها تقریباً اکثر بناهای رازی مربوط به سلجوقیان است . در شیوه آذری نیز پس از حمله مغول و ویرانیهای آن غیر از تعدادی بنا در شهرهای مواغه و تبریز و سلطانیه اکثر بناهای این شیوه در عهد تیمور و جانشینان او ساخته شده‌اند . چون ماوراءالنهر آسیای میانه (خراسان شرقی) و افغانستان جزو قلمرو تیمور بود ، لذا تعدادی از این بناهای در این شهرها قرار دارند . تیمور با آنکه مانند گذشتگان خود بسیاری از بنایها را ویران و مردم شهرها را قتل عام کرد ، لکن بسیاری از شهرها و اماکن مقدس را از ویرانی مصون داشت . هنر و معماری در دوره تیموری به اوج تازه‌ای از کمال رسید که مرکز آن سمرقند بود . تیمور مهندسان ماهر و معماران کارآزموده و هنرمندان مختلف را از سراسر قلمرو پهناور خود به خدمت فراخواند و در سمرقند بسیاری از بناهای شایان توجه را بنا کرد . اما در ایران به ویژه در خراسان کنونی نیز تعداد بنای با شکوه احداث کرد که امروزه از شاهکارهای معماری ایران به شمار می‌رود که به شرح مختصری درباره آنها می‌پردازیم :

مدرسه غیاثیه خرگرد - این بنا در نیمه قرن نهم در شهرستان خوف ساخته شد . بنا از نظر معماری یکی از بناهای مهم شیوه آذری است . این مدرسه توسط قوام الدین شیرازی از معماران معروف و برجسته عهد تیموری و پسرش غیاث الدین ساخته شد . بنا بر جستگی‌ها و فروزنگی‌های متنوع و پلان جالبی دارد و دارای نسبتهای دقیق چهار ایوانی است . حیاط آن چهارگوش و دارای گچبریها و کتیبه سازی‌های زیبا و مقرنسهای پر کار و تو در تو است ، نمای در خور ستایش آن که در کوتاه و پهن می‌نماید ، در عمق سردری برآزende قرار دارد . تمام نمای ساختمان حالتی افقی و خوابیده را القا می‌کند که شیوه‌ای تازه در معماری عصر تیموری است .

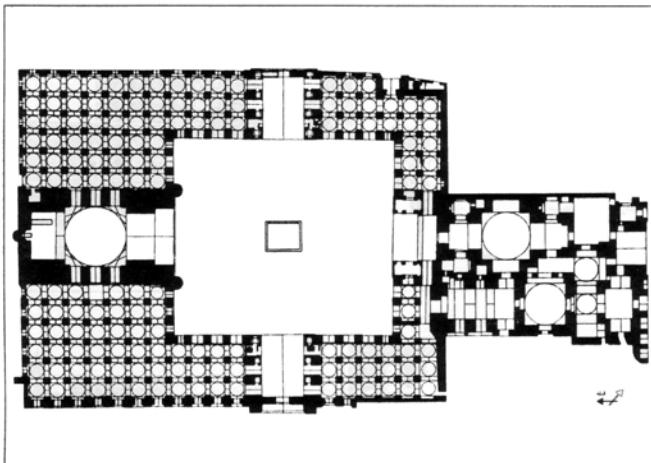

شواهد مدرسه غیاثیه خرگرد، طبقه همکف و اول، اثر معماران قوام الدین و غیاث الدین شیرازی (از معلمی‌لسانی، دوران تیموری، گلمرک و ویبر).

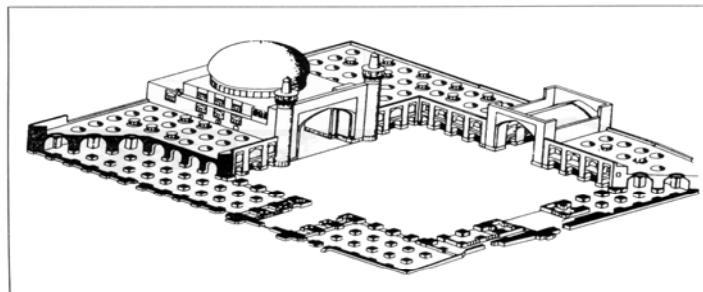
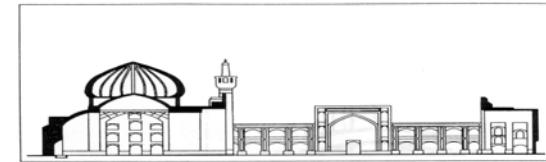
مسجد گوهرشاد مشهد - در مجاورت مرقد مطهر حضرت امام رضا (ع) مسجدی عظیم و زیبا که بانی آن گوهرشاد خاتون یا گوهرشاد آغا همسر شاهrix پسر تیمور است ، ساخته شد . سر در آن شیوه سمرقندی دارد که مزین به تزیینات تو رفتگی و پیش‌آمدگی است که عمق و نیرو به بنا می‌بخشد . مناره‌های ضخیم برج مانند که در کنار گوشه‌های خارجی نمای سر در و به صورت برجسته قرار گرفته تا زمین ادامه دارد . سراسر نما و طاق نماهای حیاط از بهترین نوع آجر لعابدار و کاشی معرق پوشیده شده است . معمار آن قوام الدین شیرازی است که بانی بسیاری از بناهای عصر شاهrix پسر تیمور است . بنا مربوط به دوره دوم شیوه آذری است . مسجد دارای میانسرا چهار ایوانی

است که در یکی از ایوانها تاق آهنگ دارد قسمت اعظم بنا (گنبدخانه و ایوان آن) در سی سال اخیر به کلی بازسازی و کلأً از بتن ساخته شده‌اند.

مشهد، مسجد گوهرشاد، از استاد معلم قوم الدین شیرازی، ۸۰۸-۸۲۱ هجری (از مرکز اسناد دانشگاه معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران).

مشهد، مسجد گوهرشاد، برترین آثار ملی ایران (از مرکز اسناد دانشگاه معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران).

در دوره دوم شیوه آذری تعداد زیادی بنا در خارج از ایران کنونی و در خراسان بزرگ (آسیای میانه) ساخته شده است که تماماً در قرن نهم ساخته شده‌اند.

از دیگر بنایهایی که به استاد قوم الدین شیرازی نسبت داده شده است آرامگاه گوهر شاد هرات است. ساختمان گنبد این بنا سه پوسته است.

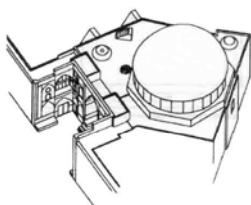
شیوه اصفهانی

مسجد امام اصفهان

آغاز ساخت ۱۰۲۰ هجری

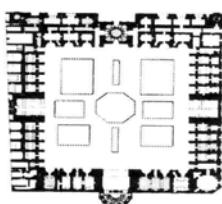
معمار: استاد علی اکبر اصفهانی

مسجد شیخ لطف الله

۱۰۲۸ هجری

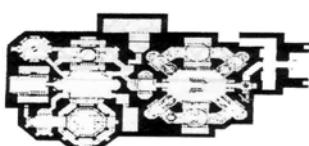
معمار: استاد محمد رضا اصفهانی

مدرسه خان شیراز

۱۰۲۴ هجری

معمار: استاد حسین شماعی

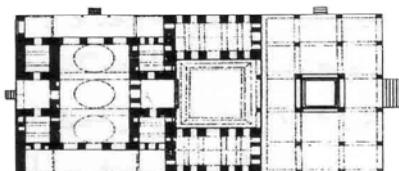
مجموعه کنجعلی خان

۱۰۳۴ تا ۱۰۰۵ هجری

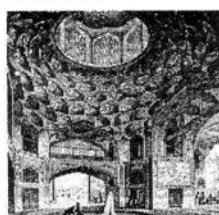
معمار: استاد سلطان محمد یزدی

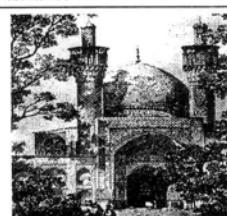
مسجد حکیم
۱۰۶۷ هجری
معمار: استاد محمدعلی اصفهانی

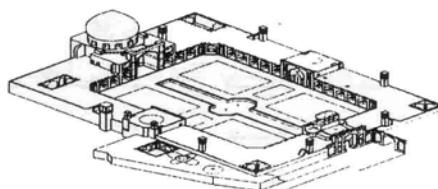
چهلستون
۱۰۵۲ تا ۱۰۷۷ هجری

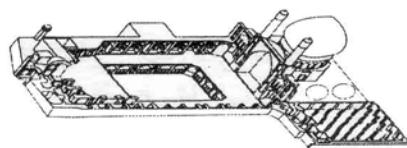
هشت بهشت
۱۰۸۰ هجری

مدرسه چهارباغ اصفهان
۱۱۱۸ تا ۱۱۲۶ هجری

مدرسه امام (سلطانی)
کاشان، ۱۲۲۶ هجری
معمار: استاد محمدشفیع

مدرسه آقابزرگ کاشان
۱۲۶۸ هجری

شیوه اصفهانی

این شیوه همانطور که از نام آن پیداست، از شهر اصفهان شروع می‌شود و مورد توجه قرار می‌گیرد. اصفهان به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی، سابقه دیرین تاریخی دارد و بنابر نظریاتی سابقه و قدمت آن به قبل از دوره اسلامی می‌رسد. احتمالاً این شهر زمانی اقامتگاه شاهان هخامنشی بوده است. این شیوه کمی پیش از روی کار امدن صفویان از زمان قره قویونلوها آغاز شده و در پایان روزگار محمد شاه قاجار، دوره نخست آن به پایان می‌رسد. دوره دومان، زمان پسرفت (انحطاط) این شیوه است، که در واقع از زمان افشاریان آغاز شد و در زمان زندیان دنبال شد. ولی پسرفت کامل از زمان محمد شاه آغاز شد. نمونه‌هایی از سبکهای خراسانی رازی و آذری در این شهر وجود دارد که بهترین نمونه آن مسجد جامع اصفهان یا مسجد عتیق است. این شهر بعد از قتل عام تیمور و خرابی‌های آن از رونق افتاد لکن در ابتدای قرن یازدهم هجری شاه عباس صفوی این شهر را به پایتختی برگزید. باید توجه داشت که قبل از اصفهان، شهر قزوین پایتخت پادشاهان صفوی بود و شاه طهماسب اول جانشین شاه اسماعیل، کاخ بزرگی در قزوین با پوشش کاشی معرق ساخت که نام عالی قاپو داشت لکن بر اثر زمین‌لرزه شدید بکلی ویران شد. حکومت صفوی با شاه اسماعیل که مردی جسور و متھور بود شروع شد. در عهد او

بسیاری از هنرمندان و صنعتگران به دربار او آمدند و بناهای بسیاری ساخته شد که اغلب آنها خراب شدند. دو اثر مربوط به دوران حکومت او در اصفهان موجود است که یکی مسجد علی و دیگری مسجد هارون ولایت است.

در ابتدای حکومت صفوی، شیوه آذری از دوران تیموری دنبال می‌شد. لکن پادشاهان صفوی که با کشورهای اروپایی و کشورهایی که در همسایگی و نزدیک ایران بودند مانند هند و ترکیه کنونی که به نام کشور عثمانی خوانده می‌شود، ارتباطی داشتند، تجمل و زیبایی و جلال و شکوه را به ویژه از عثمانیان در بناهای ایرانی به کار بردنده، بدون آنکه تقليدی صرف از هندیها و عثمانیان داشته باشند. به همین جهت، بر تزیینات بناها از هر لحاظ افزودند. با ظهور شاه عباس اول، عصر زرین معماري صفوی آغاز شد و به علت علاقه وافر او به هنر و غرور و بلندپروازیهایی که داشت و با کمک ثروتی که فراهم کرده بود، دوران تازه‌ای را در معماری ایران آغاز کرد. این دوره از معماری گرچه درخشانترین عصر معماري نبوده ولی عصر اعتلای آخرین نمایش معماري اسلامی ایران است. چه بعد از آن، معماري ایران هرگز شکوفا نشد و حتی به فراموشی سپرده شد. شاه عباس بناهای بسیار و گوناگونی به ویژه کاروانسراهای متعدد را در سراسر ایران احداث کرد و چون اصفهان پایتخت بود در آنجا آبادانی بسیار کرد. یکی از مورخان می‌گوید، در زمان او «اصفهان ۱۶۲ مسجد و ۴۸ مدرسه و ۱۸۲ کاروانسرا و ۲۷۳ گرمابه داشت» میدان بزرگ مرکزی اصفهان که نام نقش جهان دارد یکی از شاهکارهای معماري ایران و جهان است. این میدان علاوه بر بناهای زیبایی که در اطراف آن ساخته شده محل سان و رژه و نمایش گوناگون در اعياد و روزهای ویژه بوده است.

ویژگی های این شیوه چنین برسی می شود.

- ساده شدن طرحها که در بیشتر ساختمان ها، فضاهای چهار پهلو (مربع) هستند یا مستطیل.
- در شیوه آذری با بکارگیری یک هندسه قوی، طرحهای پیچیده ای ساخته شدند اما در شیوه اصفهانی، هندسه ساده و شکل ها و خط های شکسته بیشتر بکار می رفت.
- در تهرنگ ساختمانها نخیر و نهاز (پیش آمدگی و پس رفتگی) کمتر شد، ولی از این شیوه به بعد ساخت گوشه های پخ در ساختمان رایج تر شد.
- همچنین پیمون بندی و بهره گیری از اندازه ها و اندازه های یکسان در ساختمان دنبال شد.
- سادگی طرح در بناها هم آشکار بود.

نیارش:

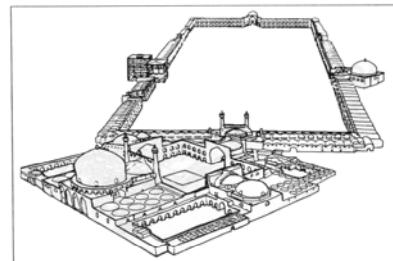
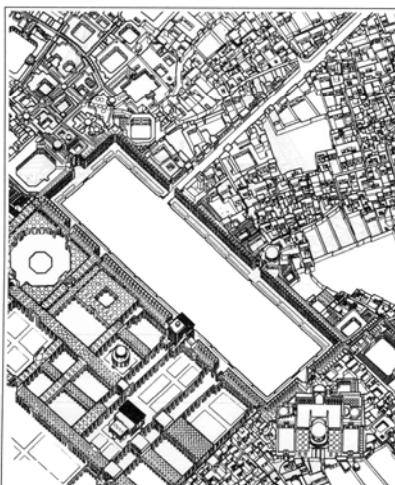
در این شیوه همه گونه های تاقها و گنبدها بکار برده شد. گنبد های گستته میان تھی در بیشتر ساختمان های این شیوه به زیبایی دیده می شوند. در این شیوه برخی ساختمایه ها را نخست دگرگون کرده و سپس بکار می برند که این روش، کیفیت ساختمان را پایین می آورد و به فن ساختمان نیز آسیب میزد.

آرایه:

در شیوه اصفهانی از همه آمدهای شیوه پیشین بهره گیری شد. البته بیشتر از کاشی هفت رنگ بجای کاشی تراش (معرق) بهره گیری شد.

خصوصیات شیوه اصفهانی عبارتند از: سادگی پلانها و طرحها؛ که خیلی ساده می شوند و اغلب چهارگوش (مستطیل و مربع) هستند و یا کلاً شکل هندسی شکسته چند ضلعی دارند. ولی آنچه به طور مثال در شیوه آذری فرورفتگی و برجستگی در تعداد زیادی از بناها از جمله مدرسه غیاثیه خرجرد می بینیم، در اینجا مشاهده نمی کنیم. محدودیت زمانی و کمیود متخصص خود محدودیتهایی در این شیوه داشته است. در آمدهای نیز از کاشی های خشت بزرگ هفت رنگ به جای کاشی معرق استفاده می شده مثلاً در مسجد امام (مسجد شاه سابق) سر در آن با کاشی تراش است که او کاشیکاری است ولی داخل آن به دلیل طولانی شدن کار از کاشی خشت استفاده کرده اند. کاری که مربوط به این شیوه بوده و به فن معماری ما صدمه زده است.

بهترین و عالیترین مجموعه های شیوه اصفهانی در میدان نقش جهان قرار دارند. در این میدان، مسجد امام خمینی «ره» (مسجد شاه سابق) مسجد شیخ لطف الله و عمارت عالی قاپو و سر در و بازار قیصریه قرار دارند، هر کدام از این بناها، خود شامل مجموعه هایی در اطراف خود هستند که در عهد صفوی کاربردی مستمر داشته اند و کاخ عالی قاپو و ملحقات آن شامل ساختمان توحید خانه و کاخ چهل ستون و ... مجموعه ای است بسیار دیدنی که تماماً سبک و شیوه اصفهانی دارد.

دیدهای مختلف از میدان نقش جهان اصفهان

خیابان چهار باغ

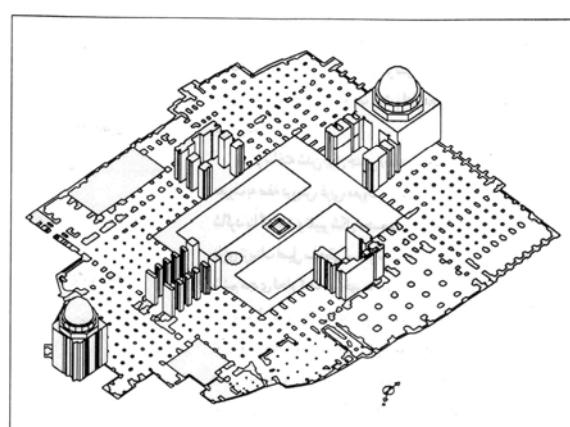
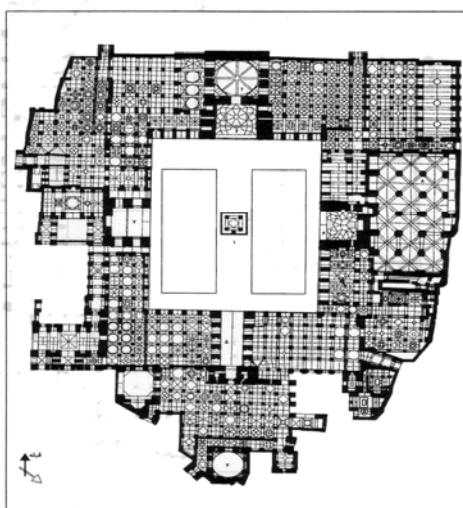
خیابان چهار باغ در زمان صفویان ساخته شد. افزون بر ساختمانهای کنونی، ساختمانهای دیگری در کنار آن بوده که در زمان قاجاریان از میان رفته اند. آنچه روشن است اینکه این خیابان برای گردش بوده و کارکرد بازرگانی نداشته است.

مدرسه چهار باغ اصفهان

مدرسه چهار باغ اصفهان یکی از زیباترین مدرسه های ایران و آواز قوی شیوه اصفهانی است و در زمان شاه سلطان حسین ساخته شده است.

بازار اصفهان

بازار اصفهان یکی از زیباترین بازارهای ایران است که در پشت قیصریه آغاز می شود و دارای دو اشکوب است.

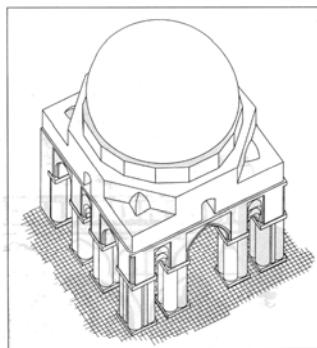
مسجد جامع اصفهان

مسجد امام خمینی ره (مسجد شاه) - دارای جلوخان و ایوان بسیار زیبا که اطراف ایوان پیچ تزینی است . در زیر ایوان ورودی جلوخان ، مقرنس کاری ماهرانه و هنرمندانه ای کار شده که نظریش کمتر دیده شده است . دو منار فوق العاده جالب و متناسب در سر در ایوان ورودی است و دو منار دیگر در اطراف ایوان جنوبی است که منتهی به یک گنبدخانه یا مقصوره ای کاملاً زیبا می شود که در بالای آن گنبد دو پوسته فیروزه ای رنگ با نقوش اسلامی آراسته شده است . مسجد چهار ایوانی وحوض بزرگ مربع مستطیل در وسط دارد . اطراف سه ایوان شمالی و شرقی و غربی ، شبستانهایی که تماماً از سقف تا بدنی دیوارها از کاشی مزین شده قرار گرفته است نقوش این کاشی ها گل و بوته های سنتی است . همه دیوارهای شبستان با کاشی هفت رنگ آموده شده است . گنبد بزرگ مسجد دو پوسته گستته است . معمار گنبد، استاد فریدون نایینی است.

دیوارهای اطراف حیاط و شبستانها دارای ازاره مرمرین است . نقشه و ساختمان بناء، هر دو نشان دهنده اعتقاد به سادگی اسلامی است و مفهومی بنیادی را بیان می کند که همانا برادری و برابری مسلمانان است که همگی از دسترسی بی واسطه به رحمت خداوندی برخوردار

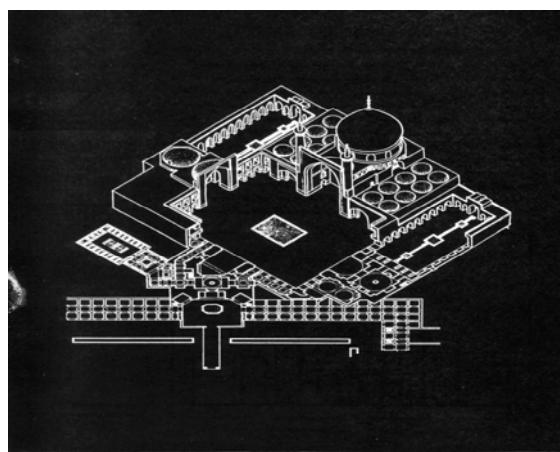
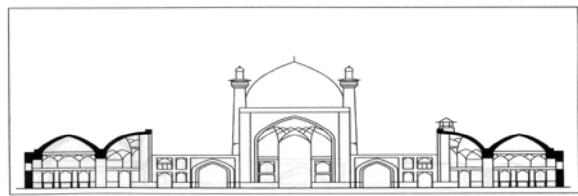
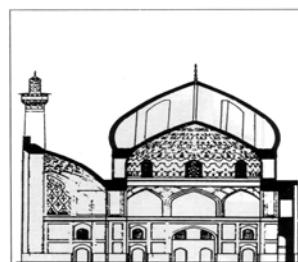
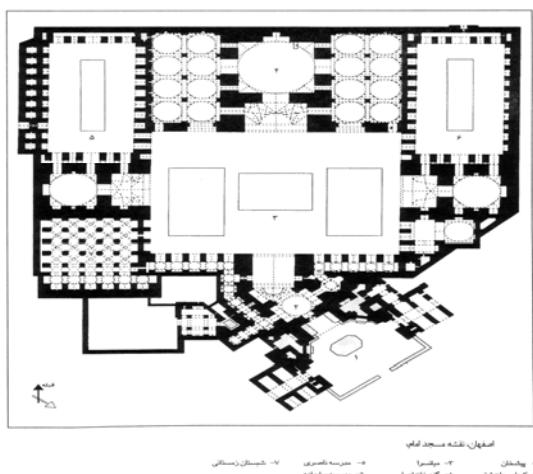
شده‌اند. کف مسجد پله یا نرده و یا صفه بلند ندارد و همه جا حرکت به راحتی انجام می‌گیرد. معمار مسجد استاد علی اکبر اصفهانی از معماران مشهور زمان صفویه است.

گنبد خواجہ نظام الملک

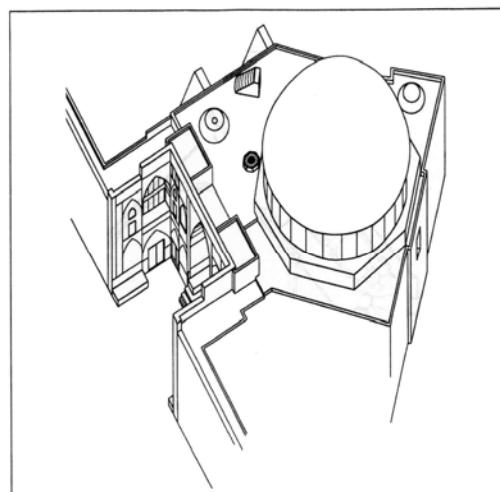
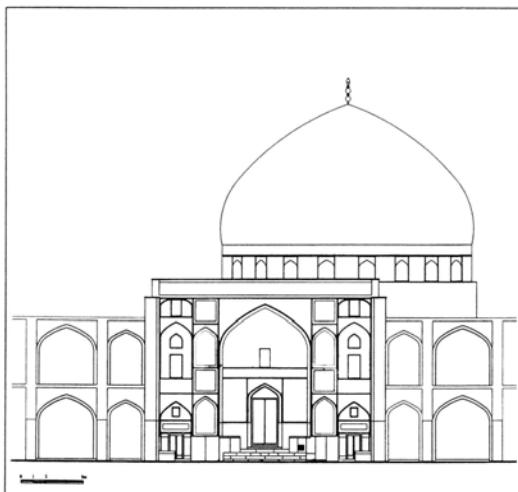
ایوانهای جنوبی به شرقی مسجد جامع اصفهان

مسجد امام اصفهان

مسجد شیخ لطف‌الله - به وسیله معمار بزرگ استاد محمد رضا اصفهانی در بین سالهای ۱۰۱۲ - ۱۰۲۸ هجری ساخته شد. این مسجد در ضلع شرقی میدان نقش جهان و درست مقابل عالی قاپو قرار دارد. گنبد زیبای دو پوسته آن که رنگ کرم دارد، با اسلیمیهای جالب تزیین شده است. جلوخان و سر در ورودی با کاشی تزیین شده، ورودی مسجد چند پله از کف خیابان بلندتر است. مسجد فاقد حیاط است و می‌گویند مخصوص بانوان حرم پادشاهان صفوی بوده و زیر گنبد مقصوره آن یک پارچه کاشی کاری است و اطراف ایوان و محراب آن پیچ تزیینی به رنگ فیروزه‌ای است. زیر گنبد آن (آهیانه) مانند کاسه‌ای واژگون است و نقش آن شبیه فرش مقبره صفی الدین اردبیلی است که به همین نام معروف است. (این فرش اکنون در موزه بریتانیا است) محراب با کاشی معرق بسیار نفیس تزیین شده است. زیر زمین آن با تاقهای چهار بخش و هشت بخش پوشیده شده و بلندای آسمانه آن کوتاه است. کتیبه بسیار زیبای آن در زیر گنبد کار خوشنویس بزرگ زمان، علیرضا عباسی است.

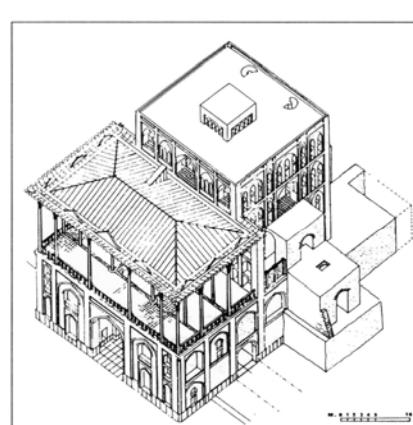
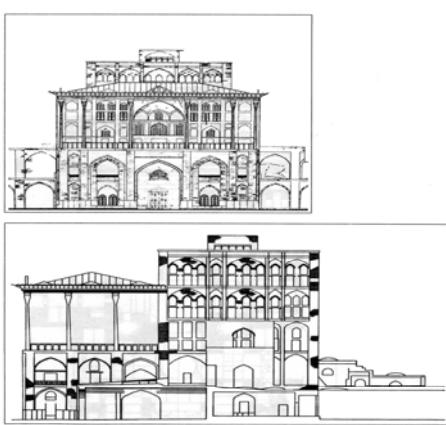

مسجد شیخ لطف الله در میدان نقش جهان

عالی قاپو - پادشاهان صفوی به ویژه شاه عباس تعداد کاخ در شهر اصفهان و شهرهای شمالی ایران مانند بهشهر و ساری ساختند که خوشبختانه اکثر آنها هنوز باقی است. یکی از این کاخها عالی قاپو در غرب میدان نقش جهان است. قسمت جلو آمده این کاخ دو طبقه و در قسمت پشت شش طبقه است. در اشکوب سوم بزرگترین اتاق، ویژه به تخت نشستن شاه عباس بوده است. اشکوب ششم، ویژه پذیرایی رسمی پادشاه و جایگاه نوازندگان بوده است. بزرگترین تالار این ساختمان، در این اشکوب است. همین تالار است که نزد مردم «اتاق موسیقی» نام گرفته است. این کاخ به قسمتهای دیگر و از جمله کاخ چهل ستون راه داشته و در واقع ورودی مجموعه بنای‌های صفوی که در پشت کاخ عالی قاپو قرار داشتند، می‌باشد.

شاه عباس و اطرافیان او در هنگام اعیاد و جشنها در ایوان ستون‌دار این کاخ به تماشای مردم و حرکات نمایشی که در میدان انجام می‌شد، می‌نشسته است. بنا از ابتدا توسط پلکان مارپیچی به طبقات بالا راه می‌یابد و تمامی اتاقها و ایوان آن دارای تزئینات نقاشی و تذهیب کاری بوده است. از نگارگر بزرگ و مشهور آن زمان «رضا عباسی» و شاگردان او نگاره‌هایی بر در و دیوار این کاخ دیده می‌شود.

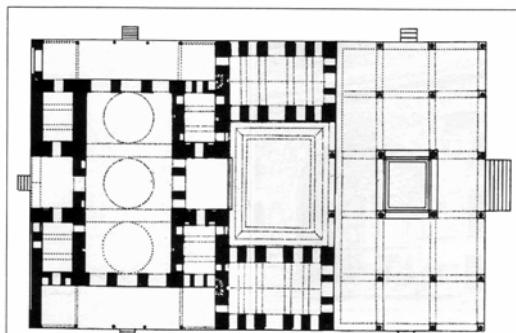
نکته: در زمان شاه عباس دوم به اشکوب سوم آن ستاوندی رو به میدان با هیجده ستون از چوب چنار افروده شد.

عالی قاپو در میدان نقش جهان

کاخ چهل ستون - در وسط باغی که مربوط به مجموعه کاخ شاهی است و امروزه به نام باغ چهل ستون معروف است، قرار دارد، این کاخ یک بار دچار آتش‌سوزی شد ولی شاه سلطان حسین مجدد آن را تعمیر و نوسازی کرده است. این کاخ به طرف مشرق ساخته شده و در جلوی آن ایوانی سرپوشیده قرار گرفته که سقف آن بر روی ۱۸ ستون از چوب یکپارچه چنان استوار است. ستونها دارای پایه سنگی به شکل شیر هستند. چون تصویر ستونها به داخل حوض بزرگ مربع مستطیلی که در مقابل ایوان قرار دارد، منعکس می‌شود شکل چهل ستون دارد، لذا این کاخ به نام چهل ستون معروف شده است. تزیینات دیوارها با نقاشیهای زمان صفوی تزیین شده که بسیاری از آنها به مرور زمان تخریب شده است. در پشت ایوان تالار بزرگی است که دیوارهای اطراف آن شامل چندین صحنه نقاشی از جنگهای پادشاهان صفوی و همچنین نادرشاه است. این تالار مهمترین قسمت عمارت چهل ستون است و در اینجا پادشاهان صفوی بر تخت سلطنت جلوس می‌کردند و سفیران و میهمانان خارجی را به حضور می‌پذیرفتند.

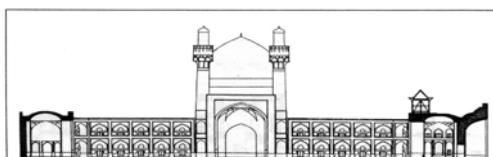

کاخ چهل ستون

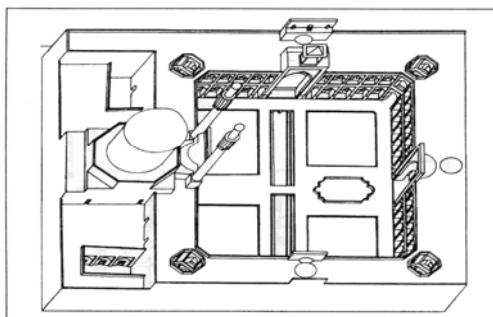
مدرسه چهار باغ یا مدرسه مادر شاه - این مدرسه که در خیابان چهارباغ قرار دارد، توسط مادر شاه سلطان حسین ساخته شد. گنبد و مناره‌های آن یکی از شکاهکارهای معماری ایران است. مدرسه چهار ایوانی بوده و در اطراف حجره‌هایی برای طلاب قرار دارد. در کنار این مدرسه بازارچه‌ای به نام بازارچه بلند قرار دارد که یک بازار سنتی صفوی است؛ کاروانسرای مادرشاه در کنار این مسجد تبدیل به هتل عباسی شده است.

بریش مدرسه

نمای مدرسه

پرسپکتیو مدرسه مادر شاه

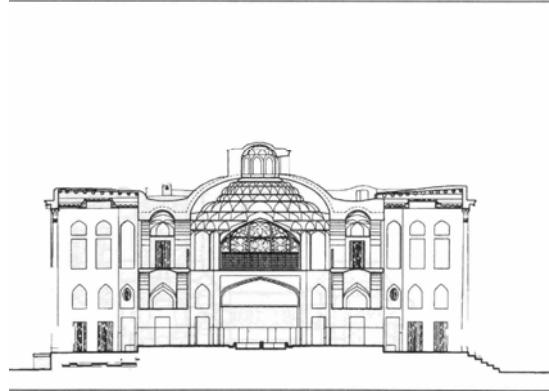
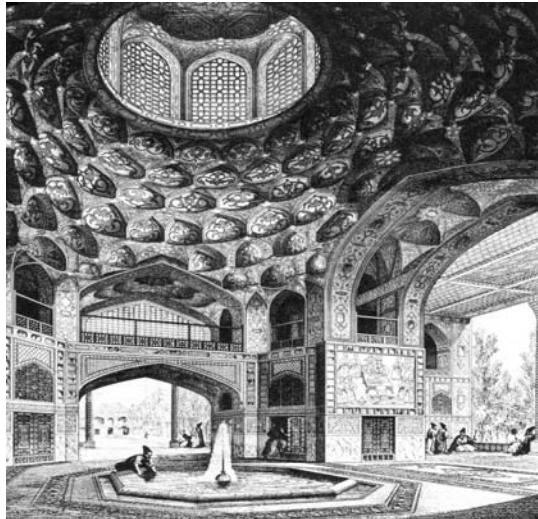
کاخ هشت بهشت - کاخ هشت بهشت یکی از کاخهای سلاطین صفوی است که در اوایل قرن یازدهم هجری قمری در زمان پادشاهی شاه سلیمان صفوی بنا شده است.

این کاخ در شمال بازارچه بلند واقع شده است . در آن به طرف چهار باغ رویه روی خیابان شیخ بهایی باز می شود . پیش از این نیز گفته شد که در معماری کاخ ها و کوشک ها ، معماران تلاش داشتند تنوع پدید آورند و طرح آن را « پاجفت » یا « ناقرینه » کار می کردند. مانند کوشک چهل ستون قزوین و دیگر کاخ ها . در این کوشک نیز اتاق های گوناگون دیده می شود.

عمارت کاخ هشت گوشی است که چهار ضلع آن بزرگ و چهار ضلع دیگر کوچکتر است و از دو طبقه تشکیل شده است . طبقه اول دو متراز کف زمین بلندتر است . دو پلکان مرکب از ده پایه در دو سوی شرق و غرب آن قرار دارد . از این پله ها وارد تالار بزرگ هشت گوش به نام هشتگی می شوند که وسط آن حوض هشت گوشی ساخته شده است . چهار ضلع بزرگ این تالار باز بوده و به ایوانهای اطراف راه داشته است و در چهار ضلع کوچک هشت گوش در هر طرف ، دو اطاق چهار گوش است . اتاق های گردآگرد آن هیچکدام مانند هم نیستند . طرح اشکوب همکف نیز با اشکوب بالا متفاوت است . سقف تالار هشتگی گنبدی شکل است و در بالای گنبد قبه کوچکی است که دارای هشت دریچه مشبک است . اطاقهای طبقه فوقانی نیز هر یک دارای قبه کوچکتری است . در ایوان شمالی حوض چهار گوشی بوده که آب از فواره آن فوران می کرده و پس از ریختن در حوض از سنگ شیبداری به صورت آبشار سازیز می شده است . دور تا دور سکوهای سنگی اطراف عمارت جوی آبی وجود داشته که پس از گردش پیرامون بنا ، وارد نهر اصلی باغ می شده است .

از ازهارهای طبقه اول از سنگهای مرغوب یشم ساخته شده و جرزهای آن از آجر تراش است . آنطور که مورخان می گویند ، ترده های از چوب زنگار و قابها و چهار چوبها از نقره و جامه های بلور و شیشه های رنگارانگ ظریف ساخته شده بود و همه جا آینه های بلورین در دیوارها به کار گرفته شده است . در این تالارها اطاقهای آینه کاری کاملی وجود داشته که اثاثیه هر اطاق از باشکوه ترین نوع خود در دنیا بوده است . شاردن بازگان و سیاح فرانسوی که در زمان شاه سلیمان چند سال در اصفهان به سر برده ، درباره این کاخ می گوید : « کاخ هشت بهشت در باغ ببل قرار دارد . تمام سقف آن موزاییک بسیار عالی است . بنا در دو طبقه و اطراف آن دالانها و غلام گردشها است . در این دالانها فضاهایی است که زیباترین و فرح انگیزترین نقاط دنیا محسوب می شود و هر یک به وسیله منفذی که به آن نور می تابد روشن می شود . هیچ یک از این نقاط از حیث شکل و ساختمان و تزیینات شبیه یکدیگر نیست و در هر جایی چیزهای تازه و گوناگون است . »

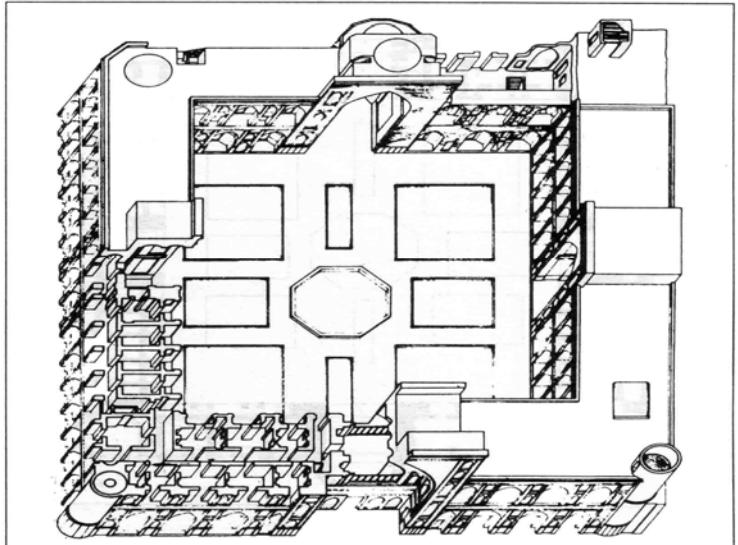
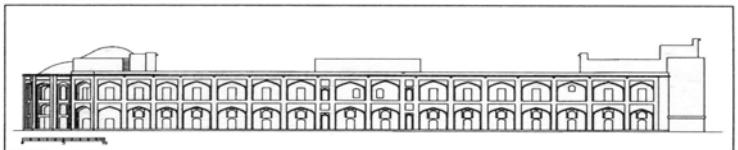
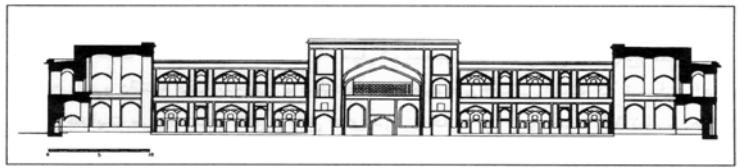
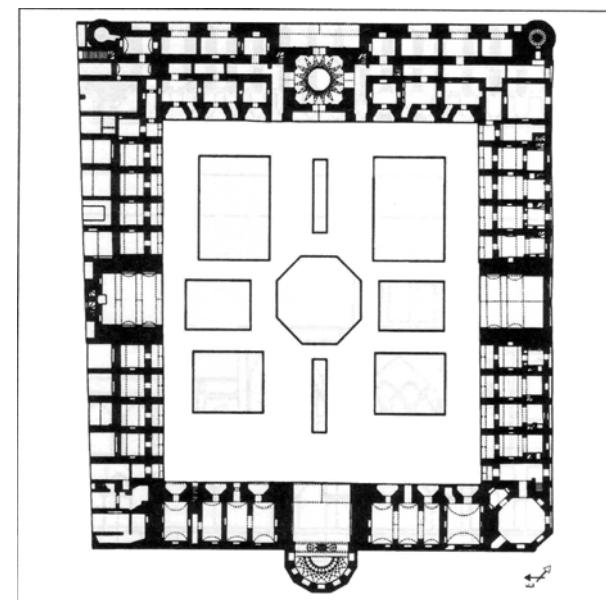

هشت بهشت

مدرسه خان شیراز

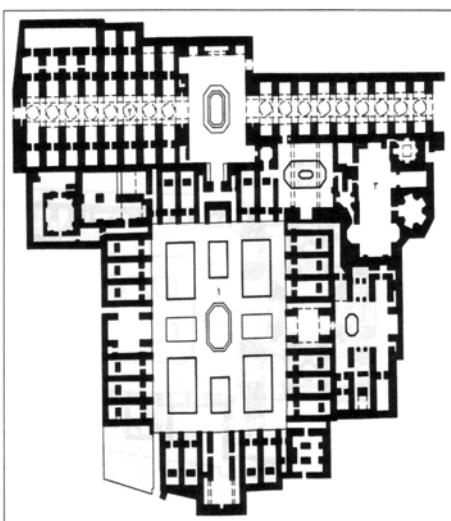
مدرسه خان شیراز را استاد حسین شماعی شیرازی در سال ۱۰۲۴ ساخته است. در گردآگرد میان سرا حجره هایی است که همگی دارای یک ایوانچه هستند.

در اشکوب بالا فضای باز پشت رواق ها، برای بحث بوده است. « مدرس » بزرگ ملاصدرا روی سر در مدرسه ساخته شده بود. یکی از ویژگی های طرح مدرسه ، این است که شمار برخی اندام های آن بر پایه اعداد مقدس بوده است. شمار حجره های آن ۹۲ تا است که به حروف جمل، نام مبارک پیامبر اسلام در می آید. پنج مدرس و دوازده راهرو داشته برابر پنج تن و دوازده امام. راهرو هم فضایی است که انسان را به سویی هدایت می کند. دو اتاق و اتاق های درس خارج آن روی هم ۱۴ تا بوده، با افزودن شماری از این اندام ها بر هم عدد ۱۱۰ بددست می آید . افزون بر آن چهار اتاق دیگر هم هست، یعنی اتاق گاه شناسی ، اتاق خادم، اتاق چراغدار و اتاق مؤذن که روی هم ۱۱۴ بددست می آید، که تعداد سوره های قرآن است. بدین گونه از این ساختمان، هم کارکرد خود را می گرفتند و هم این چنین باورهای خود را نشان می داده اند.

ارسن کرمان

ارسن ابراهیم خان از دوره دوم شیوه اصفهانی بجا مانده است و در بر گیرنده بازار ، گرمابه ، آب انبار، مدرس و خانه مدرس است. بازار آن در انتهای بازار گنجعلی خان است و قیصریه نام دارد . که حجره های دو اشکوبه و بلندای در خوری دارد که در میانه آن « جلو خان » مدرسه و در ایگاه است. کهن ترین کتیبه در مدرسه ابراهیم خان به سال ۱۲۳۲ قمری است. ساختمان مدرسه دارای اتاق شاه نشین، محراب و غرفه های گردآگرد آن است. ساختمانی دو اشکوبه با بادگیری بلند و چهار سویه و آسمانه آن همانند پوشش تخت است که حمام ابراهیم خان در کنار مدرسه و بازار است و بسیار زیباست . در آسمانه آن چفدهای پنج او هفت کار شده است. معمار آن اشتباهی که معمار بزرگ سلطان محمد یزدی در کاربرد این چفده بود، نکرده است.

ارسن ابراهیم خان کرمان

ارسن گنجعلی خان

ارسن گنجعلی خان در کرمان در شیوه اصفهانی در سال ۱۰۳۴ تا ۱۰۰۵ به فرمان گنجعلی خان فرماندار شاه عباس در کرمان ساخته شد و معمار آن استاد محمد یزدی بوده است.

این ارسن در برگیرنده مدرسه، کاروانسرا، حمام، آب انبار، ضرابخانه و مسجد است که همه، گردآگرد یک میدان جای دارند. مدرسه گنجعلی خان در پهلوی شرقی میدان در سال ۱۰۰۷ ساخته شده است. کتیبه آن به خط علیرضا عباسی، خوشنویس بنام زمان صفوی است.

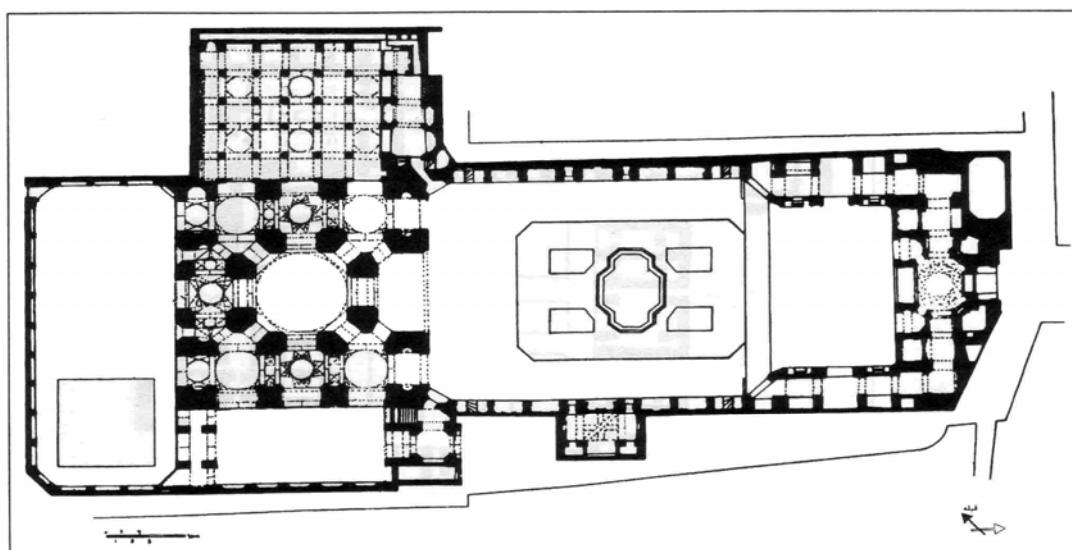
بر بام ساختمان دو حیاط است، یکی از آن مدرسه و دیگری برای خادم آن.

باغ فین

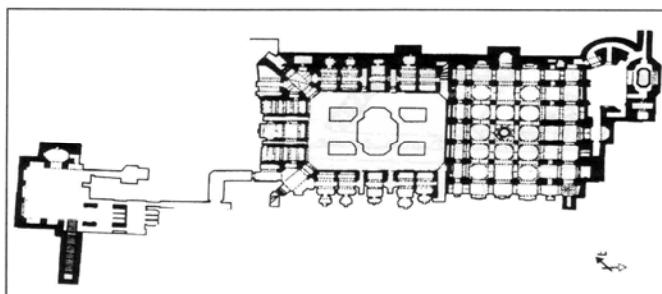
در کنار آثار و بناهای گوناگونی که در سراسر ایران و در دورانهای مختلف بنا شده، باغهای ایرانی نیز جایگاه ویژه‌ای در آثار ایران دارند که بسیاری از آنها معروف و مشهور بوده و شرح و وصف آنها در کتابهای تاریخ و سفرنامه‌هایی که توسط جهانگردان و سیاحانی که از ایران بازدید داشته‌اند، آمده است. این باغها، معمولاً جزو فضاهای کاخها و یا خانه‌های اعیان و اشراف بودند که تعدادی از آنها هنوز باقی است. معروفترین این باغها، چهار باغ اصفهان، باغ ارم شیراز، باغ دولت آباد یزد، باغ ماهان کرمان و باغ فین کاشان است، این باغ در روستایی به همین نام در نزدیکی کاشان قرار دارد. طراوت و زیبایی این باغ مربوط به چشمه پرآبی به نام سلیمانیه است که تقریباً در جنوب آن قرار دارد. آب زلال این چشمه در حوضهای سنگی و آب‌نماها و جویهایی که با زیبایی و نظم خاصی در چهار جهت اصلی و اطراف باغ کشیده شده‌اند، جاری است، آب‌نماها با کاشی فیروزه‌ای و فواره‌های سنگی که به فاصله‌های معین در وسط آنها قرار دارند جاذبه ویژه‌ای به این باغ داده‌اند. همچنین سروهای بلند و سر سبز و کهن ایرانی در چهار باغچه بزرگ باغ جلوه‌ای استثنایی به این باغ ایرانی داده‌اند. به‌طوری که تقریباً همه افرادی که به کاشان مسافت می‌کنند و همچنین بازدیدگندگان خارجی حتماً از این باغ بازدید دارند. این محل یکی از تفریحگاه‌های عصر مردم کاشان نیز هست. اطراف باغ دارای دیوار بلندی است و در محوطه باغ چند بنای تاریخی قرار دارد که مهمترین آنها یکی کاخ شاه عباس صفوی است که در وسط باغ قرار گرفته و سبک بناهای صفوی را دارد و دیگر، کاخی است که به دستور فتحلیشاه قاجار نظیر کاخ اول در کنار باغ ساخته شده است در وسط این دو کاخ حوض سنگی ساخته شده که آب چشمه سلیمانیه چون چشم‌های جوشان از وسط آن می‌گذرد. از بناهای معروف دیگر این باغ حمام فین است که در کنار دیوار باغ به شیوه حمام‌های قدیمی ایران ساخت شده است. این حمام شاهد یکی از مهمترین وقایع تاریخ بوده است یعنی قتل میرزا تقی خان امیرکبیر از نامدارترین مردان تاریخ ایران به دستور ناصرالدین شاه قاجار که پادشاهی نالایق و بی‌کفایت بود.

مدرسه و مسجد آقا بزرگ کاشان

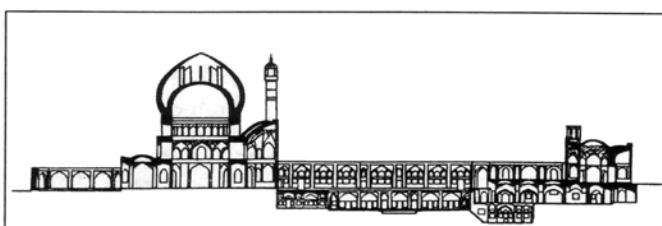
مدرسه و مسجد آقا بزرگ کاشان در دوره شیوه اصفهانی در سال ۱۲۶۸ ساخته شد و چند ویژگی دارد. یکی اینکه گنبد آن روی ستاوند ساخته شد و گنبد خانه، فضایی باز است. دیگر اینکه مدرسه آن در زیر مهتابی جلوی درآیگاه از مسجد جداسده و نیم اشکوب هم از باغچال یا گودال باغچه که گردآگرد آن حجره‌ها جای دارند، بالاتر است. بدینگونه، سه بخش اصلی بنا، یعنی مسجد، مدرسه و شبستانهای زیر زمینی در ارتباط با هم و جدا از هم هستند. این بنا دارای کار بندی و یزدی بندیهای بسیار زیباست. در خانه لاری‌های یزد ساختمان گنجینه (موзе) معماری خانه است و بخوبی بازسازی شده است. این یک نمونه خانه خوب ایرانی است.

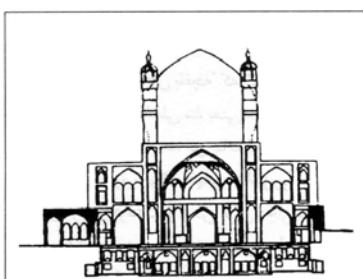
مدرسه و مسجد آقا بزرگ در کاشان

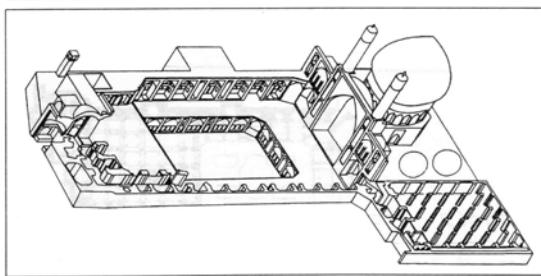
نقشه مدرسه و شبستان زیرزمین

برش از مدرسه و مسجد آقا بزرگ

نمای و برش عرضی از مدرسه

سه بعدی از مدرسه و مسجد

معماری دوره بعد از صفویه (افشاریه)

می‌دانیم اوضاع ایران پس از آخرین پادشاه صفوی (شاه سلطان حسین) دچار اختشاش و بی‌نظمی شد و افغانها به سرکردگی اشرف افغان بر قسمتهای زیادی از ایران تسلط یافته و شروع به قتل و غارت کردند. در چنین احوالی نادر که از طایف افسار بود و بعداً به نام نادر شاه افشار معروف شد، زمام کشور را به دست گرفت. نادر به جهت جنگهای طولانی در ایران و حملاتی که به ظاهر برای تسخیر هندوستان ولی احتمالاً برای به چنگ آوردن ثروت بسیار از طلا و جواهر از معابد هندوها کرد، فرصتی نیافت تا به عمران و آبادی و احداث بناهای مهم اقدام کند، از دوران فرمانروایی او، غیر از یکی دو مورد تعمیرات، یک اثر قابل ذکر بر جای مانده است، این بنا قصر خورشید نام دارد و در سالهای آخر سلطنت نادر در کلات نادری در شمال خراسان ساخته شد. طرح و نقشه ساختمان را تقلیدی از بناهای هند می‌دانند. بنا در سه طبقه است که طبقه اول آن بنای هشت‌گوشی است که محل سکونت مستخدمان و آشپزخانه و گرمابه و ... بوده است. در وسط این بنای ۸ گوش برج استوانه‌ای مانند در دو طبقه قرار دارد که محل اقامت شاه و خانواده‌اش بود. این برج ۲۵ متر از

زمین ارتفاع دارد و نمای آن کنگره‌دار و مضرس و از سنگهای تراش‌دار است، این بنا بر اثر زلزله شکاف برداشته و بتدریج قسمتی از سنگهای آن ریخته است، داخل بنا تزیینات گچ‌بری و نقاشیهای مینیاتور داشته است.

زنده

با شرحی که از دوران حکومت افشاریه بویژه اواخر عمر نادر داده شد، زمینه برای به حکومت رسیدن کریم‌خان که در شیراز او را به طور مطلق وکیل می‌نامیدند، فراهم شد (قرن ۱۲ هق). کریم‌خان شیراز را به پایتختی برگزید و در طی بیست سال حکومت خود در شیراز کوشش کرد و آثاری در آن به وجود آورد، لکن بعد از او آغا‌محمدخان قاجار که از بستگان کریم‌خان بود، مجالی برای حکومت لطفعلی خان زند فرزند بروم‌نده کریم‌خان باقی نگذاشت و او را به فجیع ترین وضع به قتل رسانید. آثاری که از دوره کریم‌خان باقی است، به نام بناهای وکیلی معروف است. تعدادی از این بناها به مرور زمان و عدم توجه پادشاهان قاجار و یا عوامل طبیعی مانند زلزله صدمه دیده و یا منهدم شده است. آنچه از بناهای وکیلی هم اکنون در شیراز باقی است، عبارتند از: ۱- مسجد وکیل ۲- بازار وکیل ۳- باغ نظر و عمارت کلاه فرنگی ۴- ارگ کریم‌خانی ۵- آرامگاه حافظ ۶- چهل تن ۷- هفت تن ۸- دیوانخانه ۹- حمام وکیل ۱۰- آبانبارهای وکیل ۱۱- پل رودخانه خشک ۱۲- باغ جهان‌نما و ... اکنون به شرح مهمترین آنها می‌پردازیم:

مسجد وکیل: این مسجد در زمینی به وسعت تقریبی یازده هزار متر مربع بنا شده و در این مسجد چند نکته مهم هنری قابل توجه است.

۱- معماری: سه طاق نمای مجلل و باشکوه آن از شاهکارهای معماری است.

۲- کاشیکاری: کاشیهای طاق‌نمای و جرزها، مخصوصاً کاشیهای هفت‌رنگ سه طاق نمای بزرگ که با رنگهای زنده و جالب ساخته شده و روی آنها گل و بوته‌های ظرفی و خطوط اسلیمی و ترنجهای زیبا روی زمینه‌های گوناگون نقش شده است و طرح لچکهای بالای طاق‌نما با طرحهای متنوعی تزیین شده است.

۳- خطوط: خطوط کتیبه‌ها به خط ثُلث و نسخ است.

۴- حجاری: حجاریهای مسجد در نوع خود بی‌نظیر است.

الف - ساختن و پرداختن تخته سنگهایی عظیم لبه‌های حوض

ب - حجاری از ارهاهای ستونها و طاق‌نمایها

ج - حجاری ستونهای شبستان بزرگ که شکل مارپیچ دارد،

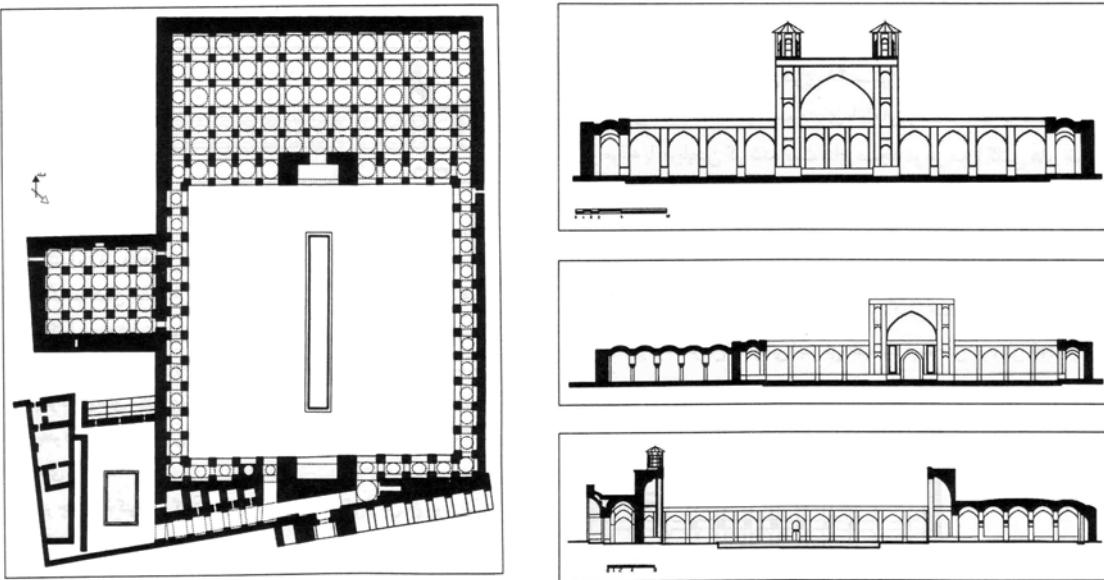
د - حجاری منبر

سر در ورودی مسجد دارای طاق‌نمای مجللی است که با کاشیهای معرق و هفت رنگ تزیین شده و بالای آن کتیبه‌ای است از آیات قرآن با خط ثُلث که روی کاشی نوشته شده، تمام دیوارها و سقف طاق جلوی دلان با کاشیهای هفت رنگ پوشیده شده است.

صحن مسجد با تخته سنگهای صاف فرش شده و در وسط آن حوض وسیعی قرار دارد، در لبه این حوض تخته سنگهای عظیمی کار گذاشته‌اند. در چهار سمت مسجد طاق‌نمای‌های متعددی است که از ارهاهای یک متر و نیمی با نقش اسیمی حجاری شده است و بالای سنگها تا لبه زیر بام کاشیهای هفت رنگ است. در قسمت رویه‌رو قبله (شمال) ایوان مرتفعی بنا شده که آن را طاق مروارید می‌گویند. این طاق از لحاظ معماری و کاشیکاری و نقش و خطوط و حجاری بی‌نظیر است.

شبستان بزرگ مسجد با ستونهای زیبای آن بسیار جالب و از شاهکارهای معماری ایران است. نماهای این شبستان با تخته سنگهایی با نقش اسلیمی و کاشی معروف هفت رنگ مزین شده است محراب در انتهای شبستان قرار گرفته از راه محراب از سنگ مرمر و کاشی هفت رنگ است. در طرف چپ محراب منبری از سنگ مرمر است که به تعداد ۱۴ معمصون دارای ۱۴ است. این منبر بزرگ احتمالاً از آذربایجان به شیراز آورده شده است.

در سمت شرقی یک شبستان نسبتاً وسیعی قرار دارد که زمستانها از آن استفاده می‌شده، سقف آن آجری است که توسط ستون‌های سنگی ساده یک پارچه نگهداری می‌شود.

مسجد وکیل شیراز

بازار وکیل : در محله «در شاهزاده» و جنب مسجد وکیل واقع است و از قصیره لار برگرفته شده ، دو راسته دارد یکی شمالی جنوبی و دیگری شرقی، غربی و محل برخورد این دو راسته ، چهار سو جای دارد بعبارت دیگر طرح این بازار به شکل صلیب و دارای چهار در بزرگ بوده که شبها آنها را می‌بسته‌اند . در راسته‌های شمالی و جنوبی آن مغازه‌ها قرار دارند و در قسمت شرق جناح شمالی آن دو کاروانسرا ساخته شده است. در قسمت‌های شرقی و غربی نیز مغازه‌ها قرار دارند . ویژگی این بازار علاوه بر معماری زیبای آن یکی عرض زیاد و وسعت آن است سقف بازار مرتفع زده شده و بلندای تاق آن بیش از ده متر است . نوع پوشش آن آجرکاری ضربی است .

باغ نظر و عمارت کلاه فرنگی : در محل کنون موزه پارس سابقاً باغ وسیعی بود که به عمارت کلاه فرنگی و ارک و دیوانخانه مرتبط بود این باغ دارای درخت‌های سرو و نارنج و ... است که اکثر آنها از میان رفته است . در وسط باغ عمارت هشت ضلعی ساخته شده که به کلاه فرنگی معروف است کف آن از سطح باغ بلندتر است نمای این بنا با کاشیهای رنگارنگ ظریف پوشیده شده و در داخل آن با کاشیکاری و مُقنسهای ظریف مزین شده که در نوع خود بی‌نظیر است . داخل ساختمان و در وسط هشتی آن حوض مرمر ساخته شده ؛ کریم‌خان این بنا را مخصوص مقبره خود ساخته بود . این بنا ، اکنون تبدیل به موزه پارس شده که شامل اشیایی از دوران هخامنشیان تا قاجاریه سات . یازده صحنه نقاشیهای بسیار ظریف و زیبای آن کار مرحوم آقا صادق از نقاشان چیره‌دست این زمان است که کارهای لاک‌کاری روی قلمدان و جلد کتاب او مشهور است .

ارک کریم‌خانی : این ساختمان قصر سلطنتی و اندرونی زندیه بوده و شبیه یک قلعه آجری با دیوارهای بلند است که در چهار زاویه آن چهار برج ساخته شده است .

نمای بیرونی برجها نقش و نگارهای آجری دارد ، سردر ورودی آن کاشیکاری و در داخل آن نیز کاشیکاری و اطاق‌ها با نقاشیهای بسیار ظریف و زیبایی آراسته شده‌اند . این بنایها مدت‌ها مترونک و حتی مدتی تبدیل به زندان شده بود ، لکن امروزه تعمیر و مرمت بسیار شده و محل یکی از واحدهای فرهنگی شیراز است .

قاجاریه

در زمان سلسله قاجاریه ، حوادث ناگواری در ایران اتفاق افتاد که منجر به ضعف کشور و از دست رفتن قسمت‌های مختلف آن ، اعمال نفوذ بیگانگان و متزلزل شدن اساس و استقلال ایران شد . در این دوره ، انحطاط شیوه اصفهانی را داریم .

در این زمان ، هنگامی که روابط ایران با غرب بیشتر می‌شود ، متأسفانه ایرانیان خوبخانگی پیدا کرده و تحت تأثیر فرهنگ و صنعت تمدن غرب قرار می‌گیرند . از طرف دیگر به علت مسائل فرهنگی داخلی و تبلیغات آنها ، این عمل تشدید می‌شود . به‌طوری که همه چیز را از غرب و خود را فاقد همه چیز می‌دانسته‌اند . به هر حال بعد از شیوه اصفهانی ، دیگر شیوه‌ای جانشین آن نشده است و هر قدر هم که سعی شد تا این رشته هنری گستره را درست کنند ، موفق نشدند .

در این دوره به تزیینات توجه فراوانی مبذول داشتند و عرصه آن را در کاخها و منازل مسکونی یافتند . آینه‌کاری و گچکاری به سرعت رایج شد ، سالنهای بزرگ با اشکال هندسی متنوع از آینه‌ها تزیین شدند (تالار آینه کاخ گلستان) و سقفهای چوبی خانه‌ها نقاشی شدند . ناصرالدین شاه علاوه بر کاخ گلستان که برآبادانی آن افزوده تعدادی کاخ برای گذراندن ایام فراغت و خوشگذرانی خود در تهران و شهرستانها احداث کرد که نمونه‌های آن کاخ عشرت آباد ، قصر فیروزه و کاخ صاحبقرانیه و کاخ شهرستانک و ... است .

وابستگان به خانواده دربار و امرا و افراد صاحب نام و ثروتمندان نیز بناهای مجلل و باشکوه احداث کردند. تعدادی از این بناها که اکثراً خانه‌های مسکونی هستند، از دوره صفوی به ویژه در اصفهان که پایتخت صفوی بود و تعداد بیشتری از دوره قاجاریه در شهرهایی که بافت‌های قدیمی دارند، مانند اصفهان، یزد، کرمان، کاشان و تهران با حفاظت و تعمیراتی که در آنها به عمل آمده، هنوز باقی مانده‌اند مانند عمارت مسعودیه (ساختمان کنونی وزارت آموزش و پرورش نزدیک میدان بهارستان) که متعلق به شاهزاده مسعود میرزا بوده و خانه امیربهادر در محله امیریه و خانه وثوق‌الدوله در محله سرچشمہ تهران و خانه بروجردیها در کاشان و ... که پاپرحا هستند. متأسفانه تعدادی از این خانه‌ها که نشان کاملی از معماری قاجاریه داشتند، توسط سودجویان تخریب و به جای آنها خانه‌هایی که نام و نشانی از معماری ایران ندارند، ساخته شد.

طرح و نقشه خانه‌هایی که از دوره قاجاریه باقی مانده‌اند، شامل دو حیاط بیرونی و اندرونی است که حیاط اندرونی کوچک‌تر از حیاط بیرونی است. برای ورود به این خانه‌ها، ابتدا وارد محوطه‌ای هشت‌گوش و یا دایره و به ندرت مربع به نام هشتی می‌شوند که فضایی است کاملاً بسته و مختص نوری از سقف می‌گیرد. در این هشتی، حیاط بیرونی و اندرونی از هم جدا می‌شوند و هر کدام در مخصوص دارند. در واقع هشتی بین حیاط بیرونی و اندرونی است مساحت این هشتی حدود ۸ الی ۱۲ متر است. در حیاط اندرونی، عموماً در قسمت شمال و جنوب حیاط دو ساختمان که یکی برای اقامت زمستانی و دیگری برای اقامت تابستانی بود می‌ساختند که بنای شمالی و رو به قبله آن به سه دری یا پنج دری معروف است این به جهت آن است که اطاق بزرگ آن با دو در ورودی و ۳ و یا ۵ پنجره که در وسط قرار می‌گرفته به حیاط اندرونی شد. در محوطه حیاط اندرونی و ساختمانهای آن، منحصرآ افاد خانواده صاحب خانه و محارم آنها زندگی و رفت و آمد می‌کردند و افراد بیگانه حق ورود به این قسمت را نداشتند. حیاط اندرونی به وسیله در کوچکی به حیاط بیرونی راه می‌یافته. حیاط بیرونی شبیه حیاط اندرونی و از آن بزرگ‌تر است و اطاق بزرگ رو به قبله که همان اطاق پنج دری باشد، بزرگ‌تر و مجلل‌تر و تزیینات داخل اطاق اعم از گچبری و آینه‌کاری بسیار زیبا بودند. در وسط دو حیاط اندرونی و بیرونی حوضی هشت‌گوش و یا بیضی و دایره می‌ساختند که اطراف آن را با چجه کرده و در آن درخت همیشه سبز شمشاد می‌کاشتند تا بچه‌های کوچک دسترسی به حوض کع عمیق هم بود نداشته باشند و یا کسی غفلتاً در شهابی تاریک در حوض نیفتند. البته اکثر توده مردم چنین شرایطی نداشتند و قادر نبودند که نظیر این خانه‌ها را بسازند.

نفوذ معماری غرب در ایران

در مورد نفوذ معماری غرب به ایران، دو دوره کاملاً مشخص را می‌توان نام برد، دوره اول مربوط به زمان قاجار تا اوایل دوره پهلوی اول است و دوره دوم به طور کلی مربوط به دوران پهلوی است. در دوره اول، نفوذ مستقیم معماری غرب را داریم که فقط در ظواهر و تزیینات و جزئیات معماری ایران موثر است و از دوره دوم به بعد کل معماری دگرگون می‌شود و بناهایی کاملاً با عنایون و عملکردهای غربی ساخته می‌شود. مانند بعضی از ادارات دولتی و دانشگاه‌ها که تا آن زمان در معماری ایران نمونه‌ای نداشت.

در معماری اواخر قاجار، چنانچه گفته شد، معماری اروپایی ابتدا به صورت تزیینات به کار گرفته شد و سپس در نقشه‌های بنا، تغییرات اساسی در جهت غربی شدن حاصل گشت، مانند ایجاد پله در مرکز خانه و به وجود آمدن هال یا سرسرای که در معماری گذشته ایران عموماً پله در دورن یکی از گوشه‌های تایپیدای ساختمان قرار داشت و از فضایی به نام هال، خبری نبود.

بناهای دولتی بین سالهای دو جنگ جهانی در ایران به صورت ساختمانهای کاملاً جدیدی در شهر تهران بر پا گشتند. سبک به کار برده شده در اینجا همانند سبک بناهای دولتی اروپا مخصوصاً آلمان نازی و ایتالیا در زمان فاشیسم است. در آن ساختمانها استفاده از تزیینات و طرحهای ساختمانی روم و یونان کلاسیک برای ایجاد نوع مونومانتالیسم و یادبودگرایی بود که با روحیه دولتمردان آن زمان آلمان و ایتالیا هماهنگ بود. در ایران بین دو جنگ، روحیه گذشته‌گرایی با توجه به فرهنگ پیش از اسلام پا گرفت و رشد کرد و معماری دولتی در جهت ایجاد رابطه‌ای نمادین با گذشته پیش از اسلام بود.

بنابراین، معماری این دوره ایران با نقشه و پلانهای اروپایی و با استفاده از تکنیک بتن و آهن و نماسازی و تزئیناتی ملهم از گذشته باستان شروع به رشد کرد. مانند ساختمان بانک ملی و وزارت‌خانه‌ها و تعدادی دبیرستان (از قبیل البرز و فیروز بهرام) که نماسازی آنها گاهی حتی ترکیباتی از معماری کلاسیک یونان و رم را نیز به همراه داشت.

در بین این بناها، ساختمانهای دانشگاه تهران که قسمتی از آن را آندره گدار طرح کرده، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، چون در اینجا شاید برای نخستین بار با بناهایی بی‌پیرایه و کاملاً ساده مواجه هستیم که با حداکثر عملکرد و حداقل تکلف ساخته شده‌اند این بناها در مقایسه با طرحهای دیگر آندره گدار مانند موزه ایران باستان نقطه عطفی در معماری ایران به شمار می‌روند. چون موزه ایران باستان با وجود صلابت و زیبایی خاصی که دارد، باز در قید و بند استفاده از تزیینات معماری باستانی است، در حالی که در بنای دانشگاه تهران آزادی از این قید و بند به وضوح به چشم می‌خورد.

در این دوره ، نوع دیگری از معماری نیز در شرف تکوین می باشد و آن معماری خیابان است . خیابان به عنوان محلی برای رفت و آمد و کسب و کار و گردش در سالهای بین دو جنگ موجودیت بیشتری یافت و معماری خیابان که شامل نمایی با ردیف مغازه‌ها در کنار پیاده‌روها و در طبقات اول و دوم و سوم خانه‌ها و ادارات و دفاتر بودند ، شروع به رشد کرد .

در اینجا ، خیابان به عنوان فضایی مرتبط با بنای‌های اطراف مطرح می‌شود و نمایان به عدم در ارتباط با ابعاد خیابان و متحداً‌شکل ساخته می‌شوند ، مانند بسیاری از خیابانهای مرکزی تهران از جمله خیابان حافظ ، سعدی ، فردوسی ، امام‌خمنی و ... که نمای خیابان با ردیف طاقها و طاق‌نمایها و پنجره‌های یک شکل تعریف شده است ، از نکات جالب این بنایها ، گوشه‌های آنها در محل تقاطع دو خیابان است که به طور کاملاً حساب شده‌ای در جهت ایجاد میدان طراحی شده‌اند . میدانها نیز از معماری خاصی تبعیت می‌کنند که به جرأت می‌توان گفت معماران آنها با خلاقیت بی‌نظیری به راه حل‌های بسیار زیبایی دست یافته‌اند . مانند میدان فردوسی و میدان حسن آباد تهران . از معماران این دوره پل آبکارو وارطان هوانسیان را می‌توان نام برد .

در سالهای چهل و پنجاه معماری ما شدیداً تحت تأثیر معماری غرب قرار گرفت و به سبب سست باوری و عدم انتکا به نفس و کم‌تجربگی ، محصول آماده شده بیگانه را با تمام ارزشهای آن پذیرفتیم که در عمل بحران هویت و سرگشتنگی فرهنگی را برایمان به ارمغان آورد . یادآوری این نکته لازم است که مباحثت یادشده در این قسمت شامل کلیاتی در زمینه معماری قاجار و پهلوی است که شهر تهران بهترین نمونه برای مطالعه دوره‌های مختلف این هنر در نظر گرفته شده است .

در خاتمه باید خاطر نشان ساخته در حال حاضر (دوره بعد از انقلاب) ما در ابتدای راه بالودن هنر معماری جدید خود هستیم و انتظاری هم نمی‌توان داشت که سریعاً جهت مشخص شود و در این معماری ایرانی زاده شود . هنر معماری علاوه بر شناخت عناصر تشکیل دهنده آن ، نیازمند هنرمندانی خلاق و ژرف‌نگر و نکته بین است که راه را بر دیگران هموار سازند .